

jaarboek
1974-1975

HEBBEN MEDEGEWERKT
AAN HET SAMENSTELLEN VAN DEZE UITGAVE

de heer Kamiel Colman

de heer A. Fauconnier

de heer Marcel Jacobs

de heer Paul Limpens

de heer Etienne Quintijn

de heer Robert Ruys

de heer H. Van Cauteren

Ien jare 1975 op 30 april had de eerste meiboomplanting plaats te Zele, op initiatief van de Heem-en Oudheidkundige Kring in samenwerking met het gemeentebestuur

De Zeelse meizangers, die naar aloude traditie de meizingen wensen aan alle inwoners van Zele :
een vrolijke Mei

DAG 1976

Welopgebrachte mensen,
Gezondheid en geluk,
Om lang te mogen leven,
Bevrijd van allen druk,
En als de ziele van het lichaam scheidt,
Voor eeuwig in het graf geleid,
Wij wensen wij met hart en ziel,
En God mocht ons verhoren,
Dat elke mens in zijnen stiel,
Meer werk mocht hebben als te voren,
Wij wensen wij nu aan elkaar
Enen gelukkigen nieuwejaar,
Wij wensen wij nu aan elkaar
Enen gelukkigen nieuwejaar.

* * *

't Is met dees koude winterse dagen,
Dat wij hier zijn alop onzen toer,
Gij moogt het weten zonder te vragen,
Wij gaan bij burger en wij bij boer,
En wij komen maar eens in 't jaar
't Is met dees dagen van 't nieuwe jaar
En wij wensen u al te gaar
Enen gelukkigen nieuwejaar,
En wij wensen u al te gaar
Enen gelukkigen nieuwejaar.

Nieuwjaarsliederen van de straatzangers (± 1930)

EUROPEES JAAR VOOR HET BOUWKUNDIG ERFGOED 1975

We kunnen te Zele niet uitpakken met een lijst van gerestaurerde gebouwen en monumenten, maar toch wordt onze aandacht gevestigd op wat er toch bezienswaardig is en misschien voor velen nog te ontdekken valt in onze omgeving.

Zo menen we dat de Scheldeboorden en het Scheldebroek, een „Potpolder”, enig mooi kunnen zijn, denken we maar aan de hooitijd en de zomerse wandeltochten daarheen.

We vinden op de uitgestippelde wandelwegen nog een „Ijskelder”, wat voorzeker menig ander dorp niet kent noch bezit.

Troosten we ons met de gedachte dat onze wandelwegen, en vooral het hoger vernoemde Scheldemeersenpad, monumentaal schoon zijn, en zeker verpozing brengen aan de wandelaars.

* * *

In onze statuaire vergadering van maart '75 hebben we ook getracht het belang te vestigen op oude gewoonten en geplogenheden: zo kregen we een klare uiteenzetting over de Veer- en Overzetsdiensten in Vlaanderen en Zuid-Nederland.

* * *

We hadden ook voor ogen, dat vooraleer het volledig verdwijnt of in vorm en uitbating verandert, het koordenleuren nog eens moest belicht worden. Zeeldraaien en leuren met de afgewerkte touwen was te Zele vroeger een winstgevende bezigheid, en de Zeelse leurders waren tot ver in het land gekend. Nu ook is deze handel en wandel sterk veranderd. Daarom was onze expo in november speciaal daar aan gewijd.

* * *

Hopen we maar dat in ons volgend jaarboek iets beter kan gezegd worden over de gevel van de Kouterkapel, gevel die werkelijk aan een zeer dringende herstelling toe is. Ook de Zeelse toren, fier neerkijkend op de huizengroep, vertoont tekens van „dringende herstelling”. Wellicht voor dit jaar de aanvang van die werken?

* * *

En laat ons tenslotte de „Scheldeschuur” eens van naderbij bekijken. We geloven niet dat dit een gebouw is dat te versmaden valt.

* * *

Hebben we ook nog een „Molen” met bijbehorende gebouwen te Zele? We menen dat dit ook nog een bouwwerk is dat onze aandacht verdient.

H.V.C.

VERSLAG OVER DE WERKING VAN DE KRING 1975

28 maart '75 : Statuaire vergadering in het gemeentehuis. Als spreker hoorden we de heer R. Ruys uit Wichelen. Hij verzorgde een voordracht met dia's over de Veren en Overzetsdiensten in Vlaanderen en Zuid-Nederland. Ondanks het zeer gure weder die dag waren toch 57 personen komen opdagen.

30 april '75 : Eerste meiboomplanting te Zele. In samenwerking met het gemeentebestuur, een vendelgroep en een vijftal groepen meizangers mogen we zeggen dat dit als eerste poging „gelukt” te noemen is. Andere groepen zegden hun medewerking voor dit jaar toe.

15 juni '75 : Uitstap naar Bokrijk. Onder een stralende zon ver trok de bus naar Limburg. De veertig medereizigers waren opgetogen over de reisweg, het weder en het openluchtmuseum. Tijdens de voormiddag verliep alles rustig en vlot. De heer R. Arens verschaftte uitleg. Na de middag kregen we dan maar een typisch Belgisch weertje met regenvlagen en flinke opklaringen met forse wind. Voor velen was het treintje een schuilplaats, en tevens ook een middel om het „uitgestrekt” domein te bekijken.

13 september '75 : De kring verleende door het uitlenen van de uitgaven medewerking aan de landdag voor Heemkunde. (Brugge)

2 november '75 : Inwandelen van „Het Scheldemeersenpad” en „Het Pieter Goruswandelpad”. In samenwerking met het gemeentebestuur, waarvoor hier onze bijzondere dank, Schelde-Durme, en de kring kwamen deze beide wandelwegen tot stand. Ruim 500 wandelaars, ook velen van buiten Zele waren opgekomen om deze inwandeling mee te maken. Na een hartversterkend slokje in de Scheldeschuur verleende de heer burgemeester uitleg over de volgen weg, de historische veranderingen aan de Scheldeboorden en de wegen. Het gemeentebestuur bezorgde aan de deelnemers een zelfklever tijdens de wandeling. De „Chiro-band” hield met krachtige tonen de maat in de groep, en ook verschrikte en nieuwsgierige koeien zouden zelfs aanstalten gemaakt hebben deze wandelaars te volgen.

Na de wandeling werd de deelnemers nog een hartversterkertje aangeboden. Het werd donker toen de laatsten de Scheldeschuur verlieten. En we menen dat elkeen tevreden was. Een echte overrompeling! Verder in dit jaarboek worden beide wandelwegen beschreven. In elk geval aan iedereen aanbevolen.

foto Bogaert Zele

7 tot 16 november '75: EXPO in het gemeentehuis. Touwslagerij en Touwenhandel. De opening vond plaats op vrijdag 7 november te 19.15 u. De voorzitter verwelkomde de 70 aanwezigen. Na een muzikaal optreden van A.-M. Moens, A. Coucke en M. Ketels, nam de gastspreker, Marcel Jacobs, het woord. Als gevestigde touwenhandelaar kon die man zeker de touwenhandel beschrijven en bespreken. Na een overzicht van de bewerkingen en de herkomst van de grondstoffen gaf de heer Jacobs een opsomming van de soorten touwen en ficellen die meest in gebruik zijn. Nadien sprak hij dan over de leurders van vroeger en de verdere ontwikkeling van de touwenhandel in onze streken. We kunnen alleen de heer Marcel Jacobs danken voor het vele werk dat hij op zich nam om deze expo toonbaar en duidelijk te maken. Ook de andere Zeelse handelaars die produkten en teksten in bruikleen gaven danken we hiervoor. De bedrijven uit Hamme, Lokeren enz., die door het uitlenen van oude getouwen en machines meewerkten, danken we voor hun inspanning.

Deze expo trok 277 bezoekers aan en in schoolverband kwamen een honderdtal leerlingen, onder geleide, de tentoonstelling bezoeken.

5 december '75 : Filmavond „Monumentenzorg in Vlaanderen” en „Een toekomst voor ons Verleden”.

Ging deze vertoning letterlijk en figuurlijk bijna de mist in, dan kwam even voor acht uur de kineast toch uit die dikke mistbrij opdagen. Toen alles opgesteld was mochten toch nog 37 kijkers de film volgen, na een welkomswoord van de heer burgemeester. Treffend waren de woorden dat er de laatste jaren meer verwoest is geworden aan oude gevels en gebouwen dan gedurende de twee wereldoorlogen !

De heer Juliaan Van Acker (ondervoorzitter van de Cultuurraad) dankte de aanwezigen voor hun opkomst.

Verdere medewerkingen : Op 20 januari schreven we de heer minister van Landbouw rekening te houden met de streekuitzichten en structuur van onze streken, dit in verband met „Ruilverkaveling”.

Januari 75. Aan V.V.V. Lokeren werd medewerking verleend in verband met een verklarende expo en lessenreeks aan gastarbeiders over „Jute”.

H.V.C.

DE LAASTE ZOMER VAN DE VEERMAN

De aanleiding tot de studie over de veerdiensten is de film „Mira” geweest. Daar was een brok „levend volksleven” mede gemeoid, waar op psychologisch en sociologisch vlak een ontzaglijke verwikkeling en ontwikkeling bij betrokken was.

„Er wordt een brug gebouwd”. De man en zijn boot zien een plots keerpunt in hun leven. De dreigende ontreddering en de onbekende sfeer rond een oud beroep zijn voor mij een spoorslag geweest om een grondslag te leggen voor een aangename kennis-making met deze lieden, in het verleden en het heden.

* * *

Wanneer wij de verre oorsprong van de veerman willen oproepen komen onmiddellijk drie namen naar voor 1) de Genesis, 2) de Griek Charon, 3) Sint Kristoffel.

Genesis is de Griekse benaming van het eerste Bijbelboek waarin wij onder hoofdstuk 32, vers 22, het punt vinden dat ons aanbelangt :

„En hij stond op in die nacht en hij nam zijn twee vrouwen en zijn twee dienstmaagden en zijn elf kinderen... en hij toog over het veer Jabbok”.

In de oude Griekse letterkunde is Charon een uiterst gekende figuur, een stokoude, haveloos geklede veerman. Hij loodst met zijn veerboot de schimmen van de afgestorvenen over de rivier, de Styx die op de scheidingslijn van de boven- en onderwereld vloeit.

Sint Kristoffel of Christophorus zou volgens de legende een ongewoon sterke, maar weinig verstandige reus geweest zijn, die eerst een machtige koning, dan de duivel en dan de Allermachtigste (Kristus) dient en als veerman van arme reizigers Kristusdrager wordt.

* * *

Wanneer nauwkeurig omschreven werd op welke plaats en onder welke voorwaarden een persoon met een boot mensen of dieren of goederen naar de overkant van een waterloop mocht of moest loodsen, valt niet juist of duidelijk te bepalen en te omlijnen.

Waarschijnlijk is de noodzaak en verplichting om op bepaalde plaatsen een stroom over te steken, met het inzicht bezittingen te beschermen en te behouden, akkers te beploegen, oogsten in te halen, dieren te laten weiden, kontakten met oeverbewoners te leg-

gen, een oorzaak en aanleiding geweest om een veerdienst in te schakelen.

* * *

Voor zover onze opzoekingen het toelieten mogen wij besluiten dat het veer van Wetteren het oudste is in ons gewest.

In de groeiperiode van het Graafschap Vlaanderen kwam het Land van Dendermonde samen met Wetteren in 1047 in het bezit van Graaf Boudewijn V.

Ten voordele van de graaf kwam te Wetteren een veer met tolrecht tot stand. De veerschuit en twee ponten vielen ten laste van de gemeente Wetteren.

In juli 1255 verkochten Graaf Guyde van Dampierre, Heer van Dendermonde, en zijn echtgenote Machteld aan Gregorius van Appels het veer ten erfelijken titel voor een jaarlijkse cyns van 12 LB. Vlaams.

Dit charter bepaalt dat buiten de twee bestaande overzetplaatsen te Appels, één van de heer en één van het Kapittel van Dendermonde, er geen ander veer, brug of enigerlei weg zal kunnen uitgebaat, in bezit genomen of aangelegd worden tussen de plaats genaamd Abeel aan de ene zijde en de plaats Wichelen ten westen hiervan gelegen.

Hieruit blijkt dat te Wichelen reeds een ander veer of overzetplaats bestond. De Kanunniken van de O.L. Vrouwekerk gaven volgens een oorkonde van 1316 deze veerdienst in leenpand uit. Meermaals heeft het bezit en de uitbating van dit veer, evenals verschillende andere veerdiensten in de provincie aanleiding gegeven tot juridische geschillen.

Dit veer is tot op heden gekend als „Appelsveer” terwijl de bewoners van Berlare bij voorkeur spreken over „het veer van Berlare”.

Het veer van Daknam werd bij octrooi van 14 januari 1404 door de toenmalige watergraaf van Vlaanderen Lodewijk Salart, in erfelijke cyns uitgegeven. Dat het veerhuis meestal een herberg is, en was, bewijst ons een nauwkeurige omschrijving voor het „veerhuis” van Daknam dat wij vonden in de „Gazette van Gend” van 7 februari 1780.

Er was „eene tapperij, eene wijdvermaerde herberg wezende afspanninge met schuere, peerd- en koeystallen en voordere gerieffelijkheden, midsgaders eenen groenselhof rondom in zijne wallen ende Spaensche hagen”.

Een decreet van 15 oktober 1778 belicht het verschil tussen „d^e veirman” en „de pontenier” naar aanleiding van „den ponton di^e

gelegd is in de plaetse van d'Heirbrug eertijds liggende over de rivier de Durme" te Lokeren.

„Schets van gelegentheydt (loop) der Schelde van aen Schoonaarde op Wichelen tot aen Melle veer en voorts tot Gendt" gevoegd bij de briefwisseling van de „Procureur Général de Flandre" in 1772 heeft duidelijk het verschil aangetekend tussen de gewone veerdienst en een pontveer.

In deze korte bijdrage moeten wij ons beperken tot het citeren van enkele oude veerdiensten waarna dan ook de jonge veerdiensten even aan bod komen. Hier moeten wij dan het veer te Zele vermelden. Het vroegste spoor dat wij hierover tot heden konden vinden is een openbare aanbesteding samen met de tarief konden vinden is een openbare aanbesteding samen met het tarief uitgeschreven te Gent op 17 maart 1806 onder de benaming „veer Donkerput te Zele". Het enige overblijfsel is momenteel nog de gemeente Zele hierover te consulteren om meerdere gegevens te verzamelen.

De jonge veerdiensten meestal opgericht in het laatste decennium van de negentiende eeuw of in het eerste decennium van de twintigste eeuw zijn heden bijna allen verdwenen. De bijlage van het K.B. van 28 oktober 1905 vermeldt 31 veerdiensten. Deze werden door de Minister van Openbare Werken verpacht aan de meest biedende „veerman"; het pachtgeld moest jaarlijks betaald worden. De veerman moest zelf voor het nodige materiaal instaan voor de exploitatie van zijn veerdienst.

De verschillende geschillen en anecdotes die destijds werden opgetekend kunnen wij hier niet weergeven, wegens plaatsgebrek.

* * *

Kunstenaars, schilders, dichters en prozaschrijvers hebben vroeger en nu inspiratie gevonden bij het veer en de veerman.

Albert Servaes plaatst de heilige familie in een overzetboot, in de heilige nacht geheimzinnig en donker.

Fritz Van den Berghe plaatst de veerboot in het zicht van het huis „de goede herberg".

E. Verhaeren tekende hem machtig in „Le passeur d'eau".

Filip de Pillecyn behandelt in „De Veerman en de jonkvrouw" wellicht de realiteit van het veer te Tielrode met de veerman Charles van Bogaert.

Het veer van Mariekerke is heden ten dage door zijn omgeving en ligging voorbestemd, om beschreven te worden door dichters en prozaschrijvers. Daar bemerkt de toerist op de Schelde een man

in een boot, roeiend met gekruiste riemen, verbeten vechtend tegen de stroom in. Is dit de veerman ? Ja, hij is het inderdaad.

* * *

Wat geschiedt voortaan met de veerlieden en hun overzetbootjes ? Het aantal klanten vermindert van jaar tot jaar.

Men is het er roerend over eens dat de veerdiensten op verkeers-technisch gebied amper een onbeduidende rol spelen.

De algemene politiek luidt dat de veerdiensten blijven bestaan, tot vaste oeververbindingen ze vervangen of de veerdienst vanzelf overbodig wordt.

Worden de veerdiensten een toeristische attractie ?

Of is de laatste zomer van de veerman voorbij ?

Een onderdeel van de film *Mira* heeft onze aandacht op het veer en de veerman getrokken. Sindsdien gold het herhaaldelijk „*een aangename kennismaking*” met een vorm van levend en jammer genoeg ook van uitstervend volksleven.

Dit waren enkele regels over de veerman, wie echter belangstelling heeft voor dit onderwerp kan over afzienbare tijd zich het boek aanschaffen „*Veer en Veerdienst in Oost-Vlaanderen*” bekroond met de A. De Cockprijs bij de Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen te Gent.

R. RUYSS,
Wichelen

OVER HET VEER VAN BERLARE

In het archief van de gemeente Zele hebben wij een brief gevonden met betrekking tot de veerdienst van Berlare, ook Appelsveer genoemd. Wij hebben onmiddellijk een afschrift bezorgd aan de heer Robert Ruys. Deze brief van de hand van de prefect van het departement van de Schelde (later Oost-Vlaanderen), is gericht tot de Burgemeester van de gemeente Zele en gedateerd te Gent, 4 fructidor 13e jaar (21 augustus 1805). Ziehier de vertaling uit het Frans :

„De heer Vandersteen aan wie de veerdienst van Berlare door aanbesteding werd toegewezen, heeft opnieuw klacht neergelegd, omdat de genaamde André Van Avermaet te Zele doorgaat met zijn boot de mensen over te zetten die zich aanbieden, zodat de genaamde heer Van Avermaet dagelijks meer overtochten doet dan hijzelf. Ik geef U opdracht de boten van hogergenoemde Van Avermaet tot nader bevel tegen te houden en mij binnen de acht dagen de uitvoering van deze maatregel te verzekeren.”

De weerspannige en koppige Zelenaar André Van Avermaet schijnt ons meteen te willen bewijzen dat er in die tijd geen Scheldeveer te Zele bestond. Er is inderdaad geen spoor van een klacht te vinden vanwege een Zeelse veerman, die toch de eerste benadeelde moet geweest zijn. Het veer Donkerput waarvan spraak in 1806 was logischerwijze een Durmeveer. Tot nog toe is er geen enkel document gevonden dat het bestaan van een Scheldeveer te Zele bewijst.

P. Limpens.

BIJLAGE

ENKELE DATA — VEER EN VEERDIENST

- jaar : 1047 - vermelding veer Wetteren
- 1232 - vermelding veer Antwerpen - Vlaams Hoofd
- 1232 - vermelding veer over de Weichsel te Thorn (Duitsl.)
- 1253 - vermelding veer te Appels en te Wichelen
- 1315 - vermelding veer aan het Claraklooster te Neusz
(Duitsland)
- 1322 - vermelding veer „ten Crommen Essche” - Gent
- 1326 - vermelding veer van Ouderkerk en Zuidbroek
(Nederland)
- 1334 - vermelding veer genoemd „Backersveer” te Kruibeke
- 1357 - vermelding veer te Nijmegen (Nederland)

- 1368 - vermelding veer genoemd „Sinte Pieters up 't veere”
Gent
- 1369 - vermelding veer genoemd „ter Biloken vere” - Gent
- 1404 - vermelding veer te Daknam
- 1412 - vermelding veer te Mariekerke
- 1420 - vermelding veer te Uszlingen (Duitsland)
- 1457 - vermelding veer te Maulbron (Duitsland)
- 1460 - vermelding veer te Rotterdam (Nederland)
- 1461 - vermelding veer te Lovendegem
- 1477 - vermelding veer te Bech aan de Moesel (Duitsland)
- 1627 - vermelding veer te Bachte Maria Leerne
- 1745 - vermelding veer te Waasmunster
- 1763 - vermelding veer Doel op Antwerpen
- 1772 - vermelding Melle-veer en Heusden-veer
- 1798 - Wet van 26 nov.) - van de Raad der Vijfhonderd te
Parijs - alle veerdiensten worden staatseigendom.
- 6 dec. 1805 - Wet tot bepaling van het lastgeld voor veer- en pont-
lieden.
- 1795-1840 - vermelding „gierpont” tussen Antwerpen en het
Vlaams Hoofd
- 27 april 1827 - verpachting van de eerste staatsstoomboot voor de
veerdiensten.
- 8 oktober 1842 - oprichting openbaar veer „'t Veer” te Melden
- 15 juni 1877 - oprichting van het veer te Herdersem
- 12 april 1878 - oprichting van het veer te Denderleeuw
- 1 januari 1890 - Adolphine Meirlaen is *veervrouw* aan 't veer „De
Meersbloem” te Zwijnaarde
- 20 januari 1890 - vermelding veer „Eindries” te Oudenaarde
- 19 oktober 1896 - oprichting openbaar veer „Het Anker” te Melden
- 7 oktober 1901 - oprichting veer „Rigauw” te Zingem
- 12 maart 1906 - oprichting openbaar veer „De Hut” te Melden

HET ZEVENDE JAAR VAN DE FRANSE REPUBLIEK TE ZELE

Deze bijdrage wil enkel een aanvulling zijn van wat vroeger gepubliceerd werd over het zevende jaar van de republikeinse tijdrekening, dat Zele berucht maakte door de plunderingen van vendémiaire en vooral door de moord op Eugeen Debbaut. (1) De gegevens werden meestal ontleend aan onuitgegeven documenten van het archief van de gemeente Zele.

Om de feiten beter te kunnen volgen dient men voor ogen te houden dat de Franse bezetter onze oude instellingen had afgeschaft en vervangen door een sterk gecentraliseerde administratie. Op 1 oktober 1795 werd ons land trouwens gewoon ingelijfd bij Frankrijk. Het rijk werd ingedeeld in kantons, arrondissementen en departementen. Het Uitvoerend Directoire te Parijs regeerde bijgestaan door twee wetgevende kamers. Zele was een kanton dat behoorde tot het arrondissement St.-Niklaas, waar ook de correctionele Rechtbank zetelde en waar de gevangenis stond; twee instellingen die de Zelenaars goed zouden leren kennen. Het arrondissement St.-Niklaas behoorde tot het departement van de Schelde (later Oost-Vlaanderen). Bij de administratie van elke trap werd een commissaris benoemd die het Directoire vertegenwoordigde. Aldus luidde de functie van Eugeen Debbaut: „commissaire du Directoire Exécutif près l'administration municipale du canton de Zele". Het is deze man die in de nacht van 29-30 vendémiaire van het 7e jaar (20-21 oktober 1798) te Zele onder de vrijheidsboom vermoord werd, wat het ernstigste feit uitmaakt van het begin van de Boerenkrijg. Welk een schandaal deze moord verwekt heeft bij de Franse administratie toont ons een brief van 29 brumaire (een maand na de feiten) van de commissaris van het Directoire bij de administratie van het departement van de Schelde, die naar Zele was gekomen. (2)

Deze brief was gericht tot de inwoners van Zele:

„Schurken hebben het aangedurfd de ambtenaar van de regering bij U aangesteld, onder de vrijheidsboom te vermoorden. Heel wat

---

(1) Volgens de republikeinse kalender is vendémiaire de eerste maand van het jaar. I vendémiaire komt overeen met 22 september. Het 7e jaar strekt zich uit van 22 september 1798 tot 21 september 1799. De herfstmaanden zijn: vendémiaire, brumaire, frimaire; de wintermaanden: nivose, pluviöse, ventose; de lentemaanden: germinal, floréal, prairial; de zomermaanden: messidor, thermidor, fructidor. Elke maand telt 30 dagen. Er worden 5 dagen tussengeschoven voor de republikeinse feesten.

(2) Archief van de gemeente Zele. Brief van 29 brumaire 7e jaar.

van Uw mensen hebben het ongeluk gehad deel te nemen aan deze moord, terwijl anderen vreedzame toeschouwers zijn geweest van deze wreedheden. De centrale administratie heeft door besluit van de 27e van deze maand U een voorlopige straf opgelegd. (...) Ik neem graag aan, burgers, dat U mij zult bewijzen de clementie U betoond nog waardig te zijn en dat U mij de mannen zult uitleveren, die U onteerd hebben ten overstaan van heel Europa." (3) Hij deelt ook mee dat er gijzelaars worden genomen ten einde de ambtenaren en hun kinderen zowel als hun goederen veilig te stellen en om de bevolking aan te zetten de moordenaars uit te leveren.

Aanhoudingsbevelen worden uitgevaardigd tegen de Zelenaars Marcel Raemdonck, metselaar, die de leider van de samenscholing wordt genoemd, en beticht wordt van plundering en moord, en Jan Baptist Waterschoot, schrijnwerker, beticht van plunderingen. Nu nog is het in de familie Raemdonck gekend dat hun familielid destijds de kerk heeft geopend en aan de opstand heeft deelgenomen. (4) Het aanhoudingsbevel is als volgt in het origineel met redenen omkleed : „... Marcel Raemdonck, maçon de profession, demeurant à Zele, prévenu d'avoir fait partie et de s'être nommé le Chef du rassemblement d'un grand nombre de personnes tant armées que sans armes, auteurs ou fauteurs des différents vols à force ouverte et de l'assassinat du commissaire du Directoire Exécutif près l'administration du canton de Zele dans la nuit du 29 au 30 vendémiaire dernier et jours suivants." (5)

De Krijgsraad te Brussel veroordeelde door vonnis van 10 februari 1799 Marcel Raemdonck ter dood samen met Jan Schepens, als hoofdschuldige, en Augustijn Heirman van Hamme. Zij werden alle drie gefusilleerd. (6)

Verdere aanhoudingsbevelen vinden we tegen : Renier Deckers, handelaar, Jan Van Eetvelde, dagloner, voor de feiten van vendémiaire. (7) Het aanhoudingsbevel tegen Jan De Caluwe, dagloner, verwijt hem de nieuwe commissaris van het Directoire en de politie-commissaris te hebben uitgescholden op 9 messidor (27 juni 1799). (8)

---

(3) Vertaling uit het Frans van begin en slot van de brief.

(4) Getuigenis mevr. Edm. Van Damme-Raemdonck 1970.

(5) Archief van de gemeente Zele. Aanhoudingsbevel, St.-Niklaas, 15 thermidor 7e jaar.

(6) Fr. Michem. Zele en zijn geschiedenis. p. 252.

(7) Archief van de gemeente Zele. Brief van 28 fructidor 7e jaar.

(8) Ibidem. Aanhoudingsbevel, Zele, 4 fructidor 7e jaar.

Dit bewijst toch dat sommige Zelenaars helemaal geen schrik schijnen te hebben zelfs na de repressie van de opstand, hun mening klaar uit te spreken. Het volgende voorbeeld is kenschetsend.

Vrederechter Jan Baptist Strobbe van het kanton Belsele vaardigt een aanhoudingsbevel uit tegen Jacques François Vergeilen, vlasbewerker, die te Zele woont, omdat hij opruiende taal gesproken heeft en geroepen heeft: „Leve Maria-Theresia, koningin van Hongarijè!” en dit in het huis van de commissaris van het Directoire op 15 fructidor. Het schijnt vreemd dat de vrederechters tot aanhouding bevelen. De bevoegdheden waren onder het Directoire anders verdeeld dan nu. De vrederechters hadden trouwens meestal geen rechten gestudeerd. Anderzijds mogen wij niet vergeten dat in de 19e eeuw in ons land het diploma van dokter in de rechten niet vereist werd voor vrederechters.

Wat de uitroep van Vergeilen betreft, kunnen wij het volgende opmerken. Maria-Theresia was op dat ogenblik al bijna twintig jaar dood. Maar wij mogen niet uit het oog verliezen dat zij onze meest geliefde vorstin was geweest. Haar opvolger Jozef II had het helemaal verkorven in de Zuidelijke Nederlanden vooral door zijn ongewenste hervormingen, die aan de basis lagen van de Brabantse Revolutie. Diens opvolger Leopold van Oostenrijk, had de tijd niet gehad te tonen wat hij waard was omdat de Franse troepen hem verjaagd hadden na hun overwinning bij Fleurus. Wat Vergeilen dus noodzakelijk bedoelde was een terugkeer naar onze oude instellingen en onze wettige vorst op voorwaarde dat hij de oude grondwet eerbiedigde. Hij moet op die manier kort en kernachtig het gevoel van de overgrote meerderheid van de bevolking vertolkt hebben.

Op 19 messidor van het 7e jaar komt dan het vonnis van de rechtbank van het departement van de Somme, zitting houdend te Amiens, waarbij de gemeenten Overmere, Berlare, Uitbergen, Grembergen, Moerzeke, Hamme, Zele en de stad Dendermonde worden veroordeeld tot schadevergoeding. Het betreft hier de plunderingen van de huizen der ambtenaren door de brigands op het einde van vendémiaire en het begin van brumaire. Ook de familie Debbaut moest vergoed worden. De inwoners van Zele worden veroordeeld tot de betaling van 56.736 fr. als vergoeding van de slachtoffers. Aan de weduwe van Debbaut wordt 10.000 fr. en aan zijn kinderen wordt 15.000 fr. schadevergoeding toegewezen. Als boete moest de gemeente nog eens 56.736 fr. betalen aan de Republiek. ⁽¹⁰⁾

---

(9) Ibidem. Aanhoudingsbevel, Belsele, 24 fructidor 7e jaar.

(10) Ibidem. Afschrift van het vonnis van de Somme.

Hierbij aansluitend volgt er een wat geheimzinnige brief, te Gent geschreven door een blijkbaar invloedrijk personage. Hij gaat vertrouwelijk om met de hoogste ambtenaren. Zijn handtekening is helaas onleesbaar en hij schrijft niet tot wie de brief is gericht. Maar wij kunnen toch aannemen dat de brief bestemd was voor een lid van de municipale administratie van Zele. De toon is zeer vertrouwelijk : „Terwijl ik op Uw gezondheid drink met vriend Verwilghen, krijg ik zin om U op de hoogte te brengen van verschillende gesprekken die ik voerde met de prefect van het departement. Ik heb hem ervan kunnen overtuigen dat volgens de rede en de beginselen van de jurisprudentie de wet van 10 vendémiaire van het 4e jaar niet van toepassing is in een ontwapend land.” (11)

Deze heer deelt verder mee dat de prefect van oordeel is dat de vrouw en de kinderen van Debbaut beter moeten vergoed worden. Hij vecht de grond van „het vonnis van de Somme” aan en noemt het onrechtvaardig. Hij meent dat de gemeente Zele niet alleen al de schade moet betalen, maar dat de gemeente kan mee betalen met heel het departement. Hij verzekert dat de prefect vol goede wil is en de zaak zal trachten in der minne te regelen zonder tussenkomst van een nieuw vonnis.

En de som wordt inderdaad later tot de helft teruggebracht ! (12)

Deze brief wijst ook op eigenaardige toestanden in de administratie van het departement. De schrijver spreekt van een 'verachtelijk' personage, een heertje dat brieven toeschrijft aan ministers, welke deze laatsten nooit hebben gezien.

Wat de plagerijen van de bevolking betreft heeft het Directoire een bestuur ontwikkeld dat geen enkele gelegenheid onbenut wil laten. Op het gebied van de godsdienstvervolging hebben wij duidelijk te doen met een bewind dat het tragische aan het belachelijke paart.

Op 4 floréal van het 7e jaar (23 april 1799) vaardigt Petrus Quetstroey, vrederechter te Zele, aanhoudingsbevelen uit tegen Elisabeth Van Vossel en M. Th. Haegens, beiden dagloonsters uit de Stokstraat. Er wordt hen ten laste gelegd dat zij de bediening van de eredienst hebben uitgeoefend in de tuin van de kapel. Hierbij werden zij op heterdaad betrapt door de politiecommissaris. Deze hoogdravende uitdrukkingen slaan op het feit dat de twee vrouwen het hebben aangedurfd in het openbaar te bidden. Over welke kapel

---

(11) Ibidem. Brief van 9 germinal 8e jaar. Vertaling uit het frans van het begin van de brief.

(12) Fr. Michem. Op. cit. p. 254.

het hier gaat is moeilijk uit te maken. De meeste kapellen waren trouwens door de bezetter vernield. Wat er ook van zij, beide vrouwen maakten onmiddellijk kennis met de gevangenis van St.-Niklaas. ⁽¹³⁾

De willekeur van de plaatselijke politie ging zeer ver. Het volgende feit geeft er een goed voorbeeld van. Op 5 fructidor (22 augustus) richt vrederechter Petrus Quetstroey een schriftelijke vraag tot de municipale administratie van het kanton Zele, ten einde de twee veldwachters Josse Martinez en Jan Dauwe uit hun ambt te laten ontzetten. Hij voegt er een afschrift bij van zijn onderzoek en getuigenverhoor, waarvan de originele stukken naar de voorzitter van de jury te St.-Niklaas worden gestuurd. Hieruit blijkt dat deze twee heren zich dagelijks schuldig maken aan allerlei misdrijven. Maar vooral zijn zij op 30 thermidor (17 augustus) te Zele Heikant zonder opdracht de woning binnengedrongen van Charles Benoit Blanquaert, landbouwer, die op de vlucht sloeg. Zij brachten diens vrouw, Jeanne Van Lokeren, slagen toe, alhoewel zij zwanger was. Veldwachter Jean Dauwe mikte met zijn karabijn naar Frans Van Hoorick, die op het erf werkte als dagloner. Hij dacht met de boer zelf te doen te hebben. Jeanne Van Lokeren kon hem zijn vergissing doen inzien. Hij formuleerde precieze doodsbedreigingen als volgt: „Uw man is een schurk. Binnen de 6 dagen zal ik hem doden. Ik zal hem een kogel door het hart jagen en gij krijgt uw deel, als ge hem op sterven zult zien liggen zonder dat hij u zal kunnen aanspreken!”

De spelling van het dokument zelf is wat bevreemdend maar het is wel een merkwaardig stukje proza, dat zonder enige twijfel de romantiek aankondigt. ⁽¹⁴⁾

De vrederechter van Zele komt hier goed uit. Hij doet wat moet gedaan worden om een einde te stellen aan de misbruiken. Maar zijn tussenkomst schijnt voorlopig geen gevolgen te hebben. Martinez bleef aan tot 1802 en Dauwe tot 1806. En dat was tot nadat Napoleon het Directoire tot een roemloos einde had gebracht.

Het Consulaat werd te Zele zonder enige geestdrift onthaald maar betekende toch een grote verbetering. De wet van 18 germinal van het 10e jaar (8 april 1802) zou de publieke eredienst herstellen tot grote voldoening van de bevolking. Er zou ook vlug meer orde

---

(13) Archief van de gemeente Zele. Mandaat Quetstroey, Zele, 4 floréal 7e jaar.

(14) Ibidem. Brief en afschriften Quetstroey, Zele, 5 fructidor 7e jaar. De doodsbedreiging werd vertaald uit het Frans.

komen in de staatsfinanciën, wat broodnodig was. Het leven werd van lieverlede veel draaglijker vergeleken met dat gedurende het zevende jaar van de Franse Republiek.

Wat telkens opnieuw treft bij de studie van dit jaar is de moed die zoveel Zelenaars opbrachten in hun weerstand tegen een hatelijk regime.

Paul Limpens.

EXPO TOUWSLAGERIJ EN TOUWENHANDEL OPENINGSTOESPRAAK DOOR DE HEER M. JACOBS.

Ter gelegenheid van de opening der „Jute Expo” verleden jaar, heeft de Heer Gilbert Haegens de geschiedenis geschetst van de „Jute nijverheid” op onze gemeente. Nijverheid die een groot deel van onze bevolking werk verschafte.

Dit jaar heeft de Heem- en Oudheidkundige Kring het idee opgevat een beroep te belichten dat momenteel, zoniet verdwenen, dan toch grotendeels aan het wegwijnen is: namelijk het beroep van touwslager en de daarmee verwante leurhandel.

Kent iedereen bij ons de jute, kent bijna iedere huisvrouw textiel-waren in perlon, nylon, tergal, dan zal bijna niemand woorden als sisal of manila kunnen verklaren, en toch, in ieder huisgezin vindt men waskoord of speeltuig of koord om een pakje mee te maken in bovenvermelde vezels.

De touwslagers en leurders kennen deze vezels samen met de jute en het vlas zoveel te beter. Immers deze producten maken zowat het grootste deel uit der touwen die door hen gemaakt of verkocht worden.

Alvorens uit te weiden over de touwslagers is het wel nuttig een korte uitleg te geven over de namen „sisal” en „manilla hennep”.

- 1) *Sisal*: is een bladvezel van de agave plant die circa 6 à 8 m. hoog wordt en bladeren heeft van 20 à 25 cm. breedte. De vezels liggen in dikke vlezige bundels bij elkaar. Om de vezels vrij te maken moet men het weke gedeelte van het blad verwijderen. Een blad geeft ongeveer 5% sisalvezel en 95% moes. De gewassen en gedroogde vezels hebben een witte tot geel glanzende kleur en zijn niet zo zeer bestand tegen vocht zoals de hennepvezels. Het is een tamelijk goedkope vezel vergeleken bij de hennep en het vlas. Sisal wordt heel veel gebruikt in de touwslagerij, maar zijn grootste afzetgebied vindt hij in de landbouw en oogstgarens. Hij wordt geteeld in warme vochtige streken met bijzonderste teler Tanzanië en omliggende landen alsook Brazilië en Mexico.
- 2) *Manilla hennep of Abaca*: is een bastvezel, meer bepaald een bladvezel afkomstig van een bananenboom die geen eetbare vruchten draagt. De bananenboom heeft een schijnstam, hetgeen zeer merkwaardig is. Hij kan ook een hoogte bereiken van 8 m.

Het is deze schijnstam, gevormd door opgerolde bladeren en stengels, die de vezels levert. Van de bladeren en stengels komt ongeveer 3 à 4% hennep.

De vezel is lichtbruin tot blond van kleur, zeer sterk en goed bestand tegen zeewater wat dan ook zijn verbruik verklaart in de scheepvaart en visserij. Hij wordt geteeld in de Philippijnen, vandaar de naam Manila-hennep, naar de hoofdplaats. Ook Borneo, Indonesië en Centraal Amerika zijn voortbrengers, zij het in veel mindere mate.

Zijn sisal en manila de meest gebruikte vezels, dan verwerkten de touwslagers ook nog de jute en de nog meer duurdere hennepvezels.

De grote touwslagerijen en sisalfabrieken vindt men in de omliggende gemeenten Hamme en Lokeren. Om er enkele te noemen :

N.V. Le Lis,
N.V. Nofico,
Vermeiren-Hellebaut, te Hamme,
Baetens en
Gonzalez Cock, te Lokeren.

In deze fabrieken werden de vezels gesponnen die de touwslagers nodig hebben voor het maken van hun touwwerk. Scheepstrossen en kordelen met grote looplengte tot 220 m. en in alle diameters worden ook in deze fabrieken vervaardigd. De kleinere familiebedrijven zijn meer ingesteld op het touwslagen van koorden in kortere looplengten maar ook in verschillende diameters.

Onderscheidt men enkel garen en gedubbelde of meerdradige garens, dan gebruikt men voor het touwslagen altijd enkel garen.

Enkel garen is samengesteld uit vezels die samen gedraaid zijn, de tors of slag is rechts.

Strengen zijn een aantal getorste garens.

Een touw of tros is samengesteld uit 3 - 4 of meer strengen. Touw van 5 tot 10 mm. neemt men kordeel, vanaf 12 mm. spreekt men van tross.

Voor het maken van een touw heeft men nodig :

- 1) een torsmachine, nu aangedreven door een motor, vroeger met de hand. Het bestaat uit een groot tandwiel waarin 4 of meer

kleine tandwielen inkammen, aan ieder klein tandwiel is een haak bevestigd. De torsmachine rust op een soort stoel.

- 2) Een sleep waaraan ook een haak bevestigd is en die moet zorgen voor de nodige spanning.

Volgens lengte en dikte spant men nu de garens. Door het snel ronddraaien torsen de draden zich samen tot strengen, de korter wordende strengen trekken de sleep naderbij wat tevens de nodige spanning geeft. Omdat de strengen niet zouden in elkaar slaan worden ze op afstand gehouden door een top, éénmaal de gewenste lengte bekomen, slaan de strengen toe, men haakt af en herbegint opnieuw.

Welk soort touwen maakt men zoal :

Hooi- of wagenrepen in verschillende lengtes, metsersstrengen, alle soorten touwen nodig en gebruikt op de boerderij, touwen voor de visserij, koorden voor het vervaardigen van speelgoed en sportartikelen, enz.

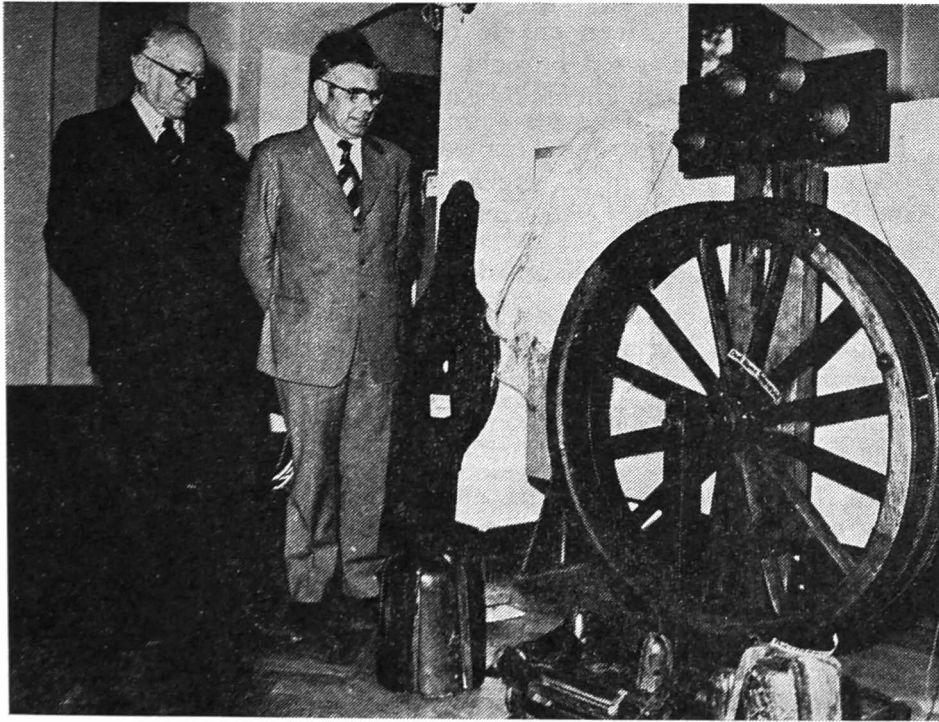

foto Bogaert Zele

Wat ook tot voor enkele jaren nog zeer primitief geweven werd waren halsters voor paarden en hang- of kruiwagenzelen.

Waren de touwslagers zeer beperkt in aantal, verschillende families oefenden het beroep uit van leurder of marktkramer, met als hoofdbestanddeel van hun verkoopswaar de koorden. Met de fiets of per trein, de marchandise ingepakt in een grote zwarte vlasdoek, vertrokken onze leurders, geladen als muilezels, elk naar zijn bepaalde streek.

Koebanden, strengen, fijne ficellen, ressortkoorden, landdraad, en repen werden het meest meegenomen. Koopwaar en baanfiets hadden samen een gewicht zwaarder dan de fietser zelf.

Veelal werden ook nog goederen nagestuurd naar hun logies, want onze leurders vertrokken de maandag en bleven verscheidene dagen weg. Men sliep dan uit bij de boeren of in een bepaalde herberg. De voornaamste afzetgebieden waren: De Wase en Eeklose Polders tot aan de Nederlandse grens, Klein Brabant, de Antwerpse en Limburgse Kempen, het gebied rond Geraardsbergen, maar wat het meest bewerkt werd waren de streken Mechelen, Diest en Aarschot. Geen enkele boerderij werd overgeslagen, en iedere boerenwinkel werd bezocht, zo kon het verscheidene weken aanlopen voor men zijn cliënteel bezocht had.

De leurders kochten hun koopwaar bij de touwslagers en in de grote koordenwinkels in de streek, zo een winkel was er in de Dr. Arm. Rubbensstraat bij Louis Rombout.

Onder de meest gekende leurders kan men vernoemen :

- de familie Vermeulen uit de Hamse Weg
Agent Louis Vermeulen heeft samen met zijn vader ook nog enkele jaren op de baan geweest.
- Clement Ediers, van Rinkhout, de kilometervreter met zijn baanfiets.
- De familie De Beule, vader en oom van Clement, Emile, Paul die ook het beroep sinds lang verlaten hebben.
- De familie Hippoliet Bruggeman
- Nard Van Puyenbroek uit Durmen was touwslager en verkocht zijn afgewerkte koorden zelf op den boer.

Een enkele veranderde in de jaren dertig van leurder tot marktkramer op de verschillende paardenmarkten in België. Het was mijn vader zaliger Arthur Jacobs. Iedere dag vertrok hij naar een of

andere paardenmarkt. Ik vernoem : Brussel, Tongeren, Diest, Torhout, Brugge, Ciney, Neufchâteau, Antwerpen (natiepaarden) of naar de grote jaarmarkten zoals 9 mei te Gent, Schellebelle, St.-Lievens-Houtem, Leuven, Opdorp enz. Hij verkocht uitsluitend stalbanden met de daarbij behorende koorden.

Een aantal families kozen de steden uit als werkterrein. Bestellingen werden genoteerd en daarna pas geleverd. Men kan hun werkwijze het best vergelijken met een vertegenwoordiger van een of andere firma, met dit verschil dat ze volledig zelfstandig waren.

Hun verkoopsterrein strekte zich uit tot fabrieken, ateliers, drukkerijen, spekslagerijen, vleeshallen, kortom allen en iedereen die koorden nodig hadden voor de verpakking van hun goederen.

Buiten de bovenvernoemde leurders kunnen we hier vermelden :

- De familie Verlaeckt, zeer gekend om hun fijne ficellen
- De familie De Witte, waarvan Leon en Robert de opvolgers zijn
- Emile D'Heer, nog een van de oude garde
- De familie Coppens (De Koopmans) die nu allen een andere richting zijn uitgegaan
- Leon Vercauteren, nog dagelijks op de baan
- De familie Cooreman uit de Langestraat
- De familie De Leenheer, van de Lokerse Baan, die een speciaal cliënteel hebben, nl. de groenten- en bloemenkwekers
- De gebroeders Achiël en Arthur Jacobs, waarvan ik de opvolger ben.

Zonder twijfel zijn bij deze opsomming wel namen vergeten, gelieve mij hiervoor te verontschuldigen.

Zoals reeds vele beroepen en nijverheden verdwenen zijn, zo ook heeft de touwslagerij en leurhandel met grote moeilijkheden te kampen. Gebrek aan mankracht enerzijds, en durf bij de jongeren aan de andere kant zijn er oorzaak van dat slechts nog enkelen hun bestaan vinden in de koordennijverheid, en het is bijna zeker dat de nog bestaande leurders en touwslagers geen opvolgers meer hebben en over enkele jaren ook deze nijverheden tot de folklore zullen behoren.

Ik dank U voor Uw aandacht.

M. JACOBS.

OUDE BEROEPEN

DE TOUWSLAGERIJ EN DE VERKOOP ERVAN IN ONZE GEMEENTE.

VOORWOORD

Men gewaagt van het edele lijnwaad dat reeds gebruikt werd van in de oertijden, en met recht.

Zonder vrees voor tegenspraak mag men zeggen dat „niets de echte wol kan vervangen”.

Iedereen roemt de alomtegenwoordigheid van het katoen.

De synthetische vezels banen zich spelenderwijze een weg naar het succes. Nylon, Orlon, Perlon, Tergal, enz. zijn zovele nieuwe begrippen die in de omgangstaal werden opgenomen en betekenis hebben verworven naast woorden zoals rayonne, fibranne en andere.

Men bewondert, zoals steeds, de prachtige natuurzijde.

Maar spreekt men over de harde vezels? Zeer weinig en ten onrechte. Want deze nuttige natuurproducten zijn bescheiden en nederig, ze worden niet gezocht door de „haute couture” om onze vrouwen en meisjes te tooien. Ze hebben geen invloed op de mode.

Welke zijn dan toch de adeldomstitels van deze textielvezels? Hun oudheid? Waarom niet? ABACA was reeds gunstig gekend in 1656 en SISAL diende reeds als touwvezel in de tijd der Toltecs, lang voor Christoffel Columbus. Maar dit is meestal niet bekend en het heeft tenslotte ook geen groot belang. Het verleden is immers het verleden, het is voorbij en wij leven NU en blikken in de toekomst, die onze volle aandacht opeist.

Ten andere, de enige echte adel is die welke verleend wordt door het werk en door het openbaar nut en op dit terrein moeten de harde vezels voor geen andere onderdoen.

HISTORIEK

Het spinnen van garen en touw is een kunst die reeds oud was toen de Pharao's over Egypte regeerden. Er bestaan vele specimens van koord die werden vervaardigd rond 2.500 jaar voor J.C. en de oude beeldschriften evenals de figuurtjes die werden teruggevonden tonen ons een werkwijze zoals die nu nog wordt toegepast bij de touwslagerij met de hand.

De geschiedenis van de touwslagerij in Vlaanderen gaat terug tot in het verre verleden, wellicht tot het oprichten van de eerste visserijbedrijven langs de oevers van de toen visrijke stromen en rivieren of aan de zandige kusten van de Noordzee. In feite dus, lang voor België als natie bestond.

Tot voor enkele tientallen jaren was de touwslagerij hoofdzakelijk nog artisanaal en de spinnerij die eraan vooraf ging was het werk van gespecialiseerde vaklui die met een voorraad gekamde vezels in hun voorschoot geknoopt, hele dagen lang spinnen. Dit gebeurde al „deinzend”, terwijl de klos werd gedraaid door middel van een groot wiel, in beweging gebracht door een kleine jongen of door een klein meisje. Het was zwaar, eentonig werk, weinig lonend en bovendien moordend voor het tengere gestel van die arme „raddraaiende” kinderen. Van schoolgaan kwam natuurlijk niets in huis en zo kweekte de touwslagerij ongeletterden met de vleet. De sporen daarvan waren nog duidelijk merkbaar in de loop van de jaren 1930-1940.

De wet op de schoolplicht en op de arbeid van vrouwen en kinderen, evenals het invoeren van de spinmachines en niet in het minst de lage prijzen die vereist waren om de verkoop van het oogstgaren te bevorderen, veranderden geleidelijk het beeld van de spinnerij. Thans razen snelle machines en zoemen de vliegers in dolle jacht. De productie bereikt per dag zovéél als de handspinnerij vroeger vermocht te produceren in een gans jaar. Kinderen worden niet langer tewerkgesteld aan het wiel en hun rug groeit niet langer krom als gevolg van de te zware arbeid. Ook verdient de spinner nu een hoger loon en kan hij zijn kinderen rustig de school laten bezoeken.

HUIDIGE GEOGRAFISCHE STRUCTUUR

Thans nog is het Vlaamse landsgedeelte het belangrijkste voor wat de spinnerij en de touwslagerij betreft. Grote fabrieken, uitgerust met de meest moderne machines vindt men te HAMME (aan Durme), te OOSTENDE en te LOKEREN.

De Samenwerkende Vennootschap FIDUBEL, Verbond der Belgische Spinnerijen van Harde Vezels is de nationale groepering van de ganse industrietak. Haar zetel bevindt zich te Brussel 1, Waterloolaan 11. Zij is aangesloten bij FEBELTEX de Federatie van de Belgische Textielnijverheid en langs deze federatie ook lid van het V.B.N. Verbond der Belgische Nijverheid.

De nu nog bestaande fabrieken zijn :

P.V.B.A. Spinnerij Paul BAETENS, Hillare 8, Lokeren
N.V. NOUVELLE FILATURE & CORDERIE DE HAMME,
Geemstraat 59, Hamme (VI.)
N.V. LE LIS, Baantje 10, Hamme (VI.)
N.V. OSTEND STORES & ROPEWORKS, H. Baelskaai 12,
Oostende
N.V. F. VERMEIRE-HELLEBAUT, Damstraat 70, Hamme (VI.)

HARDE VEZELS

Onder de benaming „harde vezels” verstaan de vaklui een soort bastvezels die van natuur enigszins houtachtig zijn en werkelijk hard en stug aanvoelen.

De voornaamste zijn :

Abaca of Manilahennep	(Musa textilis)
Sisal	Agave sisalana)
Henequen	(Agave fourcroydes)
Cantala	(Agave cantala)
Nieuw-Zeelandse hennep	Phormium tenax
Mauritius hennep	(Fourcroya gigantea)
Sansiviera of Bowstringhemp	(Sansiviera)

Er zijn verder nog enkele variëteiten Palmvezels en Bananenvezels, maar die zijn echter van geen noemenswaardig economisch belang. Andere, zoals de Cocosvezels interesseren vooral de borstelen de voetmattenijverheid. Wij zullen ons hier beperken tot de soorten die voor touwvezels gebruikt worden.

1. ABACA of MANILAHENNEP

Laten wij eerst trachten een verkeerde benaming aan te klagen en te vervangen. Abaca noemt men, ook in de touwslagerij, meestal „manilahennep”, benaming die voortkomt van de stad Manila, hoofdstad van de Philippijnen, waar de vezels worden geteeld. Botanisch gezien behoort de plant echter tot de bananensoorten en heet „Musa textilis”. Het is dus in het geheel géén hennep (*Cannabis sativa*) en dienvolgens doen we beter de inlandse naam Abaca over te nemen, of ons te beperken tot „Manila”.

Abaca, dus, is van natuur een bastvezel, meer bepaald echter een bladvezel. De Abacaplant is een soort bananenboom die geen eetbare vruchten levert en vooral wordt gevonden in de eilanden-

groep der Philippijnen. Ze ontwikkelt een schijnstam die een hoogte van ca 8 meter kan bereiken. Aan de top spreiden zich de bladeren horizontaal uit, zodat de plant wel wat op een palmboom gaat gelijken. Het is de schijnstam, gevormd uit opgerolde bladscheden en stengels, die de vezels levert. Het klimaat van de Philippijnen, dat gekenmerkt wordt door equatoriale hitte en overvloedige neerslag van 2 tot 4 meter per jaar, is voor de plant werkelijk ideaal en ligt voorzeker ten grondslag aan het lukken van de Abaca-teelt. De beste plantages zijn aangelegd op de vulkanische hellingen van de heuvels, waar een natuurlijke drainering de grond fris houdt, die tegelijkertijd rijk, vet en gezond moet zijn, met een zeer hoog vochtgehalte van de omringende lucht. De plant wordt vermenigvuldigd door scheuring van de oude wortelmatten. De oogst begint eerst 18 tot 24 maanden na de planting, maar van dan af kan ongeveer om de 3 maand worden gekapt.

Men gebruikt in de regel de drie lagen van de afgehakte schijnstam. Deze wordt in stroken gesneden die men „tuxies” noemt. Door middel van een „hagutan”, een soort opstelling waarbij de tuxies tussen de lemmers van twee messen worden doorgehaald, wordt het bladmoes weggeschraapt, wat de vezels overlaat. In de laatste jaren is er echter ook daar verbetering van de werkmethodes begonnen en wordt er nu machinaal ontvezeld, door middel van met een motor aangedreven „strippers”, die een vezel van hogere kwaliteit leveren en tevens de loonkosten helpen laag houden.

De overblijvende vezel, hetzij ongeveer 3 tot 5% van het groengewicht, wordt daarna gewassen en in de zon gedroogd. Daarna volgt nog een bewerking in de borsteltrommel waar hij wordt ontdaan van aanklevende onzuiverheden. De korte vezels vallen ook weg, maar worden opnieuw verzameld voor verkoop.

Overeenkomstig de regeringsvoorschriften worden de bundels afgewerkte vezel uitgezocht en gesorteerd naar lengte, uitzicht, fijnheid en andere kwaliteiten en zo in groepen of „graden” verdeeld, die later door de spinnerij worden gemengd, naargelang de soorten touw die men wenst te maken.

De abacavezel is meestal lichtbruin tot blond van kleur, tamelijk fijn en glanzend, met lengten die reiken van 1 tot 2 meter, volgens de gradatie. Hij heeft een zeer hoge trekweerstand en verdraagt beter dan welke andere natuurvezel ook, de menigvuldige onderdompelingen in zeewater die het gebruik van trossen, lijnen en netten bij de scheepvaart en de visserij kenmerkt. Om die reden maakt men er meestal sleepkabels, meertouwen en visnetgaren

van. Door zijn grote lichtheid, die 15 tot 20% beter is dan die van echte hennep, valt hij lichter uit, evenals door de tamelijk kleine hygroscopiciteit.

2. SISAL

Onder de benaming SISAL worden in de handel gebracht, de bladvezels getrokken uit verschillende AGAVA soorten. Ze dragen ook dikwijls andere namen, bv. Domingohennep, Pitah, Zazupe, Tampicovezel, enz.

In hoofdzaak komen de vezels van slechts enkele soorten Agave in aanmerking, nl.

AGAVA SISALANA AGAVA FOURCROYDES OF „HENEQUEN” AGAVA CANTALA

Botanisch behoort de plant tot de Amarillideën, die zicht voortplanten door scheuten van de moederplant of door rizomen, wat de aankweek van bepaalde variëteiten vergemakkelijkt. In de vreemde heeft de variëteit Sisalana zich het best aangepast aan de gewijzigde grond- en klimaattoestanden en in de meeste gevallen gedijdt de plant buitengewoon in haar nieuw vaderland. De bijzonderste voortbrengers zijn :

Tanganyika	214.000 ton
Kenya en Uganda	59.000 ton
Angola	70.000 ton
Brazilië	150.000 ton
Mexico (henequen)	145.000 ton

De sisalteelt

Uitgezochte rizomen of, meer nog, de jonge scheuten die na de bloeitijd op de bloestengel verschijnen (men noemt ze „bulbils”) worden van de moederplant gescheiden en op kweekbedden uitgeplant waar ze wortel schieten. Na enkele maanden zijn de jonge planten groot genoeg om ter plaatse in rijen te worden uitgeplant. Men voorziet tamelijk grote tussen-afstanden, want de volwassen planten zijn nogal omvangrijk en er dient ook plaats te zijn voor wieden en oogsten.

Bij goede verzorging en gunstige weergesteldheid kan de eerste oogst beginnen na 4 tot 6 jaar. Dat onderscheid hangt vooral af van plaatselijke omstandigheden : bodem, klimaat, regenval, parasieten en vernieling door dieren.

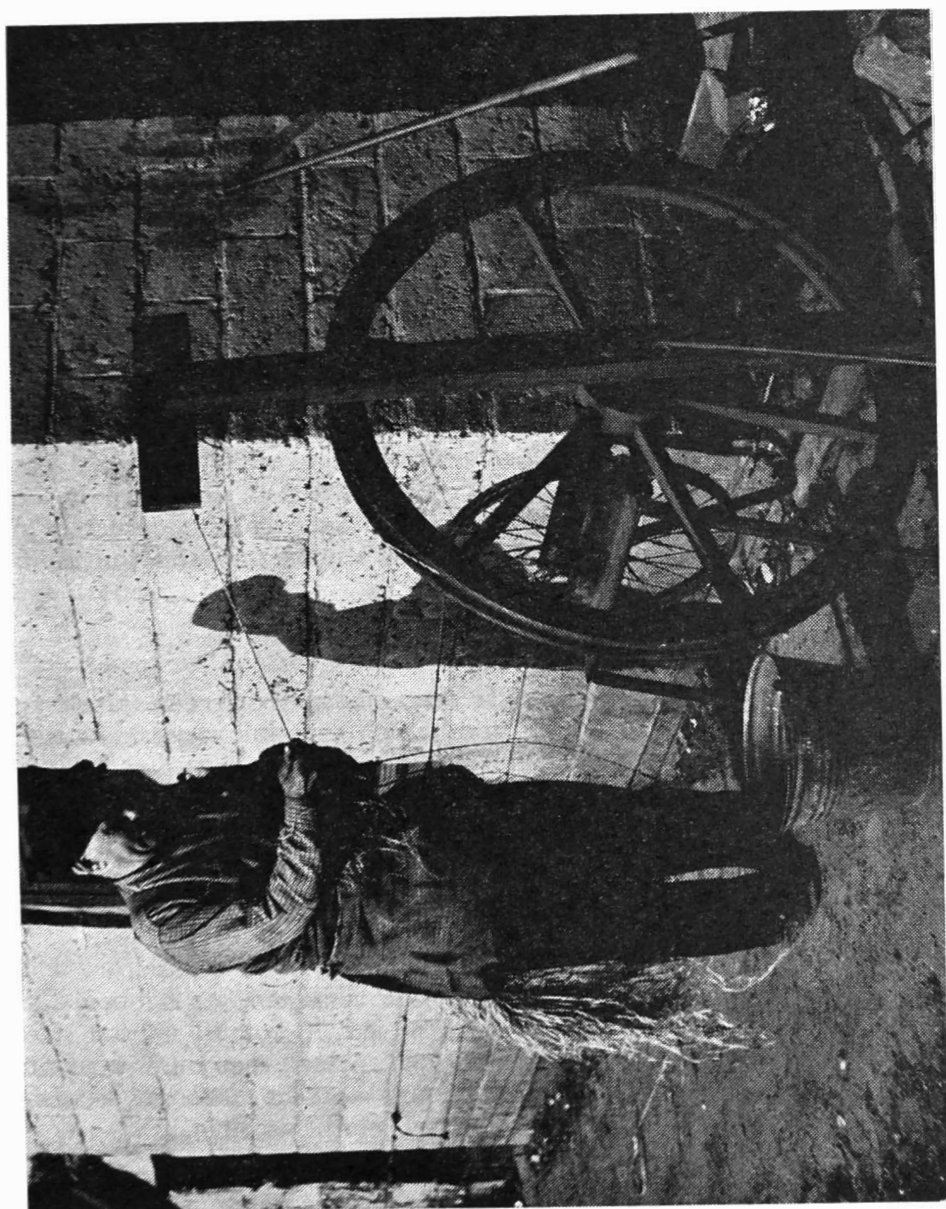

foto Bogaert Zele

Bij het oogsten snijdt men de dikke vlezige bladeren tegen de stam af en dat gedurende 5 tot 6 jaar. Tegen die tijd ontwikkelt de plant een bloeistengel die tot 8 meter hoog kan worden, geraakt dan uitgeput en sterft.

De oude groeiplaats blijft dan ongeveer twee jaar braak liggen ; daarna wordt ze opnieuw bemest, bewerkt en van jonge planten voorzien. De cyclus begint opnieuw.

Na het snijden van de lange, zwaardvormige bladeren, worden deze in Raspadors geplet en omgezet in de blanke glanzende vezels die we kennen. Het overvloedig spoelwater verwijdert het bladmoes dat wordt opgevangen in de draineergreppels en als bemesting wordt aangewend. Evenals bij Abaca verliest de uitbater ca 95% van het brutogewicht en oogst dus ongeveer 5% vezel. Deze is van 70 tot 150 cm lang en wordt gewassen, gereinigd in de borstel-trommel, om eindelijk te worden uitgezocht en verdeeld in verschillende graden of kwaliteiten, naar lengte, sterkte en uitzicht.

Algemene eigenschappen

Sisal is iets minder sterk dan de beste abaca-soorten en is niet zo goed bestand tegen vocht. De vezel zwelt tamelijk sterk in water, vandaar dat hij in bruikbaarheid als scheepstouw voor abaca moet onderdoen.

Van kleur is sisal lichter dan abaca. Waar deze laatste blond is tot geelbruin en bruin, vertoont sisal een zeer lichte crème-kleur met een mooie glans.

Onder de microscoop vertoont hij verschillende bundeltjes, zodat wij hier ook weer met een technische vezel te doen hebben. De elementaire vezel is 1,5 tot 4 mm lang en 20 tot 30 micron dik. In doorsnee vertoont hij veelhoekige cellen met afgeronde hoeken. Het lumen is zeer onregelmatig en wisselt sterk in diameter. Verast, zoals bij abaca, heeft men als overblijfsel schijnkristallen.

Industriëel gebruik

Oorspronkelijk was sisal een goedkoop vervangingsmiddel voor de duurder wordende hennep. Het uitvinden van de landbouwmachines, die koord gebruiken om het stro en hooi te binden, deed het verbruik van sisal enorm toenemen en dit ten gunste van de sisalteelt en van de spinnerijen.

Hoofdzakelijk dient sisal dus tot het vervaardigen van het overbekende landbouwgaren. Men maakt er evenwel ook touw en trossen van inpakkoord, weefgaren, waskoord en tal van andere nuttige producten.

DE TECHNIEK

1. Terminologie en definities

Enkelgaren of Touwgaren is samengesteld uit een zeker aantal vezels die tezamen gedraaid zijn. De tors is gewoonlijk rechts.

Strengen of Luiken trekken is de bewerking die erin bestaat een zeker aantal touwgarens samen te torsen om een streng of luik te vormen. De tors van zulke streng is tegenovergesteld aan die van de samenstellende garens.

Touwslaan is de bewerking die verscheidene strengen tezamen draait tot een tros, alweer in tegenovergestelde richting van de tors der strengen.

Touw of *Tros* noemt men een element gevormd uit 3 of 4 strengen die in tegenovergestelde richting van hun eigen tors samengedraaid zijn en waarvan de diameter minstens 5 mm bedraagt. Vaklui noemen touw van 5 tot 10 mm „kordeel”. Vanaf 12 mm spreekt men van touw of tros.

Lijktouw of *Zeillijktouw* is driestrengthstouw dat bijzonder slap is getorst, omwille van zijn speciale bestemming.

Kabel of *Greling* noemt men een element gemaakt uit drie of vier gewone driestrengthstouwen, die samengedraaid zijn in tegenovergestelde richting van de tors der samenstellende touwen.

Slag of *Pas* van een tros, van een streng, of van garen, noemt men de afstand die twee achtereenvolgende windingen van het onderzochte element van elkander scheidt, gemeten volgens de as van het element.

De *Diameter* van een element is die van de cirkel die de doorsnee van het element omschrijft. Overeenkomstig de Belgische Normen wordt de diameter uitgedrukt in millimeter. ⁽¹⁾

⁽¹⁾ De Britse touwslagerij gebruikt andere normen dan de Belgische. Terminologie en definities zijn dezelfde, maar zij rekenen met de omtrek van het element uitgedrukt in „duim” (inches), terwijl de looplengte wordt opgegeven in „voet per pond” (feet per pound).

De standaard kabellengte is 120 fathom (vadem) = 220 meter.

Belgische Norm NBN 318 1953 - Belgisch Instituut voor Normalisatie.

Men noemt *Titer* van een element het gewicht, de massa, uitgedrukt in gram, van één meter van het element. Voor touwwerk is de eenheid *Kilotex*, wat overeenstemt met een massa van 1 kilogram per kilometer lengte.

Vb. Een sisaltros van 25 mm drieluik, heeft een titer van 381 ktex.

Eén meter van deze tros zal dus ongeveer 381 gram wegen en één kilometer zal een massa hebben van 381 kilogram.

De *Breuklast* of *Breekkraft* van een element is de kracht nodig om een monster van het element te breken, in de voorwaarden eigen aan dergelijke proeven.

De *Looplengte* is het aantal meter van het element dat men kan meten per kilogram gewicht.

2. De spinnerij

De methodes om abaca en sisal te spinnen zijn gelijkaardig aan die welke in zwang zijn voor de andere bastvezels. Het is nodig de vezels te ontwarren en ze parallel te schikken door een soort kammen. De operatie wordt opgedreven en verfijnd door een processus dat het kammen combineert met een uitrekken tot de vereiste looplengte, om dan eindelijk de gekamde en parallel gestrekte vezels tot garen te torsen.

De technische eigenschappen van zulk garen verschillen natuurlijk in functie van het doel waartoe het gesponnen wordt. Het ondergaat al dan niet verscheidene andere bewerkingen als daar zijn : scheren, twijnen, strijken of glanzen, enz.

3. Oliën en Batchen

Het oliën en batchen heeft tot doel de vezels soepel te maken, ten einde de verschillende operaties in de loop van de fabricage te vergemakkelijken, evenals het later verbruik van de gesponnen garens. Aangezien echter niet alle garens tot hetzelfde doel gesponnen worden, valt het wel voor dat meer of minder olie wordt gespenkeld, dat er batchingcreem wordt gebruikt, enz. Het gebeurt ook wel dat absoluut droog wordt gesponnen, terwijl in weer andere gevallen een speciale emulsie wordt aangewend, aangepast bij het beoogde doel.

DE EINDPRODUKTEN

1. Enkelgaren

In de definities hebben we gezien dat een tros bestaat uit 3 of meer strengen of luiken. Deze luiken bestaan echter zelf uit een gegeven aantal draden die tesamen getorst zijn. Deze draden noemt men enkelgaren of touwgaren.

De looplengte van zulk garen wordt bepaald door de karakteristieken van het te fabriceren touw. Meestal is het 24-draadsgaren, dat ongeveer 220 m. per kg. looplengte heeft en waarvan er 24 genomen worden om een luik te vormen voor een tros van 25 mm. diameter. Er worden echter ook andere looplengten gesponnen, bv. 30-draads, 45-draads en 70-draadsgaren voor de touwslagerij en andere enkelgarens tot 3600 meter per kg. voor weef- en paktouwgaren. Hoe groter het nummer, hoe groter ook het aantal draden in de streng en hoe fijner het garen is.

Touwgaren wordt het meest op kartonnen hulsen gewonden om het afwikkelen bij het verwerken tot strengen te vergemakkelijken.

2. Landbouwgarens

Landbouwgaren is doorgaans ook enkelgaren. Het wordt gebruikt zoals het door de spinbanken wordt afgeleverd.

Bij het verlaten van de gillspinner worden de getorste garens eerst op bobijnen en daarna op de welbekende „kruisspoelen” gewikkeld, die elk ca 4 kg. wegen als het oogstgaren (pik- en dorsgaren) betreft, en 9 kg. als het pick-up is.

Bij het wikkelen van het oogstgaren worden de buitenste lagen, die als een mantel de eigenlijke spoel omgeven, nog geschoren omwille van het mooier voorkomen. Dit scheren geschiedt door het garen te leiden langs de sneldraaiende messen van een scheermachine, die alle fijne vezeleindjes en „baarden” afknippen en zo aan het garen een gaaf uitzicht geven.

Onder de benaming landbouwgaren bedoelt men vooral drie verschillende soorten :

1. Het eigenlijke *OOGSTGAREN* (Engels: Bindertwine), met looplengten van 330 tot 400 meter per kg., geleverd op kruisspoelen van elk ca 4 kg. en verpakt in jutezakken met 6 spoelen erin. Elke zak weegt ongeveer 25 kg. bruto voor netto gefactu-

reerd. Het wordt gebruikt voor pikmachines en dorsmolens, of voor pikdorsers.

2. *PICK-UPGAREN* (Balertwine) met looplengten van 135 tot 150 meter per kg. Het is dikker dan oogstgaren en dient vooral om gedorsen stro te binden als het uit de pers komt en ook om voedergewassen te binden, die machinaal gepikt, gekeerd en gebonden worden. Het is opgemaakt in spoelen van 9 kg.

Het verpakken van landbouwgaren geschiedt met veel zorg. Elke spoel krijgt een omhulsel van perkamentpapier, omwille van de olie die in het garen is verwerkt. Daarna worden 6 bollen oogstgaren in een jutezak gestopt en stevig met sisalkoord omwonden voor de verzending. Het dikkere garen wordt omwikkeld met een mantel in gemetalliseerd papier en per twee stuks verpakt in kartonnen dozen.

Bij het gebruik wordt een spoel landbouwgaren steeds aan de binnenzijde begonnen (dus in de holte waar de as heeft gezeten), waar een klein etiket aan het uiteinde van de draad is bevestigd.

3. Getwijnd garen

Men noemt „twinen” het samentorsen van twee of meer enkeldraden tot de van iedereen gekende touwtjes. Men doet het meestal omdat enkelgaren bij het gebruik gemakkelijk rafelt, wat met getwijnd garen niet meer het geval is.

Alhoewel men talrijke soorten getwijnd garen kent, onderscheidt men vooral :

1. *WEEFGAREN*. Zoals de naam aanduidt is weefgaren bestemd om gebruikt te worden in de weverij, meer bepaald in de tapijtweverij. Het is meestal tweedraads, geschoren garen, 5/10 en 10/10 en wordt geleverd op rolls of op haspels. Het dient als onderlaag (armure) in het fabricageproces van tapijten en voetsmatten. In de laatste jaren, en in steeds toenemende mate, dient het tot het weven van zeer mooie vloerkleden en lopers, zeer geschikt voor veranda's en gangen. Sisalgaren leent zich uitstekend tot het verven in zeer frisse kleuren, eigenschap waarvan de tapijtweverij uitstekend gebruik weet te maken.
2. *PAKTOUW*. Paktouw of inpakgaren stelt wat hogere eisen dan weefgaren. Het is meestal samengesteld uit 3 enkelgarens. De looplengte van dit enkelgaren determineert de dikte van het paktouw, zijn eigen looplengte en zijn weerstand of breuklast.

Teneinde het identificeren van het gewenste paktouw te vergemakkelijken werd overgegaan tot het vaststellen van nummers voor de verschillende looplengten en soorten. Deze nummering heeft de vorm van een breuk, waarbij de teller de looplengte voorstelt van het gebruikte garen en de noemer de basis van berekening, dwz. 1000 meter. Zo betekent bv. 2/10 (twee tienden) : garen van 200 meter per kilogram. De opgave 3-draads 6/10 zal betekenen : getwijnd garen, samengesteld uit drie enkelgarens van elk 600 meter per kilogram looplengte. Zulk paktouw heeft dan ca 180 meter per kg. eigen looplengte, want het is gemaakt uit drie elementen van 600 meter/kg. Het kleine verlies komt voort van de opgelegde tors.

Om het uitzicht van sisalpaktouw te verfraaien wordt het meestal geschoren. Dit gebeurt op dezelfde wijze als voor het landbouwgaren. Het mooiste is echter gestreken of geglansd paktouw. Dit bekomt men door het na het twijnen in een bad van een of ander glansmiddel te voeren, als bv. aardappelmeelpap, parafine, dextrine, enz. waarna het wordt afgestreken en gedroogd, alvorens op de welgekende bollen te worden gewikkeld. Gestreken sisaltouw is van een werkelijk mooi uitzicht en is veel minder stekelig en ruw bij het gebruik, wat vooral door de vrouwelijke verbruiksters wordt gewaardeerd.

3. WASKOORD.

Dit zeer nuttig artikel is ook van sisal gemaakt. Men gebruikt steeds enkelgarens van 3/10 of 4/10, soms in driedraads, maar nog meer in driemaal tweedraads, wat er een mooi en zeer betrouwbaar uitzicht aan verleent. Waskoord moet zeer sterk zijn en wordt gemaakt van *niet* geoliede grondstof om vetvlekken op het linnen te vermijden. Het wordt zorgvuldig geschoren, maar niet gestreken.

In de laatste tijd wordt waskoord, na de bewerkingen in de spinnerij, dikwijls nog met een laag soepele, witte of gekleurde plastic omkleed, wat het beter bestand maakt tegen vocht en zeer gemakkelijk te reinigen.

DE TOUWSLAGERIJ

Vaklui spreken van „kordeel” wanneer het gaat over dun touw, van 5 tot 10 mm. diameter. Vanaf 12 mm. wordt het artikel een tros.

Men onderscheidt :

- drieluiktouw, dat veruit het meest wordt gebruikt ;
- vier-strengstouw, met mooi uitzicht, minder gevraagd. Het wordt gemaakt zonder „ziel” voor kleine diameters. Grotere diameters hebben doorgaans een „ziel”, dat is, een dunnere streng die de holte in het midden van de tros opvult ;
- speciaal touwwerk voor bijzonder gebruik, met zes, zeven of negen luiken ;
- kabel of greling, gemaakt uit drie gewone drieluiktrossen.

Onder de rubriek „Techniek” zagen we reeds wat dient te worden verstaan door touwgaren, streng of luik en door touw of tros.

Wanneer de touwslager nu een bepaald touw te vervaardigen heeft, waarvan hij het aantal strengen, de dikte, de lengte en de vereiste breuklast kent, stellen zich voor hem de volgende vragen :

- welke dikte zal elke streng moeten hebben om het vereiste diameter te bereiken ;
- welk nummer (looplengte) touwgaren zal moeten genomen worden, dus : hoeveel enkelgarens zullen er zijn in elk luik ;
- hoe lang moeten die touwgarens zijn om de vereiste lengte te geven aan elke streng en uiteindelijk aan de afgewerkte tros ;
- welke gradatie (kwaliteit) grondstof moet er gekozen worden om de voorgeschreven breuklast te garanderen.

Bedreven vaklui kennen natuurlijk de eigenschappen van de verschillende soorten touw, vermits zij die dagelijks maken. Het is dus niet nodig dat zij telkenmale de berekeningen uitvoeren die leiden tot de vereiste technische gegevens : zij raadplegen eenvoudig hun tabellen of fabricage-nota's en vinden daar de nodige gegevens.

Laten wij dus onderstellen dat we een tros te maken hebben van 25 mm. doorsnede, drieluiks, met lengte van 100 meter. De breuklast laten we buiten beschouwing, vermits die voor het grootste deel afhangt van de gekozen grondstof. Volgens de tabellen moet elke streng van die tros 12 mm. diameter hebben. Een tros van vier strengen zou luiken hebben van 10 mm. diameter en in het midden zou een holte blijven die kan gevuld worden door een aangepaste „ziel”. Drieluik vereist echter geen ziel..

Volgens de „normen” is garen van 24 vereist, dwz. dat 24 elementen van dit nummer de juiste diameter geven aan elke streng. Blijft nu nog over de lengte te bepalen van het uit te spannen garen. Ook in dit geval brengen de tabellen uitkomst : er moet

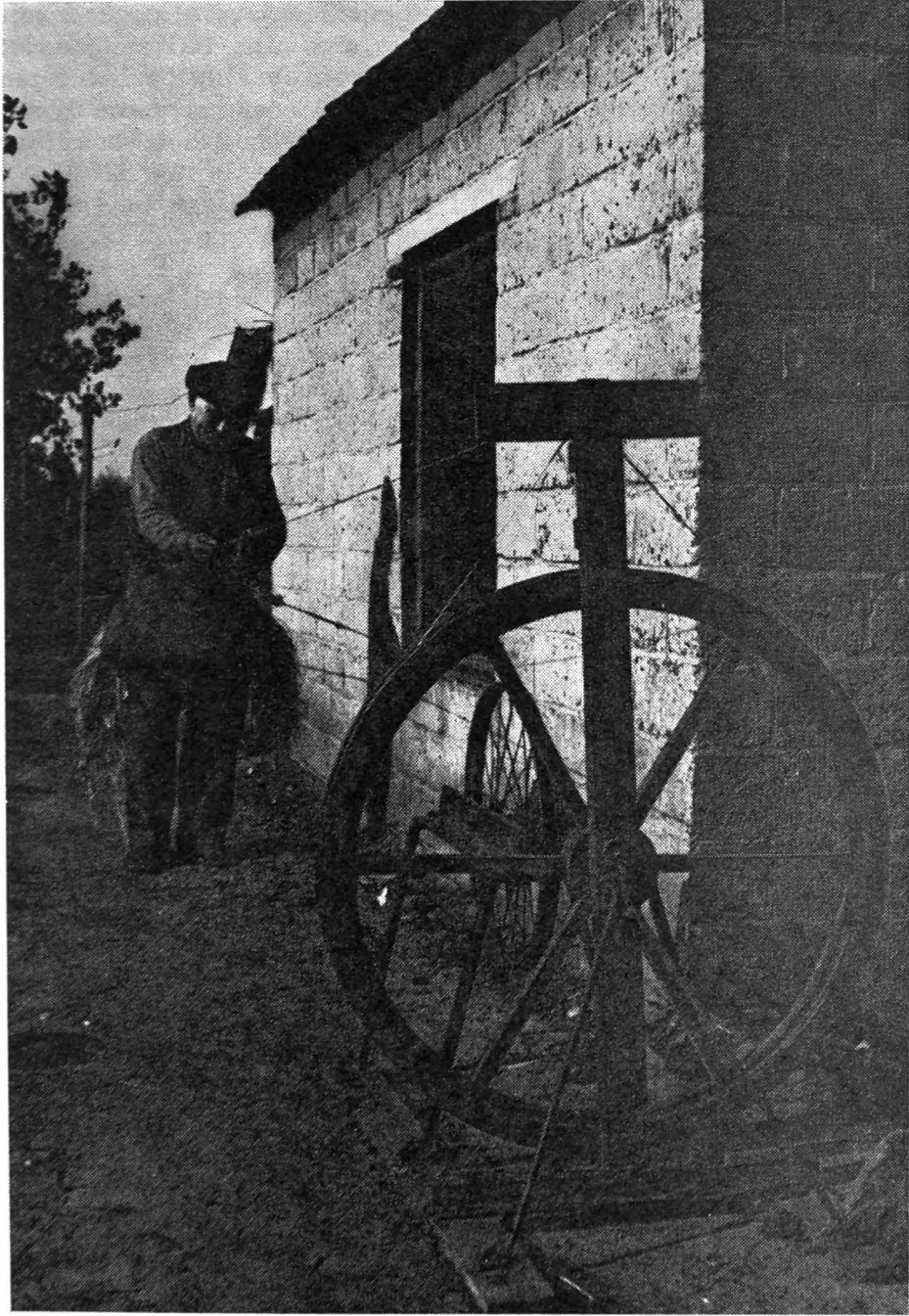

foto Bogaert Zele

ongeveer 150 meter garen worden uitgespannen, wat strengen levert van ca 125 meter en uiteindelijk een tros van 100 meter. Het krimpen van de beginlengte is te verklaren door de op het garen gebrachte tors: hoe groter de tors, des te meer het garen korter wordt. Dat geldt natuurlijk ook voor de luiken: hoe sterker ze gedraaid worden, hoe sterker ze krimpen.

TOUWSLAAN MET DE HAND

Hoe wordt nu eigenlijk een tros gefabriceerd? Het is niet zeer ingewikkeld en wij geven hieronder beknopt de werkwijze die gevolgd wordt bij het touwslaan met de hand. Tenslotte is de totaal machinale fabricage niets anders dan een versnelde en verbeterde versie van de oude werkwijze, terwijl de fundamentele principes ongewijzigd zijn gebleven.

We spannen dus 24 draden enkelgaren uit, van elk ongeveer 150 m. lengte. Aan het ene einde worden deze draden vastgemaakt aan een haak, bevestigd aan een „sleep”, dat is een plomp wagentje sterk bezwaard en geremd, om aan het garen de nodige spanning te verzekeren. Aan het andere eind worden de draden vastgemaakt aan een andere haak, voorzien van een klein tandwiel, dat „kamt” in de tanden van een groter, waaraan een zwengel is bevestigd. Door het draaien aan de zwengel wordt de haak met de samengevoegde touwgarens snel rondgedraaid en torsen zich de draden samen tot een streng. Zoals reeds gezegd wordt de streng gedraaid in tegenovergestelde richting van de tors van het touwgaren. Een aangepaste beweging zorgt ervoor dat het garen niet onttorst wordt. De korter wordende streng trekt langzaam de „sleep” dichterbij, wat tevens de nodige spanning geeft. Zodra de gewenste tors op de streng is gebracht, wordt deze afgenomen en de andere worden op gelijkaardige wijze gemaakt.

Voor het touw zal de tors opnieuw van richting moeten veranderen en dus terug gelijk worden aan die van het touwgaren.

Bij het fabriceren van touw moet de „zeeldraaier” vooral letten op de volgende punten:

- de luiken zullen een bepaalde tors moeten hebben, vast te stellen volgens de eigenschappen van het touw;
- de luiken zullen onder gelijke spanning moeten inkomen, wat wil zeggen, dat de ene niet strakker mag gespannen zijn dan de andere;
- de tors op het touw mag een zekere hoek niet overschrijden zonder de prestaties van het touw te beïnvloeden.

De gereedgemaakte strengen worden nu elk aan een haak vastgemaakt van de „schalmei” of touwmaschine. Elk dezer haken staat, via een klein tandwiel, in verbinding met een groter, dat in beweging kan gebracht worden door middel van een zwengel. Aan het andere uiteinde van de strengen worden ze vastgemaakt aan éézelfde haak, die bevestigd is op een zware „sleep”. Deze haak kan vrij om zijn as draaien, onder de invloed van de kracht die wordt opgewekt door het torsen van de strengen, wat op zijn beurt wordt verkregen door de zwengel te draaien. Hierdoor nu, krijgen de strengen een sterke neiging om zich om elkaar te kinkelen, vanuit het punt waar ze aan de gemeenschappelijke haak zijn bevestigd. Ook hier is een aangepaste beweging voorzien om de luiken niet te ontlossen.

Dit „sluiten” van de tros geschiedt met de grootste zorg, ten einde ongelijke spanningen te vermijden, zowel als onregelmatige tors. Te dien einde worden de strengen hier van elkaar gescheiden door een vernuftig toestelletje, dat men de „TOP” noemt. Het is een houten cylinder voorzien van twee handvatten en aan het ene eind kegelvormig toespitsend.

Drie of meer (volgens het aantal luiken) groeven leiden van het cilindrisch gedeelte naar de punt van de kegel en dienen als geleiders voor de inkomende strengen. Deze top wordt, met de punt naar de „sleep” gericht, tussen de inkomende strengen geplaatst en geleidelijk achteruit geschoven, zodanig dat de strengen onder éézelfde hoek en zeer regelmatig worden verenigd. Een goed vakman bekomt op deze nogal eenvoudige manier een goed geslagen touw dat beantwoordt aan al de gestelde eisen.

Het is echter gemakkelijk te begrijpen dat handwerk slechts met succes kan toegepast worden zolang het touw van normale doormeters betreft. Bij dikke touwen volstaat menselijke kracht, zelfs met behulp van de beschreven eenvoudige machines, weldra niet meer en dient er anders tewerk gegaan.

De moderne touwslagerijen zijn uitgerust met speciale machines die trossen maken tot 15 en 18 cm. diameter. Andere machines maken tegelijkertijd strengen en touw.

Om deze studie te besluiten geven we hieronder nog een korte beschrijving van twee dergelijke machines, die als de bijzonderste van de reeks kunnen gelden.

1. „STRANDERS” of LUIKMACHINES

De rolls touwgaren worden aan een rek opgehangen. Hun aantal is, zoals steeds, bepaald door het touw dat moet gemaakt worden.

Vanaf het rek wordt elke draad geleid door een soort „zeef”, een metalen plaat doorboord met zoveel gaatjes als er draden moeten zijn in het te fabriceren luik. Deze zeef wordt zodanig met draden gevuld dat de buitenste laag van de streng mooi gesloten wordt en de binnenste draden regelmatig bedekt.

Van de zeef worden ze geleid naar een stalen buis, met een binnenste doormeter die gelijk is aan die van de te maken streng en die uitmondt in het midden van de „flyer”. Deze laatste is een soort metalen lijst, met in het midden een bobijn die tezamen met de flyer wordt rondgedraaid, terwijl een eigen wentelende beweging tevens de gevormde luik op de bobijn windt, naarmate de vlieger de nodige tors op het element heeft gebracht. Een stel tandwielen regelt naar willekeur én de pas van het luik én de opwindsnelheid. De met luik gevulde bobijnen worden dan overgebracht naar de eigenlijke touwmachine.

2. De „CLOSER” of TOUWMACHINE.

In deze machine zijn er zoveel flyers opgesteld, tussen parallel staande wielen, als er strengen te verwerken zijn tot touw.

In elk van deze vliegers plaatst men met gereedgemaakte streng gevulde bobijn, welke elementen dan over enkele katrollen naar éézelfde plaats worden geleid, in de as van een der wielen, waar zij opnieuw in een diameterbuis worden gevoerd en zo verder naar buiten.

Bij de uitgang van de buis wordt het touw gesloten tussen twee hardhouten schelpen, met opening van gepaste diameter, zodat het touw erin spant, en vandaar naar de opwindschijf gevoerd.

Als de machine nu op gang wordt gebracht gebeurt er ongeveer wat volgt: de parallele wielen wentelen de bobijnen met luik rond het centrale punt waar de diameterbuis is opgesteld en de luiken bij elkaar komen. Aldus wordt het touw gesloten, terwijl de schelp ervoor zorgt dat de luiken gelijk inkomen en het afgewerkte touw goed wordt gladgestreken. De bobijnen laten hun voorraad luik langzaam aflopen, het gevormde touw wordt door de opwindschijf langs de buis naar buiten getrokken en opgewonden.

Ook hier is de keuze van gepaste tandwielen van belang tot het bekomen van de gewenste eigenschappen.

Voor touw van vier strengen wordt de ziel door de holle as van de wentelende wielen gebracht en zo naar de buis gevoerd, waar de luiken er omheen worden gewikkeld.

R. FELIX S.V. FIDUBEL.

DE TOUWSLAGERIJ IN FAMILIEVERBAND

Heeft de voorgaande beschrijving van de touwslagerij meer betrekking op de fabrieksindustrie, dan richt de thuiswerkende touwslager zich naar een gans ander gamma van koorden en repen. Hij beschikt over het algemeen niet over de plaatsruimte en mankracht om touwwerk te maken van het dikkere soort en op lange afstand. Hij bepaald zich meer op het maken van repen of koorden gaande van 8 mm. tot 18 à 20 mm. en met een looplengte tot hoogstens 50 à 60 m. De bewerking is dezelfde als bij het slaan van trossen, met dit verschil, dat aan iedere afgemaakte koord een lus of oog gemaakt wordt, waardoor het touw niet kan uitrafelen en één gesloten touw vormt.

Welke soorten touwen worden er zoal geslagen ?

Een ganse reeks van zwaarder touwwerk met een looplengte tot 30 à 40 m., dienstig voor de landbouw, vb. hooirepen, bindtouwen voor kamions- en verhuishagens. Metserstrengen tot 4 à 5 m., kordelen voor paardegespan, hals en keelbanden voor het stallen van het vee. Heel veel koorden van ongeveer 10 à 11 mm. met een lengte tot 3 m. voor het binden van het vee bij het vervoer of op markten. Alle soorten koord dienstig voor het maken van speeltuigen, zoals : schommels, trektouwen, speelladders, enz. Touwwerk van alle dikten en looplengten voor de binnenscheepvaart en visserij, kortom een gamma te veel om op te sommen.

Even dit nog, bij een zeer groot deel van het te maken touwwerk wordt de sisal of manilla vervangen door polyolefinen of kunstvezels. Vezels die zeer sterk zijn en lichter in gewicht, maar langs de andere kant, door hun hardheid en gladheid moeilijker te verwerken zijn dan de natuurvezels en dus ook duurder uitvallen.

Aanverwant met de touwslagerij werden er ook tot voor enkele jaren paardenhalsters en hangzelen geweven in sisal. Door het verdwijnen van de paarden en het vervangen van de kruiwagens door buizenwagentjes is ook deze handenarbeid grotendeels verdwenen.

Halsters en hangzelen werden geweven op een zeer primitief getouw of beter nog op een houten kader, zoals er hier in deze raadszaal nog een tentoongesteld staat.

DE LEURHANDEL

Waren de touwslagers zeer beperkt in aantal, verschillende families op onze gemeente oefenden het beroep uit van leurder of

marktkramer, met de koorden als hoofdbestanddeel van hun verkoopwaar. Wie ooit het boek „PEEGIE” van Willem Denys gelezen heeft, kan zich een idee vormen over het leven van onze leurders. Een deel ervan vertrokken per trein, hun koopwaar ingepakt in een grote zwarte vlasdoek. Anderen deden het met de fiets, maar soms maakte men gebruik van fiets en trein. Deze fiets werd baanvelo genoemd en de kader was versterkt met een dubbele buis en een stoel voor- en achteraan. Velo en koopwaar hadden samen soms een gewicht tot 70 à 80 kg., zodat onze leurders echte acrobaten moesten zijn op hun fiets.

Wat deden ze zoal allemaal mee ?

Koebanden, strengen, ficellegarens, landdraad, ressortkoorden werden wel het meest verkocht, maar buiten deze konden nog andere soorten koorden geleverd worden. Het gebeurde ook vaak dat er besteld werd voor de volgende beurtronde.

Onze leurders hadden min of meer een vast cliënteel, maar bij onbekende bezoekers gebeurde het meermaals dat de truc gebruikt werd van volledige uitverkoop of stopzetting van beroep. De cliënten die toehapten dachten een koopje te hebben gedaan, maar meestal hadden ze het dubbele betaald van de werkelijke verkoopprijs.

Waar en bij wie gingen deze leurders hun koopwaar aan de man brengen ?

Iedere leurder had zijn eigen streek, en meestal werd deze niet bewerkt door de concurrentie.

Afzetgebieden waren : de Wase en Eeklose Polders, Klein Brabant, maar het meest bezocht werden de streken van Mechelen, Aarschot, Diest, en de Antwerpse en Limburgse Kempen. Daar woonden meestal de kleine boeren die het grootste percentage van het cliënteel uitmaakten. In deze streken werd ook veel verkocht aan winkels.

Iedere leurder had zijn eigen boerderij of herberg waar hij uitsliep, want men kwam niet naar huis vóór alles verkocht was. Meestal waren ze verschillende dagen van huis weg en werd hen per trein nog koopwaar nagestuurd naar hun bepaalde logies.

Men mag zeggen dat de leurders, eenmaal de weg naar huis terug aangevat, genoeg verdiend hadden om enkele dagen in familiekring door te brengen, of ook om de bloemetjes buiten te zetten wat in de vooroorlogse tijd dikwijls het geval was.

Waar de touwslagers rechtstreeks kochten in de fabrieken, haalden de leurders hun koopwaar bij de touwslagers, grossisten of grote koordewinkels. Zo een winkel was er in de Dr. Armand Rubbensstraat bij Louis Rombaut.

Onder de meest gekende van deze leurders mag men wel vernoemen : De families Vermeulen uit de Hamse weg,
de familie De Beule en
de familie Bruggeman.

Bernard Van Puyenbroeck was touwslager en verkocht zijn afgewerkte producten zelf op „den boer” zoals men zegt.

Eén enkele gaf in de jaren 1930 het beroep van leurder op, en begon met de verkoop van halsters en koorden op de verschillende paardemarkten van België. Het was mijn vader zaliger Arthur Jacobs, die marktkramer werd.

Iedere week of om de veertien dagen was het markt in Brussel, Tongeren, Torhout, Ciney, Neufchâteau, Antwerpen, (natiepaarden) Brugge, met daarbij nog verschillende grote jaarmarkten zoals St.-Lievens-Houtem, Wetteren, 9 mei te Gent, Opdorp, Leuven, Schellebelle (Potjesmarkt) enz.

Een zeker aantal families kozen als beroep de verkoop van koorden en ficellen, met als werkterrein de steden. Men kan deze handelaars het best vergelijken met de reizigers of vertegenwoordigers in vast dienstverband, met dit verschil dat men hier voor eigen rekening werkte en niet gebonden was door vastgestelde prijzen of tarieven.

Hun verkoopterrein bepaalde zich tot fabrieken, ateliers, groot-handelshuizen, drukkerijen, spekslagerijen en vleeshallen. Dus kortom iedereen die inpakkoorden of ficellen verbruikte werd bezocht.

Onder de meest gekende handelaars die inpakkoorden verkochten vernoemen we buiten de reeds vroeger vermelde leurders :

- familie Verlackt : zeer gekend voor de verkoop van ficellen en inpakkoorden ;
- familie De Witte & D'Heer : waarvan er nu nog dagelijks de baan opgaan ;
- familie Bruggeman H. & Zonen ;
- familie Cooreman van Zele-Huivelde ;
- familie Coppens : die allemaal het beroep verlaten hebben en een andere richting uitgegaan zijn ;
- familie Jacobs : waarvan er ook slechts één het beroep voortzet ;

— familie De Leenheer : die speciaal de bloemisten als zijn cliënten telt.

Zonder twijfel zullen bij deze opsomming wel families vergeten zijn, gelieve mij daarvoor te verontschuldigen.

COCO

Door de altijd maar stijgende prijzen der grondstoffen en mede door het op de markt brengen van andere verpakkingsmiddelen is er ook de laatste jaren een sterke daling waar te nemen in de verkoop der inpakkoorden en ficellen.

Momenteel zijn het nog slechts enkelen die hun bestaan vinden in de koordennijverheid en door gebrek aan belangstelling bij de opvolgers is het bijna zeker dat over enkele jaren ook deze oeroude nijverheid zal verdwenen zijn.

M. JACOBS

UIT HET GULDENBOEK VAN DE EXPO

Waardering om ons te laten zien welke arbeid de mensen dienen te verrichten om een koord te vervaardigen. Er wordt zo achteloos aan voorbij gegaan.

Een natuurlijke bron geeft veel rijkdom aan de mens.

Hulde van genegenheid en dankbaarheid aan mijn vader, de laatste zeeldraaier van Zele, en aan mijn moeder die de koorden ging verkopen tot in het Brabantse. Ze waren bewonderingswaardig in werkkraft en uithoudingsvermogen.

Proficiat ! Voor het eerst zag ik een „Stramien“. Mensen die weinig werken maken weinig fouten, mensen die veel werken kunnen veel fouten maken. Er zijn er die nooit fouten maken : want ze doen niets !!! Maar weten 't best. Ik ben blij dat ik het hebben kunnen zien, dank zij de inspanning van mensen van uw kring ! En ik was de laatste bezoeker. Proficiat.

VLASBEWERKING BIJ DE BOER EN IN HET KLEINE VLASSERSBEDRIJF IN VROEGERE TIJDEN TE ZELE

Ter gelegenheid van de tentoonstelling in de Agra van oud landbouwgerief, ingericht door de Landelijke Organisaties van Zele op 5 - 6 en 7 oktober 1975, werd ook wat materiaal voor vlasbewerking in de zaal gezet en gingen af en toe de gesprekken over vlasbewerking en handel in vlasprodukten, zoals dat in vroegere tijden in Zele gebeurde.

Bestuursleden van de Heem- en Oudheidkundige kring van Zele, die de tentoonstelling bezochten, meenden dat over de vlasbewerking en -handel uit vroeger tijden in hun jaarboek nog niet veel was verschenen.

Om die werkwijze en de gebruikte benamingen voor de toekomst te bewaren besloten wij deze regels te schrijven.

Reeds in vroegere tijden werd in onze streken aan vlaswinning, vlasbewerking en vlashandel gedaan. In het jaarboek '69-'70 van de Heem- en Oudheidkundige Kring van Zele nemen we uit Sprokkelingen betreffende „Beschrijvinge vande Stadt ende Landt van Dendermonde” van Jacobus Maestertius (1846) „... de Landen aenkomt onuytspreckelijcke vruchtbaerheit, niet alleen van alle soorten van Granen ende Kennep (kemp), maer boven gheel Vlaenderen, jae geheel Nederlandt, groot overvloed van Vlas d'welch (gelijk de verstandige vande Landt-bouwerije weten) niet dan in 't beste Landt datter te vinden is goet kan wassen...” en wat speciaal voor Zele betreft „'t is overvloedich van alle vruchten, namentlijck Vlas, waer in alhier dagelijks wordt gehandelt...”

Volgens E.H. Michem in zijn boek „Zelee en zijn geschiedenis” werden in 1677 reeds ruim 220 ha vlas gezaaid te Zele. In 1748 zou dat ruim 300 ha geweest zijn en zo ook in 1846 wanneer het 312 ha was. Hij schrijft daarbij over een gemiddelde opbrengst van 750 kg per ha.

We moeten toegeven dat het voor die tijd wel een goede opbrengst was. De laatste jaren dat nog vlas gezaaid werd in Zele (tot aan de oorlog 1940-1944) was de opbrengst toch ook maar 800 à 900 kg per ha. Vlas van Oudegem gaf tot 1.200 à 1.300 kg per ha.

Onze persoonlijke ondervinding inzake vlaswinning, vlasbewerking en vlashandel gaat niet verder dan tot kort na de oorlog 1914-1918 dus ongeveer tot 1920. Daarom raadpleegden we oudere

mensen die ons van vóór 1914 konden vertellen en ons niettemin bevestigden dat er niet zoveel verschil was de tijd vóór 1910 met 1920, afgezien van de prijzen en het feit dat enkele vlasbewerkers na de 1e wereldoorlog resoluut de weg opgingen van de specialisatie met moderne mechanisatie en de bewerking van het vlas als spreivlas of veldroot. Terloops zeggen we dat spreivlas meer het rosse vlas was, de kunstmatige putten en de Leieroot gaven wit vlas ; de veldputten van hier bij ons gaven het beste in kwaliteit zijnde „blauw vlas”. Het is over dit laatste en het werk van de boervlasser van 50 jaar terug, dat wij in volgende regels zullen schrijven.

De tientallen boeren van Zele, die bij hun klein landbouwbedrijf ook nog „in 't vlas werkten” woonden meest op de Veldekens, Avermaat, Dijk, Meerskant, Huivelde, Heikant en Kamershoek.

Allen zaaiden één of twee „plekken” (40 - 50 roeden per stuk = 15 - 17 aren) dat ze dan ook zelf afwerkten tegen Kerstmis om hun pacht te kunnen betalen. Verschillende vlassers, die over werkrachten beschikten (hun kinderen), kochten nog enkele partijen vlas bij „over 't water” of nog meer genaamd „in Brabant”, hoewel dat dit zich beperkte tot Oudegem - Herdersem - Schoonaarde - Appels - St. Gillis - Lebbeke en Denderbelle.

De grond voor de vlaszaai gereedmaken stelde hier bij ons hoge eisen. Het beste „vlasland” bekwam men als volgt : diepspitten voor aardappelen of kemp, het jaar nadien tarwe en dan het jaar daarop vlas. Rond de jaren 1930 werden ook heel wat weiden gescheurd waarop het vlas ook goed „gedijde”.

Vlas werd best gezaaid van 20 maart tot 15 april. De grond mocht dit jaar geen stalmest krijgen en mocht vóór het ploegen ook niet losgewerkt worden. Was er gedurende de winter veel sneeuw gevallen dan was het daaropvolgend jaar een goed vlasjaar. Na het ploegen werd soms een beetje beer gebruikt (maar niet te veel). De Peru-guano was de goede meststof met een beetje Chili-nitraat.

Na het ploegen werd de grond fijn geëgd, daarin gezaaid en het zaad lichtjes ingewerkt met de raak (rijf) - dus met de hand, want na het zaaien mocht er geen paard meer over. Later werd ook met de machine op rijen gezaaid, zodat men tussen de rijen kon hakken met een driebladig krabbertje.

De boer van die tijd zou nooit op Goede Vrijdag vlas zaaien, dat gaf „dikkoppen” bij het vlas, dit is een misgroeiing in de koppen waardoor de opbrengst veel minder is en het vlas korter. Nu weten we dat die misgroeiing als oorzaak heeft de aantasting van de

„vlastrips”, die zich aan geen Goede Vrijdag stoort.

In elk geval werd na het zaaien een palmtak geplant op een hoek van de „plek” of werden vóór het zaaien blaadjes van gewijde palm in het zaad vermengd, of nog werd met de rug van de rijf op de hoek van de plek een kruis geslagen in de grond.

Het zaailijnzaad werd ingevoerd uit Finland en men noemde het Rigazaad. Er was vooral blauwbloem (waarin verschillende variëteiten) en later ook een paar variëteiten witte bloem. Blauwbloem leverde de beste kwaliteit, witte bloem gaf iets meer gewicht omdat het iets langer groeide.

Een drietal weken na het zaaien begon het wieden ; dat was dan begin mei, en men zag dan soms een hele rij wieders en wiedsters op de knieën zitten — nevens elkaar — om het kleine onkruid van tussen het vlas te halen en tussen hen op hoopjes te leggen. Na de middag kwam de boerin wat later, ze had dan eerst „de schotels afgewassen” en de „boterham” klaargemaakt voor het vieruurtje, dat ze meebracht. Zodra ze zich ook in de rij had gezet begon het gebed : een paternoster en de litanie van O.L.Vrouw, door allen meegebeden. Eens dit gebed teneinde ging het over de laatste nieuwsjes, werden liederen gezongen en moppen verteld.

Soms was het nodig een tweede maal te wieden, en dan was het vlas reeds 10 à 15 cm hoog. Daarmee moest het vlas het dan stellen.

En als het vlas dan mals opgroeide was het een weelde voor het oog om er naar te kijken. 's Morgens bij de eerste zonnestralen zetten de koppen van het vlas zich weelderig open en later ook de blauwe bloemen. En koppen en bloemen sloten zich tegen de avond.

Ja, het veel gebruikte gezegde in de volksmond „als de boer 's morgens naar zijn vlas kijkt en 's avonds naar zijn vrouw, dan is hij telkens tevreden”, was zeker waar, tenminste toch voor wat zijn vlas betrof.

Meststoffen toedienen tijdens de groei was ten zeerste uit den boze, maar toch durfde de boer, wanneer zijn vlas niet „omhoog” wilde, stiekum wat Chili-nitraat in het vlas smijten, vooral als het voor de verkoop bestemd was (dus als hijzelf het vlas niet afwerkte), want „gestrooid” vlas gaf minder lint en mindere kwaliteit.

Vóór Sinte Pieter (29 juni) had men reeds de „rotten” gekuist, alsmede de kleine grachten die het water moesten aanvoeren vanaf de beek naar de „rotten”. Die rotten waren brede putten in het veld

of langs de veldwegen, zij waren twee tot vier meter breed en een tien à twintig stappen lang. We zagen er soms verschillende achter elkaar (de 24 rootjes, enz.), soms werd een lange wal gebruikt onderverdeeld met dammen om zo „rotten” van een vijftiental stappen te krijgen, ongeveer lang genoeg om een „plek” vlas erin te krijgen (ongeveer 17 aren). Een beek werd nooit voor het rotten gebruikt, want er mocht tijdens het rotten geen vers water opgezet worden (rotten gebeurde in stilstaand water om „blauw vlas” te bekomen dat het hoogst in waarde was). Met die dammen die de „rotten” afscheidde konden de vlasboeren ook verschillende partijen vlas op verschillende dagen tijdens de „slijttijd” in de root steken.

29 juni — Sinte Pieter — het begin van de „slijttijd”. „Slijten” is het vlas uittrekken; met de ene hand wordt het vlas met kleine handvullen uitgesnokt, de andere hand neemt het uitgesnokte vlas bijeen tot een dik handvol. Die handvullen vlas werden licht gekruist (x) overeengelegd op een band van vlas (zulk een band maakte men van twee strengen vlas die met de koppen aaneengestrengeld werden. Een twaalftal dikke handvullen vlas vormden dan een „band” vlas die toegebonden werd met die vlasband.

In afwachting dat het vlas dan kon „gestreep” worden werd het bijeen gezet met de koppen op de grond. Als nateelt had men gewoonlijk wortelen. Het wortelzaad werd terzelfdertijd met het lijnzaad aan de grond toevertrouwd.

Enkele woorden over de verhandeling van vlas dat „over 't water” of in „Brabant” werd aangekocht. Vanaf half juni reden tientallen Zeelse vlasboeren met de fiets naar „Brabant”. Ze doorkruisten het veld aldaar, en zagen ze de boer aan zijn „plek vlas” dan klonkt het: „zeg boer wat vraagde gij van uw vlas?”. Ofwel reden ze bij de boer aan huis want die Zeelse vlasboeren wisten van elke akker door wie hij bezaaid werd. Het werd dan een loven en bieden tot ze uiteindelijk akkoord geraakten. De boer moest dan een tak uit de elskant of van een boom in het vlas planten, om andere vlassers te verwittigen dat het vlas verkocht was, dit om het geloop door het vlas en naar de boer te vermijden.

De „brabantse” boeren moesten zelf het vlas slijten en naar Zele brengen, en dan zaagt ge vanaf St. Pieter hele karavanen „brabantse” karren de richting Zele nemen. Een eerste splitsing gebeurde aan St. Antonius waar een gedeelte naar Huivelde toereed, een tweede splitsing gebeurde aan „Het Anker” te Zele-Dijk voor de

richting Veldeken en Rinkhout, de rest volgde de weg naar Avermaat en Meerskant.

Het aangevoerde vlas werd gelost bij de vlasser ten huize of aan de „roten” de ene „band” vlas tegen de andere ook op de kop gezet. Onvermijdelijk moest de leverancier bij de koper boterhammen met hesp gaan eten overspoeld met een stevig glas bruin bier van het vat ; de afrekening werd gemaakt en de „brabantse” boer reed terug naar zijn boerin, na eerst toch „Het Anker”, „St. Antonius” of de „Negen Oordjes” te hebben aangedaan.

Voor de vlassers — vooral voor deze die enkele „plekken” vlas bijkochten — was het gedurende drie-vier weken een harde tijd. Het vlas dat hij zelf zaaide moest hij ook zelf slijten ; dit vlas en ook dat wat hij aankocht moest hij allemaal „strepen”. Hij was dan ook verplicht naar „strepers” en „boters” te vragen om hem te helpen. „Strepen” is een bewerking van het vlas om de „knippenen” (zaadhulzen) van het vlas te trekken. Daarvoor gebruikte hij de „streep” ; een houten blok met lange tanden, ongeveer 45 cm lang, dicht bijeengeplaatst tot een 60-tal cm breedte. „De streep” werd in ’t midden op de „streepbank” vastgemaakt met grote krammen in aangebrachte gleuven. De „streper” zat schrijlings op het uiteinde van de bank en sloeg dan een handvol vlas enkele malen met de koppen in die tanden, en snokte de „knippenen” er zo af. Het vlas van de knippenen ontdaan wierp hij dan een paar stappen van zich af naar een „boter” of „bootster” die gereed stond om het vlas te binden in „boten” van een twintigtal centimeter diameter. Dit toebinden gebeurde weeral met enkele stengels vlas, en na dit vastbinden werd de „boot” vlas met de koppen op de grond gezet, de voet daarop om de uitstekende „eirden” vlas aan de stoppelkant eruit te trekken.

Wanneer de „streper” alleen op de bank zat, moest hij op het andere uiteinde enkele „banden” vlas leggen om het opwippen van de bank te voorkomen als hij het vlas door de tanden van de streep moest trekken. Veelal echter zat er op elk uiteinde een „streper”.

’s Avonds moesten de „knippenen” gewand met de wanmolen om de meeste afval (vlasblaadjes, enz.) eruit te verwijderen. Was er veel wind dan wierp men soms met een houten schup de knippenen in de lucht om het vuil eruit te verwijderen. De gezuiverde knippenen werden op de „den” opengespreid om te drogen. Zulk een „den” vraagt dan ook weeral een korte beschrijving. Men maakte op de akker of in de tuin een plaats vrij door bijvoorbeeld vroege

aardappelen uit te steken over een oppervlakte van verscheidene m² volgens het nodig was ; de grond werd goed gelijk gemaakt. Met de beerkuip werd veel water aangevoerd, het water werd over die vrijgemaakte plaats gesprekeld (terwijl er ondertussen met de „dammer” (houten blok waarop een steel) werd gedamd. Zo kwam de vlasboer een verharde bodem waarop de „knipperen” werden opengespreid, een tiental cm dik. Regelmatig, gedurende de dag, moesten de knipperen „gekeerd” worden. Dit gebeurde door blootsvoets met de voeten door de knipperen te slepen. 's Avonds werden de knipperen „toegedaan”, dit is op langwerpige hopen bijeengedaan die dan op hun beurt met „grès” of „streepkruid” (d.i. afval van vlas, vlaskoppen en vlashalmen) toegedekt werden tot de volgende zonnige morgen.

Eens de knipperen droog, werden ze met de knippermolen gebroken en gewand, zulk een knipperbreker kon de boer huren bij de zaadkoper. De knippermolen had de vorm van een wanmolen, waarop twee getande cylindere voor het breken zorgden. Zulk een knippermolen werd met twee mannen in beweging gebracht. Het lijnzaad werd aan de opkoper verkocht ; het knipperkaf aan de dieren vervoederd.

Keren we terug tot het vlas. Het „gebootte” vlas moest zo gauw mogelijk in de „root”. Hiervoor stond de man die het vlas in de root moest leggen, blootvoets, soms tot aan de buik in het water, iemand wierp van op de kant de „boten vlas” bij hem. Het vlas legde hij zo rij per rij in het water ervoor zorgend dat iedere rij een twintigtal cm verder werd „afgesteken”, de „gaten” naar hem toe, zodat de koppen altijd op de vorige rij kwamen te liggen. Na twee rijen moest de man in de „root” met een schop, modder uit het water scheppen en op het vlas spreiden zo een vijftiental cm dik, ervoor zorg dragend dat alleen de koppen bedekt werden, dus $\frac{3}{4}$ bleven onbedekt, om weer de volgende twee lagen op de vorige rij te kunnen leggen. De laatste rij vlas werd dan helemaal toegedekt met modder. Hierna werd water „opgezet” d.i. water in de root gebracht, zodat het vlas zeker ondergedompeld was.

Als het lukte dat de sluisdraaijer juist „water stuwde” moest maar alleen de dam een beetje opengemaakt worden en als er voldoende water op de root was terug dicht gestopt. Werd geen water „gestuwd” dan moest de „roter” met de schop water scheppen uit de aanvoergracht of uit de nevenliggende root. Maar het moest vers water zijn, geen water uit een root, die dit seizoen reeds gebruikt werd.

Na de tweede dag mocht er geen vers water meer bij omwille van het „blauwe vlas”. Als men de gelegenheid had wierp men in het water (als er nog plaats was) enkele bebladerde takken elsenhout ; die bleven mee in het water liggen zolang als het vlas, wat naar het scheen bevorderlijk was voor de donkere kleur van het vlas. De tweede - derde dag zaagt ge de paling op de modder kruipen, stervend van het rootwater.

Na 6 tot 8 dagen mocht het vlas uit de root (hogere temperatuur het minst dagen - lagere temperatuur meer dagen). Een man sprong dan in het stinkend water, haalde de boten vlas van onder de modder, waste ze af in het rootwater en „schoot” ze op het droge. Daar stond dan een persoon om het vlas te „stuiken”; dit was schoon recht zetten, alle „boten” dicht bijeen met de koppen omhoog om te laten uitzijpelen.

Was het vlas 's morgens „uitgelangd”, dit is uit de root getrokken, dan kon het 's avonds reeds „opgevoerd” worden, dit is op de weide brengen met de kar. Werde het 's avonds „uitgelangd” dan werd het 's anderendaags morgens „opgevoerd”.

Van bij het eerste ochtendgloren — soms nog in de donkerte — werd het vlas „gelegd” dit is dun opengespreid op regelmatige rijen. Vlas leggen was een rugwerk. De zorg was dat het opengespreide vlas zou „aangeslagen” zijn voor het regende, dit is aangedroogd (met de zon duurde dat een paar uren) zo niet kon het „afregenen” en dan werd het witter en verminderde later het gewicht en de kwaliteit.

Het vlas moest later ook gekeerd worden vooral bij vele regens. Dit gebeurde met de „keerpets” een lange dunne stok, die onder de rijen vlas geschoven werd en zo met 3 à 4 meter gelijk kon keren. Na enkele dagen (of weken als het veel regende) was het vlas „gelaafd” en werd het opgeraapt, dit na een proef of het lint goed genoeg van de „leem” (is houtachtig gedeelte) los kwam.

Bij het vlasrapen moesten de kinderen voorafgemaakte strobanden leggen, op die banden werd de hoeveelheid vlas van enkele meters rij op de banden gelegd en samengebonden. Met de kar werd het naar huis gevoerd en op de zolder of in de schuur geborgen, in afwachting dat er tijd kwam, gewoonlijk in de winter om gezwingeld te worden.

Zodra de boer zowat door het „boerewerk” was, dit tegen einde oktober - begin november als zijn graan gezaaid was en de bieten uitgedaan begon hij te „zwingelen”. De zwingelstal was ofwel een

vrije hoek ergens in de boerestal ofwel in de schuur maar meestal onder een gesloten afdak dat hij tegen de gevel van zijn andere stallingen had aangebouwd. Hierin werd dan het zwingelmateriaal ondergebracht: de tertemolen, de boekmachine, de vlashekel, een stuk tafel aan het uiteinde van de boekmachine om het ongeboekte vlas op te leggen; een kuip of zo iets met een plank erop, links van de zwingelmolen, om het gezwingelde vlas op te leggen. De boekmachine stond rechts van de zwingelaar. Het werk kon beginnen.

De boker (een jonge gast of een vrouwspersoon), draaide een handvol vlas enkele malen heen en terug tussen twee getande cylindere tot de leem gebroken was (leem is het houtachtige gedeelte waarrond het lint zit); hij legde dan de handvollen geboekt vlas — iets gedraaid — in het bereik van de zwingelaar; deze had zijn molen reeds op gang gebracht, het linkerbeen op de aandrijfbalk van de zwingelmolen, op en neergaand en natuurlijk duwend naar beneden, steeds met dezelfde ritmische beweging van heel het lichaam. Met de linkerhand werd het vlas in de gleuf van het „zwingelberd” gehouden; met de rechterhand trok hij het vlas wat open om de lemen uit het binnenste van het handvol vlas te kunnen verwijderen. Eerst werden de koppen tot ruim de helft van de lengte van het vlas in de gleuf gehouden en dan keerde de zwingelaar het vlas in zijn hand om ook het onderste gedeelte te zwingelen.

Met deze eerste beurt was het vlas nog niet zuiver genoeg; de zwingelaar legde het gezwingeld vlas links van hem op een plank of tafel en nam een ander handvol vlas voor dezelfde bewerking.

Wanneer de voorziene plaats links van hem overvol vlas lag begon de zwingelaar of de boker, wanneer die vrij was, te „dubbelen” (dovvelen zei men), dat was twee gezwingelde strengen vlas samen te nemen, wat „klodden” uit de uiteinden trekken en zulk een dubbele streng over de hele lengte een draai te geven om de verschillende strengen „gedobbeld” vlas goed te kunnen uiteen houden. Die kregen dan een tweede zwingelbeurt om de laatste „lemen” te verwijderen.

Gewoonlijk werden de bezigheden bij het zwingelen zo geregeld: 's morgens en 's avonds bij lantaarnlicht werd uit de „rauw” gezwingeld of uit de „raan gekapt”; dat was de eerste zwingelbeurt. Dit was omdat hiervoor niet veel licht nodig was, en ook omdat er dan gewoonlijk een tweede persoon beschikbaar was om te „boken” hetzij een van de grootste kinderen vóór en na de schooluren, of een grotere persoon die overdag nog wat boerewerk ging doen op het veld.

De zwingelaar zwingelde bij daglicht de tweede beurt; dat noemde hij dan „schoondraaien”. Het vlas „opdoen” was ook dagwerk, hiervoor werden enkele handvullen voor de tweede maal gezwingeld vlas samengenomen; met de vingers, met de vlaskam en met de hekel werden stroppen en knopen verwijderd die dan bij de „klodden” ging en. Eens dat vlas schoon effen gemaakt, werd het met een behendige zwaai tot een „pop” gedraaid, een neep met de palm van de hand in de kop van de pop om er „beksken” in te krijgen en de pop was klaar. Een band werd gedraaid van de langste „klodden”. Zeven tot acht poppen erop gelegd en toegebonden. Dat noemde men een „steen vlas”, maar acht poppen was gewoonlijk zwaarder dan een „steen” (3 kg). Het gezwingeld vlas werd in de grote kamer gelegd op de blauwe of rode vloer, een weinig vochtig was best om het gewicht te behouden. Als de partij af was werd het „per steen” verkocht aan de opkopers, die wij hier ook in Zele hadden, maar eveneens in Hamme St. Anna en Zogge. Voor de klodden waren er ook vaste kopers. De lemen werden door de boer gebruikt in een oude ijzeren kuip met gepaste gaten erin ofwel in de haard om het dierenvoeder af te koken, en om de oven te „heten” bij het broodbakken. Lemen werden ook wel eens verkocht aan de opkopers die er mee naar het Brabantse gingen leuren.

De winstgevendheid van die arbeid aan het vlas was zeer uiteenlopend van jaar tot jaar. Soms werd met verlies gewerkt; soms sprak men ook vertrouwelijk van een „plek vlas” die zich „gekeerd” had, dat was dan als men er dubbel zoveel van gemaakt had dan ervoor betaald was. Dan was de arbeid eraan besteed goed betaald.

Opbrengsten en prijzen: een roede vlas (33 m²) van Zeelse grond kon in het beste geval tot „een steen” (3 kg.) geven, maar vlas van Oudegem gaf soms tot 1 1/2 steen (dus tot ruim 4 kg). Over prijzen van rond 1910: voor gezwingeld vlas kregen we geen betrouwbare cijfers, maar het was een kwestie van stuivers. Na de corlog 1914-1918 noteerde men uiteenlopende prijzen. Rond 1925 gaf men voor groen vlas „op voet”, dus zoals het op de akker stond ± 20 fr per roede.

Rond 1935 gaf men tot 35 - 50 fr per roede. Een „steen” gezwingeld vlas betaalde men in 1925 20 - 25 fr. Rond 1935 van 30 tot 70 fr per steen. Er is (1938) tot 90 fr betaald, maar de opkopers hebben dan hele partijen moeten verkopen tegen 20 - 30 fr en hebben dan ook zware verliezen gekend.

Benamingen van gebruikt materiaal in het vlassersbedrijf.

In het jaarboek '69-'70 van de Heem en Oudheidkundige Kring

komt een inventaris voor van Zeelse ambachten o.a. ook van het vlasbedrijf.

Er komen een paar drukfouten in voor, er is in een paar gevallen ook een benaming gegeven die fout is, of die in onze streek zeker niet gebruikt wordt bv. :

1. Reepel om de slijpen, zal waarschijnlijk zijn een streep om te strepen.
5. Tredmolen is hier onveranderlijk een tertemolen.
11. Moorkeerder is een moorschup.
13. Haak om vlas uit roten te halen. Bestaat niet, vlas werd nooit met een haak uit de root gehaald, altijd met de hand. Zal waarschijnlijk een kemphaak zijn.

Gelieve ons te verontschuldigen voor onze vrijmoedige uiting van onze mening terzake.

Daarmede zijn we aan het einde van ons lang epistel. We hebben zoveel mogelijk de bij de vlasboeren gebruikte termen en benamingen genomen opdat zij in de toekomst zouden bewaard en gekend blijven.

K. Colman

DE LANDBOUWEVOLUTIE TE ZELE TIJDENS DE LAATSTE 15 JAAR.

INLEIDING

De viering van het 75-jarig bestaan van Boerengilde en Raiffeisenkas te Zele is voor de boerenstand een gelegenheid om eens extra naar buiten te treden. Dit gebeurt door een tentoonstelling van oude en oudheidkundige voorwerpen onder het motto: „LEVEN EN WERK VAN DE ZEELSE BOER ROND 1900”; en de jubelviering met academische zitting op het gemeentehuis.

Het doel van deze brochure is de jongste evolutie van de landbouw te schetsen om eventueel de oriëntatie van de landbouw te bepalen. Om het geheel overzichtelijk te maken, wordt in het eerste hoofdstuk de evolutie geschetst van de Belgische landbouw gedurende de laatste 15 jaar, om dan in het tweede hoofdstuk de toestand en de evolutie van de landbouw te Zele te bespreken. In de mate van het mogelijke zijn de gegevens over Zele en over het Rijk vergelijkbaar gemaakt. In het derde hoofdstuk wordt dan getracht een beeld te schetsen van de moeilijkheden en de mogelijkheden.

De landbouw, zowel als het ganse economisch-sociaal bestel is onderhevig aan een snelle evolutie. Misschien kan dit werkje een bijdrage leveren tot een duidelijker inzicht in de huidige toestand.

Het is de boerenstand zelf en hun organisaties die de toekomstige evolutie mee kunnen bepalen.

HOOFDSTUK 1

Evolutie van de Belgische landbouweconomie tijdens de laatste 15 jaar.

Aan de hand van enkele cijfers zullen we eerst de algemene toestand van de Belgische landbouw belichten. Diepgaande structurele hervormingen hebben de moderne bedrijfsleiding in belangrijke mate beïnvloed.

1. Evolutie van de actieve landbouwbevolking.

1947	419.848	12,02%
1961	251.637	7,16%
1970	160.509	4,41%
1974	136.208	4,—%
1980	100.000	3,—%

De laatste 15 jaar zijn er gemiddeld 9.000 personen per jaar uit de landbouw verdwenen, en de landbouwbevolking vertegenwoordigt nog slechts 4% van de actieve bevolking. In Duitsland is dit nog 8% en in Frankrijk nog 15%. De tendens in België is zeer betekenisvol en stelt het probleem van de schaarser wordende arbeidskrachten in onze landbouw duidelijk in het licht.

2. Evolutie van de teelten.

Bij het beschouwen van de oppervlakte van de verschillende teelten, is er op 15 jaar een belangrijke verschuiving gebeurd. Enerzijds neemt het areaal grasland toe en bedraagt nu ongeveer 50%, anderzijds nemen de „grote” teelten ook toe, zoals tarwe en suikerbieten. Ook de dierlijke produktie gaat steeds in stijgende lijn. Hieruit blijkt één belangrijke vaststelling : specialisatie. In grote trekken kan men het zo stellen : de Vlaamse boer specialiseert zich in de dierlijke produkten en de tuinbouw, terwijl zijn collega uit Wallonië het zoekt in de akkerbouw. Dit is in grote mate beïnvloed door de bevolkingsdichtheid en ruimtelijke ordening. Door de kleinere oppervlakten en de versnippering is de Vlaamse boer genoodzaakt intensiever te werken.

Maar de specialisatie brengt ook risico's mee. Inderdaad : door een mislukte teelt of een te lage prijs voor het vlees komt de rentabiliteit van het ganse bedrijf in gevaar. Vandaar de technische noodzaak van zekere opbrengsten en stabiele prijzen.

3. Het landbouwmomzetcijfer volgens de sectoren in 1973

Totaal	123,191 miljard,	waarvan
akkerbouw	15,689 miljard,	of 12%
tuinbouw	20,956 miljard,	of 16%
dierlijke produkten	86,543 miljard,	of 72%

Het Bruto Nationaal Produkt bedroeg : 1.790 miljard, onze landbouw nam derhalve 6,88% voor zijn rekening, en dit met een aandeel van slechts 4% van de actieve bevolking.

Voor de nationale ekonomie blijft de landbouw dus zeer belangrijk.

4. Het landbouwinkomen

	kosten in miljard	opbrengst	inkomen	pariteit
1959	31,667	53,135	22,053	64,5%
1970	57,466	90,813	33,664	61,3%
1973	79,672	123,191	44,754	90,6%

De pariteit is de vergelijking van het gemiddeld inkomen van de loontrekkenden en van de landbouwers en wordt uitgedrukt in percent.

Twee vaststellingen :

- Ondanks de stijging van het inkomen (het verschil tussen kosten en opbrengst vergroot), bedraagt het landbouwersinkomen nog maar 90,6% van dat van de loontrekkenden. Het is evident dat een aantal landbouwers de landbouw de rug toekeren, want de onderlinge verschillen tussen de bedrijven kunnen zeer groot zijn.
- Er dient op gewezen dat in 1959 het inkomen gemiddeld 41% bedroeg van de waarde van de verkoop en in 1973 nog 36%. Dit wil zeggen dat het risico groter wordt en dat men grotere opbrengsten moet bekomen om dezelfde winst te behouden.

5. Evolutie van de gemiddelde financiële lasten per bedrijf.

Totaal ASLK - BB - NILK

1959	53.000 fr
1963	95.000 fr
1967	206.000 fr
1970	321.000 fr
1973	456.000 fr

De sterk gestegen financiële lasten zijn een noodzaak om de weggevallen arbeidskrachten te vervangen. Er zijn vooral aangepaste gebouwen en machines nodig. Deze lasten zijn thans een belangrijk element van de kostprijs geworden.

6. Evolutie van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte.

	Zandstreek	Zandleemstreek	Leemstreek	België
1950	4,7	5,6	10,8	7,5
1959	5,2	6,6	12,8	8,7
1970	6,8	9	17,9	12,1
1974	8	11	21	14

De cijfers voor 1974 zijn ramingen aan de hand van het aantal bedrijven. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte neemt gestadig toe, wat een gelukkige evolutie genoemd mag worden.

Wanneer de evolutie per landbouwstreek wordt beschouwd, stellen we sterk uiteenlopende verschillen vast. Het „zand”bedrijf blijft relatief een klein bedrijf met een trage oppervlaktegroei. Tus-

sen de periode 1950-1970 bedroeg de toename 44%, terwijl er voor dezelfde periode in de leemstreek een toename van 65% wordt vastgesteld. In de zandstreek zijn de bedrijven gericht naar melk- en vleesproductie. Dergelijke bedrijven kunnen zeer goed leefbaar zijn met een kleinere oppervlakte. De produktie per ha is immers veel hoger.

7. Evolutie der bedrijven en der arbeidskrachten.

	Aantal bedrijven	Aantal arbeidskrachten
1962	166.530	272.035
1966	146.006	226.254
1970	118.633	172.584
1974	97.552	135.597
1980	77.000	100.000

Het betreft hier de bedrijven waar de land- of tuinbouw als hoofdactiviteit wordt bedreven, dus de beroepsbedrijven.

Tijdens de periode 1962-1974 daalde het aantal bedrijven maar liefst met 41%.

Uit een studie, in 1969 uitgevoerd door de Belgische Boerenbond, bleek dat een aantal van 70.000 tot 80.000 landbouwers verwacht wordt in 1980 (Doelwit 1980). De evolutie van het aantal bedrijven tussen 1970 en 1974 bevestigt tot nog toe deze vooruitzichten en laat een aantal van 77.000 vermoeden in 1980.

Het aantal arbeidskrachten daalde in dezelfde periode nog vlugger nl. met 50%. Tijdens de laatste 5 jaar is het dalingsritme van het aantal arbeidskrachten nog hoger dan van het aantal bedrijven. Het blijkt dus dat de landbouwer er meer en meer alleen voor zal staan.

8. Evolutie van het aantal bedrijven per grootteklasse.

grootteklasse	1970	1973	Verandering in %
0 tot 1 ha	11.098	8.472	— 24
1 tot 5 ha	25.644	18.417	— 28
5 tot 10 ha	29.701	23.002	— 23
10 tot 20 ha	32.458	29.250	— 10
20 tot 50 ha	16.838	18.028	+ 19
50 ha en meer	2.545	3.025	+ 19
TOTAAL:	118.284	100.194	— 15,3

De vermindering van het aantal bedrijven met ongeveer 5% per jaar gaat door. Maar deze tabel toont wel zeer duidelijk dat het de bedrijven van minder dan 10 ha zijn die sterk verminderen. De overblijvende bedrijven slorpen de vrijgekomen gronden op en komen zo in een hogere grootteklasse terecht. Hierdoor stijgt het aantal grote bedrijven. Dit is niet alleen het geval voor de Waalse akkerbouwbedrijven. Ook in het Vlaamse land komen meer en meer veebedrijven van 20 ha en meer.

BESLUITEN :

- Hoger vermelde gegevens maken het mogelijk enkele factoren te situeren die de hedendaagse landbouw in grote mate beïnvloeden. Het aantal bedrijven en de beschikbare arbeidskrachten zijn beperkende factoren voor de landbouwproductie, die ertoe aanzetten de arbeidsmethoden te herzien.

In de leemstreek stond in 1962 1 arbeidskracht in voor 8 ha, in 1974 was dit 1 arbeidskracht voor 15 ha.

Het volstaat om een regenrijk najaar te hebben om te weten wat dit betekent. Alles is meer en meer afgestemd op de machines. Wanneer deze niet kunnen werken, kan dit leiden tot een nationaal drama. Dezelfde problemen doen zich voor op de veebedrijven. Van 1973 tot 1974 steeg het gemiddeld aantal runderen per bedrijf van 27 naar 30 en het aantal varkens van 67 naar 77, terwijl het aantal arbeidskrachten verder vermindert.

- Om aan deze evolutie het hoofd te kunnen bieden is de landbouwer verplicht over te gaan naar specialisatie.

In de akkerbouw kent men nog 3 teelten per bedrijf, terwijl ook de veehouder zich beperkt tot 2 of 3 takken. Dit verhoogt de risico's zodanig, dat één mislukte teelt of een prijsinzinking in de vleesmarkt de rentabiliteit van gans het bedrijf in gevaar brengt.

Vandaar dat de moderne landbouwer evenveel belang hecht aan de zekerheid als aan de hoge opbrengst.

- Om een specialisatie te kunnen doorvoeren met weinig arbeidskrachten, is de landbouwer verplicht hoge investeringen te doen in gronden en machines, of in gebouwen en automatisatie. Dit verklaart de enorme stijging van de financiële lasten. Op twintig jaar tijd is de landbouw totaal omgekeerd van een arbeidsintensieve naar een kapitaalsintensieve bedrijfstak.

HOOFDSTUK II

Evolutie van de landbouw in Zele

Zoals in de Belgische landbouw diepgaande veranderingen zijn gebeurd heeft ook de evolutie diepe sporen getrokken.

1. Evolutie van het aantal landbouwbedrijven

Jaar	Aantal
1848	1537
1929	940
1952	627
1959	579
1960	533
1962	497
1964	473
1966	434
1968	397
1970	378
1972	349
1974	335
1975	328

We moeten er hier onmiddellijk op wijzen dat het hier gaat over het aantal telplichtigen, dus het aantal beroeps- en gelegenheidsbedrijven samen.

Midden vorige eeuw was er te Zele nog een enorm aantal bedrijven. In die tijd telde Zele een bevolking van ongeveer 11.600 personen en de gezinnen waren kroostrijk.

Hieruit kan men afleiden dat het grootste deel van de bevolking op een of andere wijze werkzaam was in de landbouw (huisnijverheid).

Sinds de industrialisatie begon einde vorige eeuw is er een ware revolutie geweest. Op ongeveer 100 jaar tijd is het aantal bedrijven teruggevallen tot 627 in 1952 (—60%). In die periode was de landbouw uiteengesplitst in 2 groepen, nl. de bedrijven die uitsluitend hun inkomen halen uit de landbouw (beroepsbedrijven) en de bedrijven die naast de landbouw ook een ander beroep uitoefenen (gelegenheidsbedrijven).

Sindsdien is er nog een grotere landbouwrevolutie geweest. Enerzijds is op 25 jaar tijd het aantal gedaald met 48%, anderzijds is de betekenis van de gelegenheidsbedrijven zeer gering geworden. In 1970 beschikken zij nog over 3,5% van de betaalde oppervlakte. Na de zeer snelle daling van de beroepsbedrijven in de jaren 50, is de evolutie nu vertraagd. Tussen de jaren 1959 en 1964 was er een vermindering van 18% en tussen 1970 en 1975 nog 13%.

2. Evolutie van de oppervlakte.

1962	2058 ha
1964	2033
1966	2023
1968	1951
1970	1918
1972	1889
1974	1861
1975	1864

Zoals de tabel duidelijk toont, is de betaalde landbouwoppervlakte in een bestendige vermindering, op 12 jaar een vermindering met nagenoeg 10% of 0,8% per jaar. Voor de totale Belgische landbouw is het jaarlijks verlies aan landbouwgrond 0,7%. In Zele kent men dus goed de problemen van onteigening voor wegen, industrieparken en woonzones.

3. Gemiddelde bedrijfsoppervlakte.

	Zele	Zandstreek	België
1950	3,9	4,7	7,5
1959	3,9	5,2	8,7
1970	5,07	6,8	12,1
1974	5,5	8	14

De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de Zeelse landbouwbedrijven was in de jaren 50 zeer klein, maar is sindsdien gestegen. Wanneer we de beroepsbedrijven alleen beschouwen, is dit nu 7,4 ha. Dit ligt onder het gemiddelde van de Vlaamse Zandstreek. De oppervlakte van de bedrijven is ook nauw verbonden aan de perceelsgrootte. Deze bedroeg hier 58 a. Dit is zeker niet bevorderlijk voor de mechanisatie en een rationele bedrijfsvoering.

4. De bedrijfsgrootte.

In 1970 was de verdeling van het aantal bedrijven naar grootteklasse als volgt :

Grootteklasse	Aantal	%
zonder teelten	10	3,4
0 tot 2 ha	40	13
2 tot 5 ha	77	25
5 tot 10 ha	135	44
10 tot 15 ha	37	12
15 tot 20 ha	7	2,3
20 tot 25 ha	1	0,3
Totaal	<u>307</u>	<u>100</u>

In deze tabel gaat het uitsluitend over de beroepslandbouwbedrijven, dus zonder de tuinbouwbedrijven en de gelegenhedenbedrijven. De gemiddelde bedrijfsgrootte is 6 ha en 69% van de landbouwers hebben een bedrijf tussen 2 en 10 ha. Dit is een opvallend hoog cijfer. Rekening houdend met de vermindering van het aantal beroepsbedrijven (nog 266 in 1975) en met de betaalde oppervlakte mogen we de gemiddelde bedrijfsgrootte thans stellen op 6,8 ha. Voor gans de Vlaamse Zandstreek is dit nu 8 ha.

Maar we zullen verder zien dat de landbouwproductie niet altijd gebonden is aan de oppervlakte.

5. De spreiding der teelten

	weide	rogge	tarwe	haver	gerst	voeder gewas	aard.	klaver
1955	782	400	79	142	15	284	192	57
1970	1275	167	12	36	99	203	91	7
1975	1255	47	5	10	199	268	62	—

De laatste 20 jaar is het teelt patroon volledig veranderd. De weiden namen sterk toe ten koste van rogge, tarwe en haver. De vroegere voedergewassen, zoals mergkolen, raapkolen en klaver verdwenen ten voordele van voederbieten en maïs.

Nijverheidsteelten (vlas, koolzaad) komen niet meer voor. Gans het teeltplan is afgestemd op groenvoederwinning en voedergraan (gerst).

5. De veestapel

	rundvee					
	melkkoeien	totaal	varkens	kippen	schapen	paarden
1955	—	4.203	4.751	—	166	393
1970	2.501	6.062	10.350	153.407	145	272
1975	2.615	6.408	12.086	141.450	242	270

De spreiding der teelten liet ons een uitbreiding zien van de weiden en de voedergewassen. Hier zien we duidelijk voor welk vee die voedergewassen bestemd zijn. De rundveestapel breidde in 20 jaar tijd maar liefst met 52% uit en de varkensstapel met niet minder dan 154%.

De pluimveeteelt is ook zeer belangrijk geworden en het zijn de pluimveehouders en gedeeltelijk ook de varkenshouders die niet gebonden zijn aan de grond. Immers, deze dieren worden veelal gekweekt uitsluitend op krachtvoerders. De financiële resultaten van de rundveehouderij zijn beter in de zandstreek dan het rijksgemiddelde. De rundveestapel is een van de grote troeven van het Oost-Vlaamse zandbedrijf.

7. De arbeidskrachten

	Beroepsbedrijven		Gelegenheidsbedrijven		Totaal	
	bedrijfs	helpers	hoofden	helpers	hoofden	helpers
1970	316	47	62	23	378	70
1975	266	30	62	8	238	38

Op het gebied van de arbeidskrachten heeft de Zeelse landbouwer weinig hulp. Op dit ogenblik is er per bedrijf nog 1,11 arbeidskracht beschikbaar. Voor België is dit nog 1,39. Dit stelt ernstige problemen voor de bedrijfsopvolging. Bovendien zien we dat het aantal helpers op 5 jaar verminderd is met 36%. Dit wil zeggen dat de boer er vandaag alleen voorstaat, alleen met zijn beide handen.

8. De mechanisatie.

	1970	1975
trekkers	97	111
pikdorsers	5	5
veldhakselaars	5	4
aut. aardappelrooiers	5	3
opraappers	12	17
melkkoeltanks	—	36
mech. melkinstallaties	62	86

Het aantal trekkers vermeerderde de laatste 5 jaar met 14% en per 16,8 ha is een trekker beschikbaar. Er zijn ruim voldoende trekkers beschikbaar, rekening houdend met het groot aandeel van de weiden. Opvallend in vorige tabel is wel de sterke stijging van het aantal melkmachines (38%). Dit is één melkmachine per 30 melkkoeien. Op dit punt echter is er nog een belangrijke achterstand in te halen t.o.v. het nationaal gemiddelde. In 1969 was dat 21 melkkoeien per melkmachine. Dit duidt er wel op dat ook de veestapel per bedrijf nog relatief klein blijft.

BESLUITEN

Bij de evaluatie van de gegevens over de landbouwevolutie te Zele, wordt vastgesteld dat de druk op de landbouwsector hier groter is dan elders. Evenals gans de Belgische landbouw zware inspanningen moet leveren om zich bestendig aan te passen, trachten ook de Zeelse boeren de evolutie te volgen.

— Het zeer groot aantal landbouwbedrijven van zeer kleine omvang heeft een ware revolutie gekend door snelle afvloeiing van

de marginale bedrijven. De belangrijke achteruitgang van het landbouwareaal, de verregaande versnippering van de percelen, de lichte en van nature uit niet zeer vruchtbare gronden voor akkerbouw, hebben er voor gezorgd dat de evolutie volledig in de richting van de melkveehouderij ging, aangevuld met een belangrijke varkensstapel en pluimveeteelt.

- Door de snelle daling van het aantal bedrijven gebeurt er een intensieve uitwisseling van landbouwgronden. Hierdoor wordt de doelmatigheid van infrastrukturele werken wel problematisch. Op gebied van de werkvoorwaarden tracht de landbouwer zelf die te verbeteren door mee gebruik te maken van mechanische trekkracht, en de stalinrichting te moderniseren.
- Om de landbouw te Zele voor de toekomst een reële mogelijkheid te laten, moet de bedrijfsgrootte verder opgevoerd worden, want de niet-grondgebonden produktierichtingen zijn te spekulatief om er voort op de bouwen.

EXPO : LEVEN EN WERK VAN DE ZEELSE BOER ROND 1900

In de tentoonstelling kon men een zestal afdelingen onderscheiden:

1. van zaaigraankorrel tot brood
2. melk en boter
3. allerlei
4. de beste kamer van de boer
5. de keuken
6. de slaapkamer

Van afdeling 1 vindt ge de kleine alaam binnen in de zaal en de grotere op de koer. Hierdoor is geen normale volgorde mogelijk, gezien de grotere stukken vooral de grondbereiding betreffen, die de andere bewerkingen vooraf gaat.

We beginnen met (1) *DE PIK* met (2) *DE PIKHAAK*. We hebben hier nog de pikhaak met gleuf in de steel; de pik werd in de gleuf gestoken en het geheel zo door de boer op de schouder gedragen.

Dan hebben we (3) *HET GORT*, waarop met (4) *DE GORT-HAMER* de pik aan de snede geklopt werd. De (5) *WETSTEEN* dient om de pik regelmatig aan te scherpen. Bossen ongedorsen graan en stro werden op de kar vastgeoid met een (6) *OELREEP*

bij middel van (7) *DE WINNE* (twee modellen) achteraan de kar, of met een (8) *OELKNUPPEL* boven op het stro. De mijten dekte men met behulp van een (9) *PEERDJE*, soms zadel genoemd. De (10) *RIJF* of rijk kwam er ook aan te pas.

Het koren (rogge) werd gedorsen met de (11) *VLEGEL*; de tarwe met de (12) *BOOKHAMER*. Kaf werd van het graan gescheiden met de (13) *WANMOLEN* (staan buiten). Hierbij kwamen ook de (14) *GRAANSCHOPPEN* van pas evenals de (15) *HANDWAN*. Een (16) *GRAANZIFT* soms zandzift genoemd was ook onmisbaar om het zand uit het graan te verwijderen, en een (17) *KAFZIFT* om haverkaf en tarwekaf te ziften. Het haverkaf diende als matrasvulling, het tarwekaf werd gemengd met andere voeders in de brasbak. De (18) *GRAANMAAT* was ook een stuk gereedschap uit de oude tijd.

Gaan we even op de koer en we zien de (13) *WANMOLEN*, die reeds vermeld werd. En dan volgen de werktuigen om de grond voor de graanoogst gereed te maken. (19) De *GRONDBREKERS* of schoeper, die hier getoond wordt is niet het echte Zeelse model. Dan de (20) *HANDPLOEG* gebruikt door de werkmán, die een stukje grond bezat; de (21) *ENKELE PLOEG* met ijzeren kop. Het paard, de os of de koe werden aan de ploeg verbonden met het (23) *SCHAKEL* en de (24) *SCHAKELHAMER*. Later kwam de (25) *DUBBELE PLOEG*. Lag de grond zwaar of moest er diep geploegd worden, dan spande men drie paarden aan die ploeg bij middel van de grote (26) *ZWING* en de kleine (27) *ZWING*. Die dubbele ploeg werd gewoonlijk alleen voor aardappelen en soms, voor voederbieten gebruikt. Eens het land omgeploegd begon men te eggen. De werkmán of de kleine keuterboer met de (28) *HANDEGGE* of met het (29) *KLEIN EGSKEN*. De boer gebruikte de (30) *VIERKANTE EGGE*, die men kon verschakelen naar de „rechtse egge” of naar de „noese egge” (twee verschillende hoeken). Een (31) *STAARTEGGE* werd minder voor de graaninzaaï gebruikt, maar wel in de rapen. Een (32) *SLEEP* kwam wel eens te pas om de grond vast te leggen of om de kluiten te breken. Een (33) *KLUITENBREKER* als deze werd zelden in Zele gebruikt. Een (34) *BLOKSLEEP* gebruikte men juist vóór de zaaï, waardoor het graan min of meer op rijen kwam staan.

Een (35) *MESTSTOFSTROOIER* was toen alleen bij de grote of rijke boeren in gebruik (bemerkt in de bak de houten as). En (36) de *KAR* was toen met ijzeren beslag op de wielen. Bemerkt ook de houten (37) *TUINEN* op de kar, en de koorden die vast-

gemaakt zijn bij middel van een schippersknoop om zo gemakkelijk los te krijgen. Een (38) *WIELWIPPER* of hefboom werd gebruikt om de kar voor het smeren op te hijsen.

Om het stalmest over het natte land open te dragen gebruikte men wel eens (39) de *MESTBERRIE* (werd zeker gebruikt bij de grondbereiding voor hennep of kemp) en als beer moest toegediend worden stond bij de kleine boer (40) de *KRUIWAGEN* gereed, met daarop de (41) *BEERKUIP* en daarbij de (42) *BEERLOET* en natuurlijk (43) de *BEERSCHOEN*. Nog vroeger was zulk een beerschoen in hout en in dezelfde vorm als deze ; na de beerschoen kwam de (44) *BEERLEPEL*. De grotere bedrijven gebruikten de beerbak met de (45) *BEERSCHUP*.

We hebben hier ook nog (46) de *KALFMACHINE* en (47) het *SNIJPAARD*. Bemerkt in de bodem van de bak het ijzer, dat bij iedere beweging van het mes het stro vooruitduwde. Het stro werd gesneden om met andere voeders in de brasbak te mengen.

Het type (48) *LANDROL* dat hier getoond wordt is het klein model voor de tuinier.

Gaan we terug naar binnen, dan zien we (49) de *OUDE BALANS* met (50) *OUDE GEWICHTEN* — (51) *GRAANMOLENTJES* vanuit de oorlogstijden, zullen hopelijk nooit meer moeten gebruikt worden. (52) Een *MEELBUILEERTJE* met draaier kan nog wel gebruikt en voor dit meel staat onze (53) *BAKTROG*. (54) Het *MEELSCHOPJE* is ook bij de hand, evenals onze (55) *OVENPAAL* en (56) *OVENROEDE* (rokelkodde) als bakoven-gereedschap. (57) Een *WAFELIJZER*, de (58) *VLAAIKOMMEN* en een klein (59) *BAKOVENTJE MET STEEN*, zullen het graan — produkt van de noeste arbeid van de boer, uiteindelijk herleiden tot heerlijk gebak.

Vooraleer verder ander gereedschap te bekijken, werpen we een blik in de beste kamer van de boer met haar kostbare versiering. Moeten we beamen dat in een boerenkeuken heel wat praktisch gereedschap bij de hand was met een degelijke schikking. Nu zien we de slaapkamer, waar de boer en de boerin de rust vonden na hun vermoeiende arbeid, tenminste als de kleine in de wieg hen het slapen niet belette.

Terwijl de boer en de boerin verder slapen zullen vooral de dames wel onmiddellijk belangstellen in de bedspreien en ander handwerk, welke buiten hun slaapkamer opgehangen zijn.

Zodra dat gebeurt is kijken we naar een (60) *DRAAGKUSSEN* voor de aanspanning van het paard in de tremen plus (61) een *ONDERDEEL* daarvan. (62) Het *KOEHARNAS* bewaart hij ook nog en zeker (63) het *LICHTE HARNAS* voor het sjeespaard. Het (64) *OSSENHARNAS* en zelfs (65) het *HONDENHARNAS* wil hij ook nog tonen. (66) De *DUBBELE PAARDETEUGEL* gebruikt hij niet meer. Tenslotte hebben (67) de *RIJ-TUIGENLANTAARNS* hun beste tijd gehad.

In de afdeling veeartsenij heeft hij toch nog wat bij de hand voor noodgevallen. Zo bv. (68) *DE BROEK* om te beletten dat de pasgekalfde koe de baarmoeder uitstoot; (69) de *SONDE* voor de maagontlasting van gassen bij het rundvee; (70) de *MUILPRANG* en (71) de *STEEKPRIEM* voor hetzelfde doel. (72) De *BLOKSTAARTSTANG* om de paarden de staart af te doen. (73) De *BIGGENTANDENKNIPPER* voor pasgeboren biggen; (74) een *SCHEERTOESTEL* om het vee gereed te maken voor de veeprijskampen en de (75) *SPUIT* om geneesmiddelen in te spuiten bij het vee tegen bepaalde ziekten.

De vlasbewerking was vroeger in onze gemeente bij het kleine landbouwbedrijf een bijzondere bezigheid. Hier enkele gereedschappen: (76) de *VLASKRABBER* om het vlas te hakken dat op rijen werd gezaaid; (77) de *HOUTEN MOORSCHOP* en later de (78) *IJZEREN MOORSCHOP* om het vlas in de veldrootputten te leggen; (79) de *STREEP MET STREEPBANK* om de knippers (zaadhulzen) van het vlas te trekken; (80) de *BOOKMACHINE* (of bookmolen) om het vlas te breken; (81) de *ZWINGELMOLEN* om het vlas van de gebroken leem te ontdoen; (82) de *VLASHEKEL* en (83) de *VLASKAM* om de knopen en stroppen uit het gezwingeld vlas te verwijderen voor het in „poppen” of strengen gedraaid werd.

In de afdeling „Melk en boter” zien we eerst (84) *MELKSTOEL*, (85) de *MELKEMMER*, (86) *MELKZIFTEN*, waarvan sommige van deze in koper, door de kunstvolle aanbreg van de gaatjes echt schone uitbeeldingen weergeven; (87) de *MELKTEILEN*; (88) de *ZAANPOTTEN*; (89) de *DRAAISTOEL* om de met melk gevulde zaanpot aan het vuur te zetten. De stoel heeft een draaiend draagvlak zodat de zaanpot gemakkelijk langs alle kanten naar het vuur kan gekeerd worden, om een regelmatig rennen (of ronnen) te verzekeren.

Wij zien ook (90) de *MELKSTAMPERS* — iets speciaal met potje, en de (91) *MELKSTAMPERS* met uitholling in het hout.

Potje en uitholling dan om gemakkelijker warm water te kunnen gieten bij het karnen. Bij de (92) *STAFKARN* (of draaikarn) ziet u de staf met roerbladen uit het vat gedaan ; (93) de *STAFKARN* is opgesteld voor het gebruik. (94) De *TUIMELKARN* was dan weer een moderner uitgave, maar welk systeem de boer ook gebruikte waren bij de boterbereiding (95) de *BOTERKEPPENS*, (96) de *HOUTEN LEPELS* en *BOTERSTAMPERS* en (97) het *HOUTEN MES* de onmisbare voorwerpen. Overblijvend materiaal voor (98) *KAASBEREIDING* op de hoeve is er ook nog wel en de (99) *BOTERKORF* aan de arm van de boerin deed regelmatig zijn verschijning op de botermarkt.

Nu krijgen we een en ander zowat kris-kras door elkaar. (100) Het *RATTENKASTEEL*, diende om ratten te vangen. De bak werd in de stal gezet, in de schuur of op de zolder of op „de schelf”. De beestjes kwamen er in wonen en als ze in die rattenvaak goed thuis waren en er in woonden (soms 10 - 15 oude ratten erin), werd alles fluks gesloten en de bak naar buiten gebracht. Ofwel werd de bak in de „wal” gedompeld om de ratten te verdrinken ofwel werden de jonge boeren uit de gebuurte opgetrommeld met soms een goede hond erbij. De bak werd op een naburige akker gezet en de jonge kerels met de knuppel in de hand stonden gereed voor de klopjacht. De bak werd opengezet, de beestjes ontsnapten eruit, achterna gezet door de jonge mannen en doodgeknuppeld of door de hond doodgebeten. Ondertussen stonden de boerenmeisjes op afstand toe te zien, hun lange rokken met de handen rond hun benen gespannen om toch te beletten dat een gebeurlijk ontsnapt beestje de verkeerde weg zou opgaan.

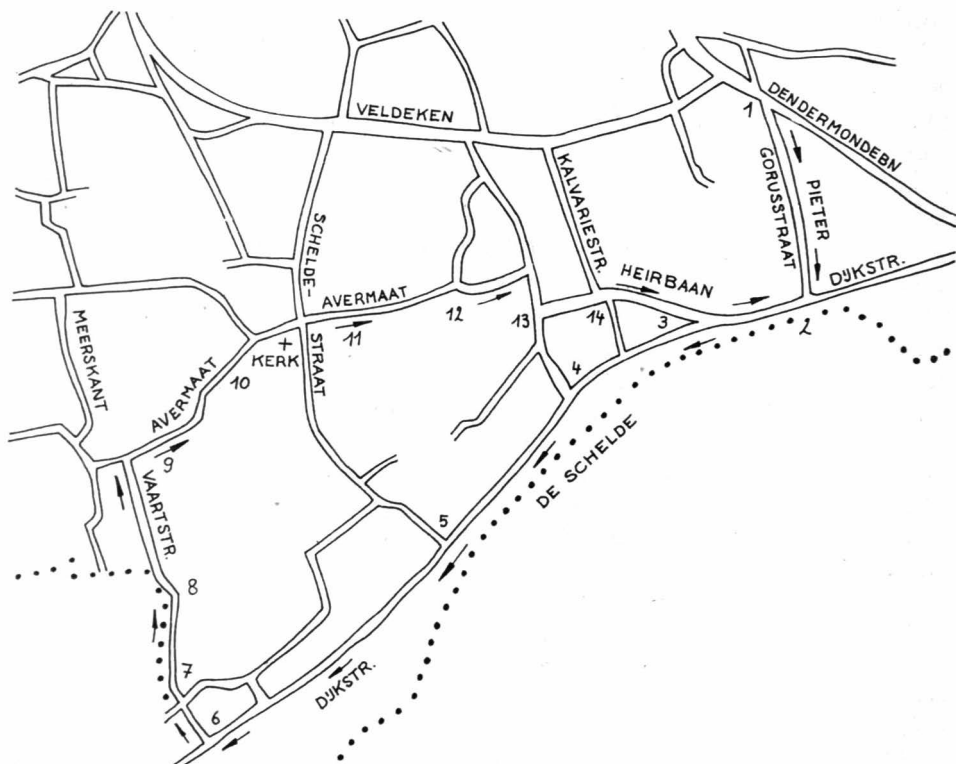
(101) De *WEZELVAL* werd in het veld geplaatst of in de nabijheid van de schuur om die eierdief en wilddief te vangen.

(102) De *AARDAPPELRASP* werd gebruikt om aardappelbloem te maken. (103) Het *HANGZEEL* is nodig bij de kruiwagen ; (104) de *ROEDEMETER* was op menig hof om te meten hoeveel vatzaad en roeden een akker groot was ; (105) een *POPSCHAAR* dient om de rupsen uit de bomen te knippen, (106) de *BIETENSTEKER* werd gebruikt door de „Trimards” die het seizoen gingen doen in Frankrijk ; (107) de *SILOSPADER* om silovoeder af te steken, schijnt vroeger gebruikt te zijn door de schapers om schapenmest in de schapenstal door te steken ; (108) een *SIKKEL* om in de „kanten” konijnenneten te gaan snijden ; (109) de *EUSSEL* is een weegtoestel ; (110) de *DISTEL* om boomstammen te ontschorsen ; (111) de *SPETLAP* voor de spitter

om de aarde uit zijn schoenen te houden ; (112) de *SPITSPADE* voor het diepspitten voor aardappelen en kemp ; (113) de *LEKKER* om aardappelstruiken af te kappen ; (114) de *BRAAK* wordt vooral gebruikt om „holle voren” te maken en aardappelen aan te aarden ; (115) een *PLUKHAAK* om bij het plukken de takken, beladen met vruchten naar zich toe te trekken ; (116) de *SLOOTZEIS* om onkruid in de beken en rivieroevers weg te snijden ; (117) een *KEMPHAAK* om de bussels kemp na enkele dagen roting uit de gracht te trekken ; (118) een *BEERLOET* in hout zoals er 50 jaar geleden algemeen gebruikt werden ; (119) een *REBBETREKKER* om de rebbe (smalle weegbree) uit de klavers te halen. Wordt ook gebruikt om bevroren rapen na een dag dooi los te trekken ; (120) een *BOOMOPSTEKER* om bij kanada- en wilgenbomen de jonge scheuten op de stam weg te nemen ; (121) een *SPROEIER* waarbij vóór het gebruik drukking moest gegeven worden om sproeistoffen te sproeien ; (122) een *LINNENMAND* ; (123) een *FRUITMAND* ; (124) een *AARDAPPELMAND* (deze zijn nu van ijzer) ; (125) een *EIERKORF*. (126) Waarschijnlijk een *WOLHEKEL*.

En dan het strodekkersgerief : (127) een *PEERDJE* of *ZADEL*, met (128) *PRIEM* en (129) *SNIJMES* ; (130) een *KLIEFMES* om zwaar hout te klieven ; (131) oude *BOREN* ; (132) een *LANDDRAAD* ; (133) een grote *BOOMZAAG* gebruikt rond de jaren 1900 op de scheepswerven te Zele-Dijk. Een (134) oude *FIETSLANTAARN*, gevoed met carbuur herinnert ons ook nog aan het verleden..

Vooraan deze tafel hebben we een (135) *OUDE KOFFER* van vóór 150 jaar met daarop een (136) *OUDE KRUIK*. Vooraan de andere tafel (137) de *VETKETEL OP STAANDERS*, die had de boer natuurlijk nodig bij het slachten van het zwijntje. Evenzo (138) het *KAPBERD* ; (139) het *VLEESMOLENTJE* ; (140) een *TOETER* om bloedworst te maken ; een oude (141) *VUURVASTE SCHOTEL* ; (142) een *SMOUTPOT* ; (143) *OPLEGPOTTEN*. (144) De *BOOMZAGEN* hangen aan de wand en (145) een *ZEELDRAAITOESTEL* dit werd door de boer gebruikt om zijn geleizelen te draaien.

WANDELPAD nr 22 - HET SCHELDEMEERSENPAD

Het wandelpad begint in de Pieter Gorusstraat.

Als bezienswaardigheden vermelden we :

- a) De kunstgalerij Feniks en Galerij Vermeir
- b) De ijskelder kan bezocht worden mits toelating van de bewoners van het huis nr. 36.

Deze gronden in de straat behoorden vroeger aan de Abdij van Baudeloo. De vroegere naam van deze straat was de Wielemanstraat. De woning nr. 36 was jaren terug een olieslagerij, de schuren en de opslagplaatsen zijn nog in voortreffelijke staat.

In de Dijkstraat volgen we de scheldedijken. Aan het woonhuis nr. 196 is een duiventil te zien.

Aan de „Voorde” trekken we het scheldebreek in (verharde weg) tot aan het sluisje. Bij droog weder kunnen we verder, en kunnen we de „Meire” over, dan keren we zo naar de Dijkstraat.

Even verder nemen we de Vaartstraat om langs Meerskant en Avermaat de weg terug te nemen. Gun nog een blik op de Kalvarie (1881) en keer terug naar de Pieter Gorusstraat.

Dit is een bijzonder mooie wandelweg, vooral in de hooitijd, juni en juli. Totale afstand : ongeveer 8 km.

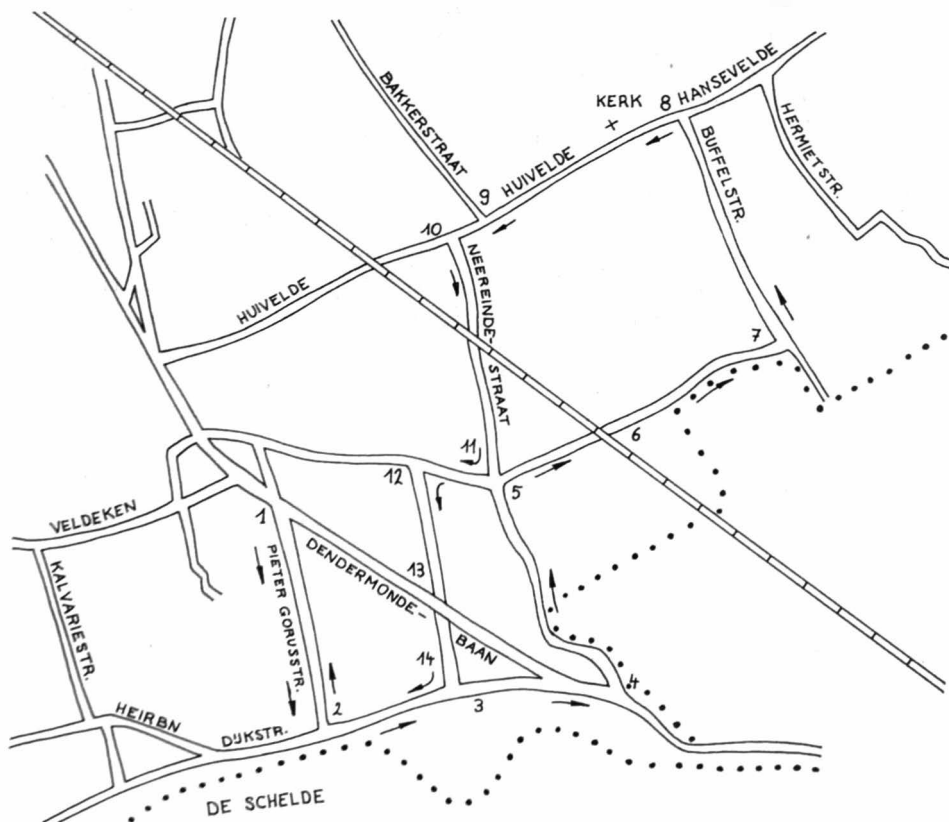
WANDELPAD 23 - HET PIETER GORUSWANDELPAD

Het wandelpad begint in de Pieter Gorusstraat.

Bezoek mogelijk aan :

- a) Kunstgalerij Feninks en Galerij Vermeir.
- b) De Ijskelder, toegankelijk mits toelating van de bewoners van huis nr. 36.

De ijskelder was vroeger een opslagplaats van ijs dat gekapt en gezaagd werd uit grachten en sloten. De „Heren” eisten van de

pachters dat gedurende de vorstperioden het ijs uit de grachten gehaald werd en in blokken en repen opgestapeld werd in de ijskelder. Dit voor gebruik tijdens de zomer.

In de Dijkstraat (nr. 44) komen we aan het vroeger woonhuis van kunstschilder Pieter Gorus. Hier verbleef de schilder vele jaren en borstelde wellicht zijn mooiste doeken.

Even verder zien we de kasteelhoeve (nr. 7), waar vroeger nog een loskade in gebruik was. Bekijk de metalen afsluithekkens. We stappen verder en steken de rijksweg over om in de Huiveldestraat te komen.

Deze baan maakt deel uit van de gemeentelijke grenzen. Links ZELE en rechts GREMBERGEN. Aan de Vierwies (vroeger stond hier een herberg) nemen we rechts de Hauwstraat om zo langs de Grembergse Gadijk in de Buffelstraat te komen. Aan het einde van deze baan hebben we Hansevelde waar we links de weg opgaan om in Huivelde te komen. Bij het woonhuis (nr. 171) staat een mooi kapelletje waar jammer genoeg een prachtig houten beeld van de jaren 1800 uit verdween. Een 100-tal meters verder nemen we links de Neereindestraat waar we nog iets enigs kunnen zien; doch wie het rechts niet ziet zal het nergens meer vinden (?).

Even voorbij het „Routehuisje” bij nr. 47 bekijken we in een gevel het beeldhouwwerk van kunstenaar Van Ranst van Dendermonde. In de Waterstraat zien we nog wat eens een „Rootgracht” was en langs de Koperstraat keren we terug naar de Dijkstraat en zo verder naar het vertrekpunt van de wandeling.

Deze wandelweg is eveneens 8 km.

ZELE IN 1975

I. HET BEVOLKINGSCIJFER OP 31 DECEMBER 1974

<i>A. Opnemingen in het bevolkingsregister</i>	mannen	vrouwen
1. Belgen door geboorte	138	137
Belgen door vestiging	151	148
Vreemdelingen door geboorte	1	2
Vreemdelingen door vestiging	—	—
Verandering van register	—	2
2. Opneming in het vreemdelingenregister		
door geboorte	10	13
door vestiging	180	103
	480	405
totalen		
<i>B. Afvoeringen van het bevolkingsregister</i>		
1. Belgen door overlijden	120	84
Belgen door vestiging	166	183
Vreemdelingen door overlijden	1	—
Vreemdelingen door vestiging	10	7
2. Afvoeringen uit het vreemdelingenregister		
door overlijden	—	—
door vestiging	103	48
verandering van register	—	2
	400	324
totalen		
Totaal der opnemingen	480	405
Totaal der afvoeringen	—400	—324
	80	81
Bevolkingscijfer op 31.12.73	9505	9473
In meer	80	81
	9585	9554

Totaal van de bevolking op 31.12.74 : 19.139.

II. VREEMDELINGENCIJFER OP 31.12.74

Op 31.12.74 verblijvende vreemdelingen te Zele :

Turkije 435, Marokko 92, Nederland 35, Frankrijk 19, Duitsland 8, Engeland 4, Denemarken 1, Syrië 8, Tunesie 6, Algerië 6, Canada 2, Mauretanië 2, Italië 2, Statenloos 2 en Korea 1.

Op 31.12.71	13 nationaliteiten	in totaal	209 vreemdelingen
Op 31.12.72	14 nationaliteiten	in totaal	328 vreemdelingen
Op 31.12.73	15 nationaliteiten	in totaal	493 vreemdelingen
Op 31.12.74	15 nationaliteiten	in totaal	623 vreemdelingen

III. EVOLUTIE VAN DE BEVOLKING

1934 : 15.436 inwoners

1944 : 16.005 inwoners

1954 : 17.039 inwoners

1964 : 18.117 inwoners

Aangroei in 10 jaar met 569 inw.

Aangroei in 10 jaar met 1034 inw.

Aangroei in 10 jaar met 1078 inw.

Gedurende de laatste 10 jaren.

1965 : 18.261 inw.

1966 : 18.386 inw.

1967 : 18.423 inw.

1968 : 18.526 inw.

1969 : 18.551 inw.

1970 : 18.577 inw.

1971 : 18.682 inw.

1972 : 18.770 inw.

1973 : 18.978 inw.

1974 : 19.139 inw.

IV DIENSTANCIENNITEIT DER ZEELSE RAADSLEDEN

Raadslid	datum van eerste benoeming	vroegere diensten
Van Cauteren Eugeen	23.01.39	
Rupus Alfons	04.01.47	
François Gustaaf	08.01.53	
Van der Burgt Roger	06.01.59	
De Loose Frans	29.08.63	van 01.01.53 tot 31.12.58
Poppe Karel	07.01.65	
De Kimpe Marcel	07.01.65	
Walrave Louis	05.02.71	van 01.01.53 tot 31.12.58
Geerinck Aviel	05.02.71	
Van Lysebettens Cesar	05.02.71	
Van Acker Jozef	05.02.71	
De Bruyne Jozef	05.02.71	

Van Kerckhove Jozef	05.02.71
D'Hooghe Clarisse	05.02.71
Coppieters Jozef	05.02.71
Van Extergem Philemon	05.02.71
Geerinck Paul	05.02.71

In 1976 gaan de gemeenteraadsverkiezingen door, traditioneel de tweede zondag van oktober. In de nieuwe wet op de fusies van gemeenten wordt voorzien dat het aantal gemeenteraadsleden wordt vermeerderd. Aldus zouden 25 raadsleden verkozen worden voor gemeenten van 15.000 tot 19.999 inwoners, wat het geval is voor Zele. Het aantal schepenen, burgemeester inbegrepen, wordt behouden op 5. Dit wordt respectievelijk 27 raadsleden en 6 schepenen vanaf 20.000 inwoners tot 24.999 inwoners.

V. VOOR DE FUSIE-OPERATIE

Zele in vergelijking met andere gemeenten van Oost-Vlaanderen.

OPPERVLAKTE (1)

1. Gent	7.033 ha 57 a	7. Evergem	3.072 ha 24 a
2. Maldegem	6.276 ha 74 a	8. Oudenaarde	3.015 ha 30 a
3. Lokeren	4.351 ha 34 a	9. Eeklo	2.823 ha 16 a
4. Ronse	3.446 ha 73 a	10. St.-Niklaas	2.754 ha 75 a
5. Waasmunster	3.202 ha 13 a	11. Wetteren	2.634 ha 51 a
6. ZELE	3.195 ha 08 a	12. Buggenhout	2.527 ha 91 a
		enz.	

BEVOLKING

	inw.		
1. Gent	148.860	7. Gentbrugge	22.214
2. St.-Niklaas	49.214	8. Oudenaarde	21.988
3. Aalst	46.659	9. Wetteren	20.816
4. Lokeren	26.740	10. Eeklo	19.144
5. St.-Amandsberg	25.071	11. ZELE	18.585
6. Ronse	25.056	12. Hamme	17.559
		enz.	

(1) Gegevens Volkstelling 1970. Instituut voor de Statistiek.

Alhoewel onze gemeente — uitzonderlijk — niet betrokken is bij het fusieplan, zou Zele niettemin groter worden... Een gedeelte van Lokeren over de E3 zou nl. bij Zele gevoegd worden : 80 ha met 6 huizen en 26 inwoners. Ook zouden 4 ha van Waasmunster overgenomen worden(?).

Door deze overdracht zou de E3 de grens vormen tussen Lokeren en Zele.

VI. HET ZEELSE VERKEERSPARK EN HET WEGENNET

Personenwagens	3.691
Kamions, kamionetten, traktors en werkvolkbusjes	591
Aanhangwagens	229
Fietsen	10.002
Bromfietsen	1.301
Moto's en scooters	99

Wegennet : 201,433 km gemeentewegen
5,000 km provinciewegen
4,200 km staatsbanen

VII. INDUSTRIE EN TEWERKSTELLING

In de industriezone „Station” waren er op 31.12.74 33 gevestigde bedrijven welke werk verschaffen aan 2.760 werknemers.

Met 11 bedrijven werd een defintief akkoord tot vestiging gesloten. Meerdere bedrijven hiervan zijn reeds gevestigd.

De tewerkstelling in 52 van de voornaamste bedrijven *buiten* de industriezone bedroeg op 31.12.74 totaal 1.634 werknemers.

In de Zeelse bedrijven zijn bijgevolg 4.394 arbeidskrachten werkzaam.

VIII. ZELE IN 1975

- 31 dec. 74 Zele-Dijk : Giertij te 19.15 u. zonder erge gevolgen.
- 6 apr. Referendum over „het voor of tegen de ruilverkaveling” te Zele.
- 27 apr. Aanstelling van E.H. Emiel Oelbrandt als pastoor van St.-Jozefsparochie Huivelde.
- 30 apr. Meiavond. De eerste maal wordt een meiboom geplant.
- 2, 3, 4 mei Jubileumfeesten van Kon. FC Eendracht Zele ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan.
- 4 mei FC Eendr. Zele-A.A. Gent (0-2). Absoluut toeschouwersrekord te Zele met 5.022 tickets.
- 23, 24, 25, 31 mei Jubelviering van het Technisch- en Beroepsonderwijs voor meisjes O.L.Vrouw Instituut, Kapelhof, 50-jarig bestaan.
- 21, 22 juni Zangmaatschappij „De Vlamingen Vooruit” van Hansevelde viert haar 100-jarig bestaan.
- 27 juni Eerste steenlegging van de gebedsruimte in Durmen. Afbraak van de oude kerk.
- 28, 29 juni 75-jarig bestaan van de Kon. St.-Xaveriusturngilde „Vlug en Vroom”. Jubileumfeesten.
- 10 aug. Inhoudiging van het Gemeentelijk Sport- en Wandelpark.
- 6, 7 sept. Jubelviering. 50 jaar ACW en KAV.
- 14 sept. Aanstelling van onderpastoor E.H. André Standaert tot pastoor te Luchteren-Drongen.
- 28 sept. Aanstelling van E.H. Theofiel Bingé tot pastoor van de H. Hartparochie te Zele-Durmen.
- 4-7 okt. Merkwaardige tentoonstelling in „Agra” over boerengereedschappen en materialen, ingericht door de Landelijke Organisaties.
- 19 okt. Viering van het 75-jarig bestaan van de Boerengilde en Raiffeisenkas.
- 2 nov. Openstelling van het Pieter Gorus- en het Schelde-meersepad.

E.Q.

HISTORISCHE SCHETS VAN HET
L.B. VAN PETEGHEM-ORGEL
IN DE ST.-LUDGERUSKERK TE ZELE

I. VOORGESCHIEDENIS VAN HET HUIDIGE
VAN PETEGHEM-ORGEL

Volgens de geschiedschrijving moet er in de St. Ludgeruskerk te Zele reeds vrij vroeg een orgel geweest zijn. Zo schrijft de Potter-Broeckaert (1) : „Hendrik van Zachmoortere leverde ten jare 1551 een nieuw orgel, hetwelk in 1780 werd vervangen door een ander, vervaardigd door Lambrecht van Peteghem, te Gent, en waar de kerk de som van 2.500 gulden voor gaf.”

Deze auteurs vermelden echter geen bronnen. Voor het huidige Van Peteghem-orgel is de voorgeschiedenis slechts van gering belang, omdat er van de vorige orgels niets meer overgebleven is. Daarom hebben wij thans de vroegste bronnen ook niet verder onderzocht. Eén feit staat vast dat, indien Hendrik van Zachmoortere een orgel leverde in 1551, ditzelfde orgel niet in 1780 vervangen werd, maar ruim een eeuw vroeger.

Over Zele zijn verschillende monografieën verschenen : één der meest uitvoerige werd geschreven door E.H. Frans Michem : „Zele en zijn geschiedenis” (2). Dit boek is een bondig resumé van meer uitgewerkte artikelen, die dezelfde auteur wekelijks publiceerde in „Oudt Sele” (3). De voorgeschiedenis van het huidige orgel nemen we dan ook grotendeels over uit deze artikelenreeks.

De oude kerk van Zele werd in 1699 afgebroken, om plaats te maken voor onze huidige monumentale kerk (4). De nieuwe kerk werd gebouwd door de Augustijnerbroeder Jan Vrijeels (5). Deze „ingenieur van het werck der kercke” was een vertegenwoordiger van de toenmalige nieuwe bouwstijl : de barok, hij was zelf reeds

---

(1) Frans De Potter — Jan Broeckaert : „Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen” : Arr. Dendermonde III: Zele, blz. 67 (Gent, Annoot—Braeckman 1893).

(2) Uitgegeven door de Uitgeversmij Standaard—Boekhandel, Antwerpen, Brussel — Amsterdam 1957.

(3) In het weekblad: „De Klok van Zele”: plaatselijk parochieblad. De artikelen „Oudt Sele” begonnen in het jaar 1954.

(4) „Oudt Sele”: nr. 5 van 31.1.1954

(5) „Oudt Sele”: nr. 11 van 21.3.1954; overgenomen uit Z.E.H. Kan. J. De Keyzer: „De St. Ludgeruskerk te Zele”, p. 25-29.

een voorloper van het classicisme. Zijn twee bekendste werken zijn het stadhuis te Oostende en de Ludgerus-kerk te Zele.

In 1702 werd de nieuwe kerk in gebruik genomen⁽⁶⁾ In 1710 werd de kerk overwelfd ⁽⁶⁾.

„Na het leggen van de vloer — een dambord van witte en blauwe vlakken, plaatst Pieter De Coster, een bekwaam Zeels schrijnwerker — het oude kerkmeubilair in de nieuwe ruime kerk. De eikenhouten orgelkas, met het fraai snijwerk — door Gillis De Coster in 1661 vervaardigd — komt het laatst aan de beurt” ⁽⁶⁾.

Op 5 oktober 1704 heeft de inwijding van de kerk plaats door Z.H. Exc. Mgr. Philippus — Erard Van der Noot, bisschop van Gent.

Boven het doksaal prijkt het wapenschild van de wijbisschop met de kernspreuk : „Respice finem (houd het doel voor ogen).

en het verklarend onderschrift : „Consecrata Quinta Octobris MDCCIII (gewijd de 5 oktober 1704).

„Terwijl de steenhouwers, metsers en plafonneerders de laatste hand legden aan de overkluizing en bepleistering der kerk, waren de meesterschrijnwerkers, Olivier De Coster en Philips Prevost, druk bezig aan portaal en hoogzaal ; Pieter Breucke, „de steeldraaier tot Antwerpen”, draait de „pilaren” en Pieter Mellekens „de bloempotten ofte vlammen gesteld op den thirijn vanden hoogzaele”. Jacobus Gaerel, „de beldtsnijder”, gelast zich met het snijwerk : kapitelen, ornamenten en dartelen musicerende putti. In juli vereffent de rendant (de kerkmeester - kassier) de laatste rekeningen ; de „summa totalis” van uitgaven aan portaal en hoogzaal : 217 pond” ⁽⁷⁾.

Het schrijnwerk van het hoofdportaal en doksaal is echter niet veel meer dan zuiver ambachtswerk, wanneer men het vergelijkt met de sierlijk opengewerkte deuren der zijportalen (1738) en het fraaie snijwerk der laatste twee biechtstoelen (1713), het werk van Kerrix'en van Antwerpen ⁽⁸⁾.

Het oude orgel (van 1662) werd dus in de nieuwe kerk overgeplaatst. „Na de bouw van een nieuw hoogzaal in de oude kerk, sluit het college van Meier, Burgemeester en Schepenen een akkoord met Jan Brimser, Mechelen, waarbij deze laatste zich verbindt een nieuw orgel te leveren voor 1600 gulden (26 April 1662) ; onze Zeelse schrijnwerker-beeldsnijder, Gillis De Coster zal zorgen

---

⁽⁶⁾ „Oudt Sele”: nr. 13 van 4.4.1954.

⁽⁷⁾ „Oudt Sele”: nr. 16 van 2.5.1954.

⁽⁸⁾ Frans Michem : „Zele en zijn geschiedenis” op. cit. blz. 18.

voor een fraaie orgelkast, waarvoor hem 100 p. (= 650 Gln.) worden uitbetaald.

Op de eerstvolgende Kermisdag, geeft de nieuw-benoemde organist, Mr. Nicolaes Colueneir, samen met zijn collega's uit Gent en Merchtem, een schitterend recital op het ingewijde orgel.

Helaas, enkele jaren later, zien we de beide zonen van de orgelbouwer, t.w. Blasius (sic!) en Daneel Brimser, terug „omme te repareren den orghel, gebrocken ende gheruineert deur den Franschen vyandt” (1674) (9).

Omstreeks 1662 maakte Jan Brimser in het noorden van Oost-Vlaanderen nog verschillende orgels: o.a. in 1652 het orgel te St.-Gillis-Waes (10), in 1665 het orgel van de Kouterkapel te Zele (11), en zeer waarschijnlijk ook het orgel te Eksaarde (omstreeks 1662). Ook het orgel van Daknam, afkomstig uit de abdij van Beveren-Waas, zou naar constructie-eigenschappen te oordelen, aan Jan Brimser moeten toegeschreven worden.

Wanneer de kast van het orgel in de St.-Ludgerus-kerk van een zelfde gehalte was als deze van de Kouterkapel, eveneens gemaakt door Gillis De Coster (11), dan moet deze wel zeer fraai geweest zijn. Wie het Brimser-orgel overgeplaatst heeft naar de nieuwe kerk, hebben we nog niet onderzocht.

In 1755 wordt Pieter Nelis Filius Frâns organist te Zele in opvolging van Jan Frans Van Lemmens (+1755) (12).

In 1757 worden er aan het orgel reparaties uitgevoerd door de Antwerpse orgelmaker Henricus Pescheur, met hierin begrepen de vergoeding voor de orgelblazer: 1 p. 14 schel. gr. Eveneens in datzelfde jaar aan Pieter De Coster „over reparatie gedaen te hebben aen blaesbalcken van d'organe deser prochie”.

In 1758: aan Joannes Vermeir voor reparatie en 'eenige verscot van gelde': 1 p. 15 sch. gr.

In 1759: om dezelfde redenen en aan dezelfde Joannes Vermeir: 1 p. 14 sch. gr. (15).

In 1760: nogmaals 1 p. 15 sch. gr., en een 'reparatie aende

---

(9) „Oudt Sele”: nr. 27 van 18.7.1954.

(10) Mededeling van de Organoloog, de Heer Gh. Potvlieghe.

(11) De gegevens hierover vonden we in de Rekeningen (1658-68) van de Kapel, die zich bevinden in het archief der St. Ludgerusparochie te Zele.

(12) De benoeming met omschrijving van zijn taak berust in het archief der St. Ludgerus-parochie te Zele, gedateerd op 27e meije 1755.

(13) Rijksarchief Gent: Verzameling Zele: Gemeenterekeningen nr. 153 op datum van 1757.

(14) idem: 1758

(15) idem: 1759

blaesbalcken van d'organe' door Pr. de Coster : 1 p. 2 sch. gr. ⁽¹⁶⁾.

In 1761 : aan Joannes Vermeir : idem : 1 p. 14 sch. gr. ⁽¹⁷⁾.

In 1762 : 'reparatie aende blaesbalcken' : Pieter de Coster : 17 sch. gr. ⁽¹⁸⁾.

In 1763 wordt „de groote orgaene in staet gestelt” door „meester organe maecker Joannes Van Overbeke”, voor 20 p. 8 gr. (ook over enig verschot van gelde) ⁽¹⁹⁾.

In datzelfde jaar wordt J. Van Overbeke nog een tweede maal 17 sch. 16 gr. betaald voor een reparatie die 2 dagen moet geduurd hebben ⁽¹⁹⁾.

In 1764 wordt dezelfde orgelmaker nogmaals 6 p. 2 sch. 6 gr. betaald voor een reparatie ⁽²⁰⁾.

In 1768 worden aan Pieter Nelis 4 schellingen 3 groten betaald „over aerbeytsloon aen d'organe ende verschot van gelde” ⁽²¹⁾.

In datzelfde jaar wordt aan A. fr. van Peteghem een loon uitbetaald van 1 pond 15 sch. gr. „over een jaer reparatie ende in staet stellen de organe” ⁽²¹⁾. Het volgende jaar (1769) eenzelfde bedrag voor hetzelfde werk ⁽²²⁾.

In 1770 werd er 1 p. 15 sch. betaelt aan „Sieur petrus Van Peteghem over reparatie ende in staat stellen d'organe”. Het geld werd in ontvangst genomen door E. Fr. Van Peteghem, met de aanduiding „over mijn vader”. Blijkbaar handelde Eg. Franciscus hier duidelijk in opdracht van zijn vader ⁽²³⁾.

In 1770 verschijnt Lambertus Van Peteghem, zoon van Pieter Van Peteghem en broer van Egidius Franciscus, op het toneel. Hij onderhoudt het orgel tot en met het jaar 1777 (behalve in het jaar 1771, waarin Joannes de Schrijver, orgelblazer, alleen een reparatie aan het orgel ende blaesbalcken doet ⁽²⁴⁾). Hij wordt telkens omtrent 1 p. 15 sch. gr. uitbetaald ⁽²⁵⁾. Men noemt hem „Meester Orgelmaecker binnen de stadt Gendt”. In 1774 zijn de uitgaven echter 7 p. 15 sch. gr., want dan heeft hij bovendien nog „de drij blaesbalcken ermaect” ⁽²⁶⁾.

⁽¹⁶⁾ idem : 1760

⁽¹⁷⁾ idem : 1761

⁽¹⁸⁾ idem : 1762

⁽¹⁹⁾ idem : 1763

⁽²⁰⁾ idem : 1764

⁽²¹⁾ idem, Gemeenterekeningen nr. 154 : 1768

⁽²²⁾ idem : nr. 153 - 154 : 1769.

⁽²³⁾ R.A.G. : Verzameling Zele : Quittantiën bij de Gemeenterekeningen nr. 186 en 187 : op datum van 15e Juny 1770.

⁽²⁴⁾ idem : 1771.

⁽²⁵⁾ idem : 1770 tot 1777.

⁽²⁶⁾ idem 1774.

In 1774 publiceerde Daniël Waterschoot, inwoner van Zele, zijn „Beschrijvinge van de Princelijke en IJver-rijke Parochie van Zele” (27). In een beschrijving van de kerk handelt hij ook over het orgel (28) : „Hier ziet men ook eene groote Hoog-zaele en eene schoone Organa of Orgel, 25 à 26 Registers trekkende, hebbende daer en boven een Pedael en een positief, zoo dat men met een Register te trekken dryderlye spel heeft, hoe wel niet op alle Registers”.

Gezien de datum van de publicatie (1774) is het duidelijk dat het hier het oude orgel van Bremser betreft, bestaande uit een Groot orgel en Positief, met 25 à 26 registers. Dit orgel moet voorzien geweest zijn van een aangehangen pedaal (aan het Groot orgel) en een schuifkoppel tussen Groot orgel en positief, zodat bij het trekken van één register en het koppelen van de klavieren, het getrokken register op drie-voudige wijze kan bespeeld worden, nl. op Groot orgel, positiefklavier, en pedaal. Echter niet op alle Registers, nl. op de discant-spelen (zoals cornet) was dit niet mogelijk.

II. HET HUIDIGE VAN PETEGHEM-ORGEL

Op 16 september 1777 werd „ter vergaedinghe van de volle weth ende convocatie der notable” (29), „sieur Lambertus van Peteghem meester orgelmaecker binnen de stad ghendt gecompareerd den welcken naer examinatie der orgel dezer prochie gerapporteert heeft dat de zelve soo door den ouderdom als andere gevallen soodanigh verslecht ende gedelaboreert is dat de selve nauwelijckx reparereljk is, dan met de aldergrootste onkosten sulcx dat het saude convenieren omme eene solide werck te hebben eene nieuwe orgel te construeren, 't welcke in de liberatie gesteldt sijnde is bij wethauderen ende notable voornoemdt geresolveert ende vaste gesteldt eene nieuwe orgel te maecken alsmede de selve aenbestedt aenden voornoemden sieur van Peteghem op de conditien manieren ende voet naerschreven emmers ingevolge het project hier nevens ghevought ende door de aenbesteders ende aennemer onderteekent”

„Eerst ende alvooren dat den aennemer de selve orgel sal verobligeert sijn te maecken voor ende omme de somme van vijftwintigh hondert güldens courandt geldt te betalen in drij pajjemen-

---

(27) uitgegeven " tot Dendermonde, bij Jacobus J. Du Caju.

(28) op p. 5.

(29) R.A.G. : Verzameling Zele : Quittances et documents relatifs aux compt^{es} Communaux : nr. 188 : Extrait uit den Resolutieboek der Gemeent^e : nr. 1.

ten het eerste van duysent guldens soo haest een deel van het werck sal spelen, het tweede van seven hondert guldens soo wanneer het tweede werck voltrocken is ende het derde ende leste te Sinxen van den jaere seventhienhondert negenentseventigh.

De aennemer sal boven de conventie aen sigh moghen haüden ende nemen de oude orgel met de caste ende daer mede moghen doen als naer raede soo nochtans dat hij vande selve geene materiaelen en sal vermogen te ghebruycken inde nieuwe.

Den aennemer sal verobligeert wesen de zelve orgel gemaect sijnde 'tsijnen coste te commen stellen sonder in redemptie van teiringhe voor hem ofte sijne cnechten iets te moghen pretenderen behaüdens nochtans dat hij niet gehaüden en sal sijn dezelve orgel 'tzijnen coste te transporteren vermits de aenbesteders hün verobligeren de selve afte haelen.

Het selve werck voltrocken sijnde reserveren de aenbesteerders aen hün de faecültijdt van het voorschreven werck te doen examineren door experte hün dies verstaende ende bevonden wordende iets buyten het voorseyde project te mancqüeren sal hij aennemen t'selve t'sijnen coste moet suppleren".

Verder wordt overeengekomen dat de aannemer op zich neemt het orgel gedurende zes achtereenvolgende jaren te onderhouden en eventuele fouten te verbeteren, alles op zijn kosten.

In een brief werden de Edele Heeren Hooftschepenen van den Lande van Dendermonde ook in kennis gesteld van deze aanbesteding, en werd hun 'consent' gevraagd.

De dispositie van het orgel wordt nergens vermeld. Toch laat ze zich met voldoende zekerheid aflezen van de nog aanwezige oude windladen van hoofdwerk en positief, aangevuld met de gegevens van het contract te Lebbeke, waar Eg. Fr. Van Peteghem in 1791 een gelijkaardig instrument bouwde.

Twee klavieren van C tot f''' (met Cis). Pedaal van C tot b°.

Groot orgel

(in de grote kast rechts)

Cornet 5 r.

Montre 8'

Bourdon 16'

Prestant 4'

Bourdon 8'

Doublette 2'

Flütte 4'

Nazart 3'

Positief

(in de voet van de kast van het Groot orgel).

Prestant 4'

Bourdon 8'

Doublet 2'

Flütte 4'

Nazart 3'

Tierce mi doublet 13/5'

Cornet 3 r.

Quarte de Nazart 2'
 Fourniture 3 r.
 Cymbale 2 r.
 Sesquialter 2 r. sup.
 Bombarde 16'
 Trompet 8'
 Claron 4' bas
 Voix humaine 8'

Fourniture 3 r.
 Cromhoren 8' bas
 Cromhoren 8' sup.

Pedaal (in de grote kast links)
 Montre 8'
 Prestant 4'
 Fourniture 5 r.
 Trompet 8'

Tremblant
 Ventille et Rossignol.

In 1780 wordt het gemaakte accoord enigzins gewijzigd.

„Aen Mijnheeren Burghemeester ende Schepen der Prochie van Zele Supplierende verthoont reverentelycke sieur Lambert van Peteghem meester orgelmaeker binnen de Stadt Ghendt, dat hij volghens acort aengegaen met Ued Lieden heeren mitsgaeders notabele ende gegoede heeft aenveert te maeken eenen nieuwen orgel in Ued Lieden Prochiekercke van drijenvijftigh toetsen breeder, vermelt opde conditien van accorde danof sijnde, dan alsoo den suppliant op het aenseggen van eenen orgenist / : soo hij seyde van eenighe van Ued Lieden heeren tot dies aensocht geweest 'thebben : aenden selven orgel om 't hebben buyten alle cretique heeft gemaekt eenen vier en vijftighsten touts sijnde de ùtdeése vande eerste octaaf sprekende sesthien, acht en vier voet, also maeckende opde geheelen orgel achtentwintigh pijpen ofte toùtsen meer, als volghens het aengegaen accort, ende gemerckt ter causen van aldien d'onkosten uitmaeken vanden selven orgel alhier commen te beloopden tot eene somme van een hondert 'tseventigh Guldens meer, ende dat hij suppliant 'tselve ter goedertrauwen op het aenseggen so voorseyt heeft gedaen, oorsaeke van zijn devoirs tot de selve Ued Lieden heeren,

Biddende die believe gedient te wesen geconsidereert tgone voorschreven t'ordonneren aende gone die het behoort aenden suppliant te betaelen de voorseyde somme van een hondert t'seventigh guldens Courant,

Twelcke doende de selve,"

Dit voorstel van L.B. van Peteghem werd aanvaard en de meerprijs uitbetaald volgens de vergadering van het gemeentebestuur van 7° maart 1780.

De Cis in het groot octaaf werd dus geplaatst.

Op 19 februari 1780 was er aan Lambertus van Peteghem nog maar 1.000 gulden uitbetaald ⁽³⁰⁾. Het orgel was toen bijna gereed gekomen. De orgelmaker wenste op dat ogenblik van de 1.500 resterende guldens die nog moesten betaald worden, graag minstens 1.000 gulden te ontvangen. De gemeente beschikte echter niet over de nodige kredieten, en ging een lening aan bij de hoofdschepenen van den Lande van Dendermonde om 1.000 gulden te lenen en tegen de minste intrest binnen de 6 jaar terug te betalen.

Al de betalingsbewijzen van deze verrichtingen zijn nog bewaard gebleven, alsook de rekeningen ⁽³¹⁾.

Het maken van de orgelkast werd door de gemeente bij publieke aanbesteding toevertrouwd aan Joannes Montoisi, meester schrijnwerker tot Rupelmonde voor de totale som van 450 gulden. Hiervan komen regelmatig betalingen voor in de rekeningen, en er zijn ook betalingsbewijzen bewaard gebleven ^(31 en 32).

Merkwaardig is dat het ontwerp van de orgelkast werd gemaakt door Burgemeester Pieter Landuyt van Zele, die in 1778 enige modellen voorgelegd heeft, waaruit er één als het definitieve ontwerp gekozen werd. Tijdens het maken der orgelkast werden er nog zaken aan toegevoegd. Het snijwerk werd verguld door Josephus Haes, Meester Vergulder ⁽³³⁾.

Voor de heraanpassing van het doxaal deed men een beroep op Jacobus frans Nelis en Joannes Waterschoot; Joannes Nobels leverde smeedwerk ⁽³²⁾.

Toen het orgel voltooid was, werd de visitatie of keuring opgedragen aan sieur philippus de schoesitter, organist te Hamme en Carolus Roels, organist te Oudeghem; zij werden blijkbaar ook betrokken in het opstellen der dispositie ⁽³²⁾, en de toevoeging van de Cis in het groot octaaf was eveneens gevolg van hun advies.

In die jaren fungeerde Pieter joannes Nelis als organist te Zele, en Joannes de Schrijver als orgelblazer.

Na het volledig gereed komen van het instrument in 1779, werd het gedurende zes opeenvolgende jaren gratis door Van Peteghem onderhouden. In 1790 echter werd een reparatie uitgevoerd door de orgelblazer Joannes de Schrijver, die zich wellicht tot een kleinigheid beperkt zal hebben ⁽³²⁾.

⁽³⁰⁾ R.A.G.: Verzameling Zele: Quittances et documents relatifs aux comptes communaux: nr. 188; Extrait uit het Resolutieboek der Gemeente nr. 2.

⁽³¹⁾ idem nr. 192.

⁽³²⁾ idem: Gemeenterekeningen nr. 155 van 1778-1789.

⁽³³⁾ idem: Quitt. et Doc. relat. ... nr. 190.

Tot en met 1789 komt er geen enkele uitgave voor het orgel meer voor in de Gemeenterekeningen.

In 1794 en 1795, het 3° en 4° jaar van de Franse Republiek, wordt Joannes Josephus Loret, horlogemaker en organist te Dendermonde aangezocht om het orgel te „reguleren” en te arrangeren ⁽³⁴⁾ voor 21 guldens 's jaers. De toenmalige intellectuele Pastoor te Zele, P.J. Sinave tekent hierbij aan : „het is van mijne Kennisse dat Joannes Josephus Loret de hier nevens gemelde jaeren het werck in questie aen den orgel der Kercke van Zele heeft gedaen.”

Nog onder dezelfde pastoor Sinave werd in 1804 in de Raad van de Kerkfabriek besloten het orgel te laten kuisen en stellen door Loret „tot Dendermonde” ⁽³⁵⁾. Toen werd ook besloten om met ingang van de eerste juni 1809 het orgel 3 à 4 maal per jaar te laten onderhouden en stemmen door dezelfde Loret, voor een vergoeding van 18 gulden per jaar. Het onderhouden van het orgel wordt nu blijkbaar niet meer door de gemeente bekostigd, maar door de kerkfabriek. Tot 1825 wordt dit onderhoud gedaan.

In 1826, toen reeds onder Pastoor Van Belle, besluit de Raad der Kerkfabriek een dringende en noodzakelijke reparatie aan het orgel te laten doen, die zo vlug mogelijk moet geschieden om ergere schade te voorkomen. Dit geschiedde echter bij openbare aanbesteding. In 1830 geniet J.J. Loret nog steeds zijn vast pensioen als orgelkuiser. Hoogstwaarschijnlijk werd de reparatie in 1826 ook door hem uitgevoerd.

In het jaar 1838 wordt door Pastoor J. Van Oosthuyze een Liber Memorialis begonnen, en op blz. 2 schrijft hij in verband met het orgel : „Het orgel heeft daerbij een positief dog in mijne aankomste, was het positief daer lang uytgenomen, het orgel teenemaal gedeorganiseerd en bij naer onbekwaem gemaakt door slechte orgelmakers (wellicht bedoeld op Loret), is in het Jaer 1840 hersteld door den kundigen Orgelmaker Mr. Smits Van Keulen, en heeft gekost door de achthonderd franken, dus inbegrepen timmer en ijzerwerk.

het positief is bij gebrek aen Geld nog niet hersteld.

ook heeft het kerkbestuur met gemelden heer Smits / een accord aengegaen, om met het Jaer 1841 te beginnen. Jaerlijks twee keeren te stellen het orgel te weten eens omtrent Paesschen, en eens omtrent Zele kermisse die altijd gevierd word, op den eersten Zondag van October, en dit voor de Somme van veertig francs s'jaers.

⁽³⁴⁾ idem nr. 188 : specificatie van de gemeente nr. 76.

⁽³⁵⁾ Parochiearchief te Zele; geen definitieve klassering. Resolutieboek van de Kerkfabriek: in 1803 begonnen.

Mr. Smits heeft aan het orgel gemaakt eenen Pedal foudre, zijnde eene Duytsche uytvindinge."

Het Resolutieboek van de Kerkfabriek ⁽³⁶⁾ geeft ook bericht van deze werken ; naast kuisen en herstellen wordt er aan het orgel een 'pedal de foudre' toegevoegd, „welke aan de zelve een zwaarder geluid zal geven”.

De term 'pedal de foudre' is nagenoeg onbekend in de orgelbouwgesciedenis. Niet onmogelijk is, dat het gaat om een verkeerde lezing van „pedal de fondre”. In oude documenten schreef men „u” en „n” vaak bijna op identieke wijze. In dit geval zou de betekenis makkelijker verwijzen naar een pedaal met meer grond of zwaardere bas-klank. Het pedaal zoals het door L. Van Peteghem gemaakt is, heeft in alle geval nooit bas-functie gehad, zoals dat bij duitse orgels het geval is. Het moet een klavier geweest zijn à la française met kleine bloktoetsen. Er werd geen 16-voet op gedisponeerd. In feite was het niet meer dan een extract van het hoofdwerk, bedoeld voor het aanhouden van een pedaalnoot, of een vrij beperkt bas-spel op 8-voet-basis bij trio's, zoals in de franse muziek gebruikelijk. Gezien de beperkte omvang van het pedaalklavier, is het nog de vraag of het uitvoeren van een Plain Chant in lange notenwaarden ook onder de mogelijkheden viel.

Dit soort pedaal was in Duitsland wel geheel onbekend. De orgelmaker Schmitz heeft er zeker nooit de bedoeling van begrepen. Wanneer hij belast wordt met het herstel van het orgel te Zele, zal hij het pedaal dan ook in duitse zin verbouwen, d.i. het een bas-karakter verlenen, en het bijgevolg van 16-voets-spelen voorzien. In die zin zal de term 'pedal de foudre' of 'pedal de fondre' (?) begrepen moeten worden. Schmitz heeft een open bas 16' toegevoegd, waarvan er nu nog 12 eiken pijpen overgebleven zijn. Verder heeft hij de Bombarde 16' die op het hoofdwerk stond overgeplaatst naar het pedaal, hierbij een windlade aangepast en waarschijnlijk het kistpedaal verwijderd voor een pedaalklavier naar de duitse smaak.

Wanneer wij de kroniek van Pastoor J. Van Oosthuyze goed verstaan, zou het positief reeds vóór 1840 uit de voet van de hoofdwerkkast moeten genomen zijn. Het is er wellicht uitgenomen omdat het niet meer speelbaar was, maar het is niet onmogelijk dat het toen reeds achter het loze front in de balustrade opgesteld was.

In 1845 wordt er in de Kerkraad besloten herstellingen te laten

---

(36) Idem : in 1832 begonnen en geëindigd in 1876; voor het jaar 1840: blz. 26-27

verrichten aan de blaasbalgen. Dit gebeurt door Schmitz (37).

In 1853 word er nogmaals tot grote herstellingen besloten, ten-einde het orgel „de beste mogelijke weluidendheid te geven waarvoor het vatbaar is (38). Het is zeker dat deze herstellingen niet door Schmitz maar door P.J. Vereecken van Gijzegem werden uitgevoerd. Tot omstreeks 1843 vinden we gegevens die op regelmatig jaarlijks onderhoud door Schmitz duiden (39). In 1855 wordt Vereecken, 'orgelmaecker te Gyzegem' het restat van zijn loon betaald voor de grote herstelling van het orgel (40). Van dien datum af onderhoudt hij jaarlijks het orgel (41).

In 1858 wordt het houtwerk van de kerk, waaronder „de hoogzael en het aengehechte houtwerk ter regter en linkerzijde” gekuist en gerestaureerd door de Heeren gebroeders Mareels beeldhouwers te Antwerpen (42). Tot ruimschoots 1867 is het P.J. Vereecken die het orgel onderhoudt; in 1872 wordt hij opgevolgd door zijn zoon Felix; zijn salaris bedraagt gewoonlijk 40,00 fr. (43).

Op 25 november 1867 wordt aan P.J. Vereecken 9.70,88 fr. betaald „over het herstellen der orgel en nieuwe spelen” (43). Wat de inhoud van dit herstel was, weten we niet maar wat de nieuwe spelen betreft, denken we dat er strijkers en 8-voets-fluiten werden bijgeplaatst, waarvan er nu bijna niets meer overblijft.

In 1876 (de 6e september) wordt het orgel terug het zorgkind der kerkfabriek:

„Het Bureel der Kerkmeesters is vergaderd ten einde te beraadslagen over den blaasbalg der orgel.

Het Bureel in aanmerking nemende het onmogelijk is de groote orgel te gebruiken aangezien den blaasbalg genen voldoende wind daartoe kan geven, en gehoord hebbende het verslach van Mijnheer Vereecken die eene herstelling slechts voor korten duur aanziet.

Het Bureel overwegende dat eenen nieuwen grootere blaasbalg de orgel merkkelijk zoude verbeteren, heeft op voorstel van den devis door Mijnheer Vereecken opgemaakt eenen grooteren nieuwen blaasbalg laten maken welken bij middel van trappers zal in werking gebracht worden. De onkosten van gemelden blaasbalg be-

---

(37) Idem blz. 38; de begrotingen der kerkfabriek vermelden de naam van Schmitz tot 1846.

(38) blz. 67

(39) Kerkarchief te Zele: Dagblad der Ontvangsten en uitgave van 4 april 1842

(40) cfr. Betalingsbewijs in Kerkarchief te Zele.

(41) Kerkrekeningen vanaf 1 jan. 1857.

(42) Resoluties van de Kerkfabriek blz. 89 v.

(43) Kerkrekeningen vanaf 1 januari 1857.

loopen ter som van duizend franks waarvoor de noodige som in de begrootingstaat van het jaar 1878 zal gebracht worden.

Aldus gedaan en besloten in zitting date als ten hoofde.

L. Marquenie, pastoor

C. Burm

J. De Belie

Mogen we veronderstellen dat toen de oude windvoorziening met drie vouwbalgen van L.B. van Peteghem werd vervangen, of was er toen reeds een magazijnbalg in functie, die met handbediening ging? Volgens de documenten zouden wij tot dit laatste moeten besluiten, omdat er sprake is van "één blaasbalg" en niet van „blaesbalgen". In 1845 ⁽³⁷⁾ spreekt men echter nog van „blaesbalken", en dit was ten tijde van het onderhoud van de orgelmaker Schmitz. Het is dus zeer waarschijnlijk dat de oude windvoorziening verwijderd werd door Petrus Joannes Vereecken en een nieuwe magazijnbalg in de plaats kwam. Dit zal dan wel gebeurd zijn tijdens de herstelling van 1853. P.J. Vereecken was reeds met magazijnbalgen bekend: in 1859 paste hij het voor een nieuw orgeltje toe te Denderbelle, instrument dat overigens voor zijn tijd zeer traditioneel bleef. In 1853 stond P.J. Vereecken aan het begin van zijn orgelmakerscarrière, en erg perfect zal deze vorm van windvoorziening toen nog niet geweest zijn. In 1876 oordeelde zijn zoon Felix dat de windvoorziening voor verbetering vatbaar was, door het aanbrengen van een nieuwere grotere blaasbalg met trapbediening; hiervan bleef alleen de trapbediening, aan de zijkant der hoofdwerkkast, over. De blaasbalg bevond zich onder de kast van het Groot Orgel, in een ruimte die zich over de hele breedte van het doksaal uitstrekt tussen het portaal en de doksaalvloer. De drie Van Peteghem-vouwbalgen lagen echter onder de doksaalvloer tussen de beide grote orgelkassen in.

Tot 1885 wordt het orgel jaarlijks onderhouden door F. Vereecken voor 40 fr. Daarna wordt het verder onderhouden tot 1927; door wie weten we niet precies, vermoedelijk nog een hele tijd door Vereecken. Het onderhoud zal niet verder gegaan zijn dan gewoon stemmen en kleine reparaties, zo is tenminste af te lezen uit de begrotingen van de Kerkfabriek ⁽⁴⁴⁾.

Daarna treedt een periode in waarvan we niets weten bij gebrek aan archief. De dispositie zag er in 1945 als volgt uit, tenminste voor zover af te lezen uit de gedeeltelijk nog aanwezige registerplaatjes op de plaats van de oorspronkelijke registratuur.

---

(44) Begrotingen van de kerkfabriek te Zele.

Montre 8'	} Hoofdwerk	Cornet	} Pedaal
Prestant 4'		Bourdon 16'	
Doublette 2'		Bourdon 8'	
Nasard 22/3'		Flute 4'	
Fourniture		Flageolet 2'	
Trompette 8'		Bombarde (sup.)	
		Clairon (basse)	

Gambe 8'	} Positief	Prestant 4'	} Pedaal
Clarinette 8'		Subbas 16'	
Flûte (sup.) 8'		Trompette 8'	
Bourdon 8'		Montre 8'	
Prestant 4'		Bombarde 16'	
Doublette 2'			
Nasard			
? onleesbaar			

Naar mij mondeling werd meegedeeld was er op het doksaal een soort podium gemaakt tussen de beide grote kassen en het loze front, voor het opstellen van een zangkoor. Het is niet bekend wanneer het gemaakt werd. Het verdween na de ombouw van 1946.

In 1945 komt het orgel terug ter sprake: een herstel moet hoogstnodig geweest zijn ⁽⁴⁵⁾. Het Liber memorialis vermeldt onder de hoofding „Vernieuwing van het orgel”: „Dit wordt aanbesteed voor de som van 248.600 fr. Het werk wordt toegekend aan de Firma Loncke van Esen (W.VI.).

Volgens accoord moest dit werk afgelopen zijn in September. Doch als alles wel gaat, zal het gedaan zijn met Kerstdag.”

En verder onder de hoofding „Inwijding van het orgel”:

„Op Zondag, 3 Maart, 1946 had de plechtigheid plaats van de inwijding en inhuldiging van het herstelde orgel”.

Naar het oordeel van de kenners is de herstelling best gelukt. Het dossier van de herstelling berust in het archief.

We betaalden voor het herstel de som van 248.600 fr. gansch deze som werd me nog ter hand gesteld door mijn geëerden voorganger Z.E.H. Th. De Keukelaere vóór zijn afscheid — Het orgel werd hersteld door de firma Loncke van Esen (W.VI.)”.

In het bezit van de heer Gabriël Loncke uit Overmere zijn nog notities van zijn vader Jos Loncke, die de transformatie in 1946 uitvoerde met de voormalige dispositie van het Zeelse orgel, even-

⁽⁴⁵⁾ Liber Memorialis te Zele: begonnen in 1939.

als een ontwerp voor een nieuwe dispositie. Noch de oude, noch de nieuwe dispositie-samenstelling blijkt nauwkeurig te zijn weergegeven, zodat deze gegevens ons ook geen volledig correct beeld geven van de toestand vóór de verbouwing van 1946.

Oude samenstelling :

Groot orgel : Bourdon 16
Bourdon 8
Montre 8
Prestant 4
Flute 4
Nazard 2 2/3
Doublette 2
Cornet 5 r.
Flageolet 2
Fourniture 2 r.
Bombarde van C 25
Trompette
Clairon bas (24)

Positief : Bourdon 8
Gamba 8 48 n.
Flute harm. 8 (half) sup.
Prestant 4
Flute 4
Nazard 2 2/3
Doublette 2
Kromhoorn - 1 oktaaf bas.

Pedaal : Bombarde (1 oktaaf)
Trompette (id.)
Oktave bas 8 (id.)
Prestant 4 (id.)

Nieuwe samenstelling :

I :	Gedekt 16	54 + 2
	Prestant 8	54 + 2
	Holpijp 8	54 + 2
	Oktaaf Prestant 4	54 + 2
	Roerfluit 4	54 + 2
	Nazard 2 2/3	54 + 2
	Zwegel 2	54 + 2
	Vulwerk 4 k	224 (nieuw)
	Trompet 8 v	54 + 2

Zwelwerk II :	Fluit 8 v	= 24 nieuwe 24 (uit oude Flute harm. 8 sup. van het Posit.)
	Wilgenpijp 8 v	nieuw (okasie) 56
	Zweving 8	+ 2 (uit gamba 8 van het posit.)
	Blokfuit	wijd mensuur n./ 56
	Seskwiaalter	(oud kornet en nazaard) (uit de Cornet 5 r v.h. Gr. Org. + Nazard 2 2/3 van het Positief)
	Veldfluit 2	(Flageolet 2 v.h. Gr. Orgel)
	Nachthoorn 1 v	nieuw
	Trompet 8 v	12 nieuwe bassen Bombarde en Clairon (v.h. Gr. Orgel)
Rugpositief :	Roergedekt 8 v	+ 2
	Gemshoorn 8	+ 56
	Prestant 4 v	+ 2
	Roerfluit 4 v	+ 2
	Nazaardeke 1 1/3	(uit de Cornet 5 r. v.h. Gr. Orgel)
	Oktaaf 2 v	+ 2
	Cimbelstem 2 r	+ 4 (afkomstig van de Four-niture 2 r v.h. Gr. Orgel)
	Kromhoorn 8	nieuw + 12 (oude Kromhoorn van het positief)
Pedaal :	Open bas 16	12 nieuw + 12
	Gedekt bas 16 v	12 transm. Bourdon 16 18
	Oktaaf bas 8 v	
	Gedikt 8 v	nieuw 30 noten 30
	Koraalbas 4 v	deels nieuw 12
	Bazuin 16 v	
	Trompet 8 v	

Ondanks onnauwkeurigheden bevatten Loncke's notities waardevol vergelijkingsmateriaal. In grote lijnen komen deze gegevens toch overeen met onze bevindingen en met het materiaal ter plaatse, zodat zij minstens als bevestiging van de bestaande toestand nuttig zijn.

Het dossier zelf van deze herstelling is inmiddels nog niet teruggevonden. Deze herstellingswerken zijn in feite neer gekomen op algehele ontreddering van het oude fraaie Van Peteghem-orgel.

De mechanische traktuur werd verwijderd en pneumatisch gemaakt. De klaviatuur verdween van de oude plaats in de voet van de hoofdwerk-kast, en werd vervangen door een losstaande speeltafel, midden op het doksaal geplaatst. Het pedaal werd geheel verbouwd en kreeg een kegellade. De hoofdwerk- en positiefladen bleven behouden, maar de ventielkasten werden vergroot en van pneumatische balgjes voorzien. Ook de registratuur werd pneumatisch, werkend op de oude slepen. Tussen de beide grote kassen in werd een zwelwerk opgesteld, op een geheel nieuwe pneumatische kegellade. Het positief behield zijn plaats achter het loze front: de kast was reeds in de 19e eeuw verdiept en windlade en pijpwerk daarin geplaatst. De frontpijpen waren al eerder sprekend gemaakt. Het deed dienst als een soort rugpositief. Van een twee-klaviersorgel werd het instrument uitgebreid tot een 3-klaviersorgel met zelfstandig pedaal en 32 spelen.

Een groot gedeelte van het Van Peteghem-pijpwerk bleef echter behouden, naar men mij meedeelde dank zij de zorg van de heer Edgard Mertens, de toenmalige organist te Zele. De orgelmakers Loncke zouden, geheel in de geest van de heersende gewoonte, toen het plan hebben opgevat om al het oude pijpwerk van Van Peteghem te verwijderen, en het te vervangen door geheel nieuw. De heer Edgard Mertens moet er vast aan gehouden hebben dat al het oude pijpwerk opnieuw een plaats kreeg in het orgel. Toch zijn er aan het pijpwerk ernstige verminkingen toegebracht: op-sneden gewijzigd, dikwijls verlaagd met aangesoldeerde stukjes, enz. Er verhuisde bovendien heel wat pijpwerk van de ene lade naar de andere.

De hier volgende dispositie geeft een beeld van de door elkaar gehaspelde toestand, zoals hij thans nog is. ⁽⁴⁶⁾ Vergelijking met hierboven vermelden notities van Jos Loncke, geven een klaar beeld van wat er feitelijk is gebeurd.

Op voetwerk :	Positief (balustrade) :
1. Open bas, 16 v.	17. Gemshoorn, 8 v.
2. Gedekte bas, 16 v.	18. Roergedekt, 8 v.
3. Octaafbas, 8 v.	19. Prestant, 4 v.
4. Koraalbas, 4 v.	20. Roerfluit, 4 v.
5. Gedekt, 8 v.	21. Oktaaf, 2 v.
7. Trompet, 8 v.	22. Nazaardeke, 11/3 v.
Koppels Voetw. aan I	23. Nachthoorn, 1 v.
Koppels Voetw. aan II	24. Kromhoorn, 8 v.
Koppels Voetw. aan III	Norm. kop. II-III

⁽⁴⁶⁾ Dispositie van de programmaprojectie der inspelingsopname van 3 maart 1946.

Op hoofdwerk :

8. Gedekt, 16 v.
9. Prestant, 8 v.
10. Holpijp, 8 v.
11. Octaaf prestant
12. Roerfluit, 4 v.
13. Nazaard, 22/3 v.
14. Zwegel, 2 v.
15. Vulwerk, 4 kooren.
16. Trompet, 8 v.

Normaalkoppels I aan II

I aan III

Octaafkoppels I - III (16)

Op Zwellwerk :

25. Fluit, 8 v.
26. Wilgenpijp, 8 v.
27. Zwingel, 8 v.
28. Blokfluit, 4 v.
29. Veldfluit, 2 v.
30. Seskwialter, 2 koren
31. Cymbelstem, 2 k.
32. Trompet, 8 v.

Verdere speelhulpen : Vrije registratie met 39 registerwippen voor de spelen en koppels.

Aanschakelpedalen voor alle koppels, tremolo en Tutti.

Drukknoppen voor vaste combinatie P., MF., Tutti, Afsteller.

Vrije reg. Pedaal omschakelaar.

6 Registertrekkers voor afzonderlijke uitschakeling van Bazuin 16, Trompet 8, Gedekt 16, Trompet (hoofdwerk), Kromhoorn 8 (Pos.), Trompet (zwellwerk).

Een bascuultrede voor het bewegen der draailuiken van de zwelkast.

De manualen gaan van C tot g' '' (56 noten) : de twee oude windladen werden met een pneumatisch laadje van 2 noten uitgebreid.

De omvang van het huidige pedaal is van C - f' (30 noten).

Verder lezen wij in de inspelingsfolder nog een omstandig verhaal over de pneumatische apparatuur, bedoeld om bij de leek indruk te maken. Er staat ook vermeld dat het orgel nog 1178 oude (sprekende) en 538 nieuwe pijpen, in totaal 1716 pijpen bevat.

En verder : „Het karakter der oude stemmen werd zorgvuldig bewaard en de harmonisatie der nieuwe stemmen aangepast aan het oude kader”. Niets is minder waar. Het klankbeeld van dit orgel is door al de wijzigingen geheel uit elkaar gerukt, en klinkt erg verhaakt ; het is een uiterst diffuus geluid, zonder stijl of eenheid. Als allereerste oorzaak kan worden genoemd de slechte windstroom in volledig lekke laden en de pneumatisering van het instrument. Mede door het gebruik van minderwaardig oorlogsmateriaal, is het eens zo vaardig en fraai gebouwde Zeelse orgel thans uitgegroeid tot een model van slecht en smerig orgelmakerswerk.

Het orgel werd op zondag van Quinquagesima, 3 Maart 1946,

nadat het te 3 u. ingewijd was door Zeereerwaarde Heer Pastoor-Deken Steeman, om 3.30 u. ingespeeld door de plaatselijke organist de Heer Edgard Mertens en de Heer Gabriël Verschraegen, organist der St. Baafs-kathedraal en leraar van orgel aan het Kon. Muziekconservatorium te Gent. Het is dan ook des te meer te verwonderen dat „naar het oordeel van de kenners de herstelling best gelukt is” (47). Dit oordeel bewijst zonder meer in welk dieptepunt van de orgelbouwgeschiedenis en orgelsmaak ons land toen geraakt was.

Eén van de grote orgelkenners in die jaren in ons land was Dom Jozef Kreps van de abdij Keizersberg te Leuven. In een brief aan de Secretaris van de Kon. Commissie voor Monumenten en Landschappen schrijft hij betreffende de „Hernieuwing van het orgel der parochiekerk van Zele (48) : De firma Jozef Loncke van Eesen heeft in 1946 een mooi orgel van het jaar 1786 hernieuwd. Het Kerkfabriek verdient er alle lof om.

Nochtans zou ik graag vernemen of de kerk en haar mobilair geclasseerd zijn, en vernemen of in dit geval en ook wanneer het niet het geval is, deze restauratie (z?) onder uw toezien had moeten gebeuren. Misschien was een woordje aan de Kerkfabriek met gelukwensen van de kl. Commissie van Monumenten goed geplaatst. Ik ben ten andere hoegenaamd niet aan deze zaak gemengd, tenzij door eene algemeene leiding die ik aan bovengemeld orgelbouwer heb gegeven en die hij zeker altijd getrouw zijn zal...”

De Secretaris van de Commissie antwoordt hierop (49) :
„Eerwaarde Heer,

Wij hebben de eer U goede ontvangst te melden van uw schrijven van 21 dezer betreffende de restauratie van het orgel van de St. Ludgeruskerk te Zele.

Deze kerk en haar mobilair, dat onroerend goed door bestemming is, werden bij besluit van 25 juli 1942 geklasseerd.

De restauratiewerken aan het orgel mochten dus niet worden uitgevoerd zonder vergunning.

---

(47) Liber Memorialis : begonnen in 1939; onder de hoofding : „Inwijding van het orgel” op zondag 3 maart 1946.

(48) Brief van 21 juni 1946 : bewaard in het archief van de Kon. Com. voor Monumenten en Landschappen : dossier Zele Kerkfabriek.

De brief is in slecht nederlands gesteld, bevat veel taalfouten, die ook nog eens slecht verbeterd werden.

(49) Brief van 29 juni 1946 : nr. 4067 : waarvan een kladschrift bewaard werd in het archief van de Kon. Com. v. Mon. en Lndsch.: dossier ZeleKerkfabriek.

U zult begrijpen dat wij in die omstandigheden niet zonder bezwaar gelukwensen aan de kerkfabriek sturen. ...”

Het orgel werd dus verbouwd zonder voorafgaande toestemming vanwege de Kon. Commissie voor Monumenten en Landschappen, en daar bleef het bij.

De enthousiaste uitlatingen van Dom Jozef Kreps aangaande de vernieuwing van het orgel, werpen op zijn minst een schaduw op zijn deskundigheid inzake historische orgels. Het bleek nog immer een deskundigheid te zijn die er geen flauw idee van had, wat kwaliteit en kunstambacht was.

In de „Schalmei” van 1946 ⁽⁵⁰⁾ verscheen van de hand van Jos. Loncke, broeder Pieter en zonen Frans en Gerard, onder de hoofding 'Orgelbouw', een artikel over 'het orgel te Zele', met de beschrijving van de vernieuwde toestand. Aan dit artikel heeft Dom Kreps het foutieve bouwjaar 1786 ontleend. Er staat: „Het oud orgel werd gemaakt door de firma Van Peteghem, Gent, rond 1786”.

Dit jaartal berust op een vage gissing. De archivalia hebben bewezen dat een accord met het Gemeentebestuur te Zele werd opgemaakt in 1777. Overigens bevat dit artikel nog gegevens die op de inwijdingsfolder werden overgenomen, en verder noch in kunst-historisch, noch in estetisch opzicht iets te betekenen hebben: eens te meer een beeld van het toen heersende onbegrip voor historische instrumenten en de dubieuze smaak die onze orgelkringen toen beheerste.

In 1961 was het orgel terug aan herstel toe. Er werden drie prijsofferte's gevraagd. Het herstel betrof het kuisen en herstellen van het orgel, leveren van een nieuwe windmachine en opnieuw bekleden van de pedaaltoetsen.

- 1) Prijsofferte van Firma Loncke (7 Febr. 1961).
bedroeg : 118.000 fr. (exclusief logementkosten)
- 2) Prijsofferte van B. Pels (18 Maart 1961)
bedroeg 84.500 fr. (inclusief logement en reiskosten)
- 3) Prijsofferte van H. Van De Loo & Zonen (12 Maart 1961)
bedroeg 52.000 fr.
180.000 fr. voor eventuele electrificatie der traktuur.

Tenslotte werd het werk toevertrouwd aan de laagst biedende : de Firma H. Van De Loo & Zoonen / (Leuven ⁽⁵¹⁾), voor de prijs

---

⁽⁵⁰⁾ op blz. 16-17.

⁽⁵¹⁾ cfr. brief van Van De Loo aan de Eerw. Heer Deken te Zele op datum van 6-4-1961.

van 52.000 fr. Er werd met de werkzaamheden een aanvang gemaakt op 23 Mei 1961 ⁽⁵²⁾.

In 1964 publiceerde Gaby Moortgat in „Oude Orgels in Vlaanderen” ⁽⁵³⁾ iets over dit orgel, dat overgeschreven werd uit wat destijds door Fr. Michem in „Oudt Sele” ⁽⁵⁴⁾ gepubliceerd was. De schrijver verzucht hierin : „Jammer dat het instrument pneumatisch is, want verscheidene oude registers bezitten een buitengewone klankschoonheid...” Dit was weliswaar een gewichtige oorzaak van de ontreddering, maar beslist niet de enige.

De onbetrouwbaarheid van de informatie in dit boekje, laat echter niet toe er veel aandacht aan te besteden. Er staat o.a. ook te lezen : „Wie in de richting Gent de gemeente Zele binnenkomt, ziet recht voor zich in het centrum een laatgotische kerk. Het is de St. Lutgeriskerk...” Wie enigzins thuis is in de kunstgeschiedenis, zal al vlug opmerken dat deze kerk niets met laatgotiek te maken heeft. Het is een sobere barokkerk, met reeds een overgang naar het classicisme ; het bouwjaar liegt er niet om.

Tot voor 1970 werd het orgel nog enkele malen door de orgelmaker Van de Loo en verder door B. Pels gestemd en onderhouden. Nu, anno 1976, is het dermate ziek geworden, dat het ruim voor de helft onbespeelbaar is. Het wordt op dit ogenblik met een minimum aan herstellingen in functie gehouden.

In 1971 werd ondergetekende door de kerkfabriek als deskundige aangezocht om een restauratiedossier op te stellen. De restauratie van het orgel zal gepaard gaan met de restauratie van het doxaal en portaal, waarvoor een beroep werd gedaan op de Heer Architect J. Strynckx / Zele. Het ligt in de bedoeling het orgel geheel in zijn oorspronkelijke staat terug te brengen, d.w.z. de toestand van 1778, toen het werd gemaakt door de beroemde Lambert Van Peteghem uit Gent, integraal te reconstrueren, met verwijdering van elke latere toevoeging.

Het overgebleven oude materiaal maakt dit beslist nog mogelijk, vermits het oude orgel voor ruim 2/3 aanwezig is, zij het ook in verminkte of getransformeerde vorm. Overigens kan het alleen in zijn oorspronkelijke vorm een homogeen geheel vormen.

Over de belangrijke plaats die het Zeelse orgel in het oeuvre van de grote Gentse orgelmakers Van Peteghem inneemt, heeft steller

---

⁽⁵²⁾ Het Liber Memorialis (begonnen in 1939) geeft ook melding van deze herstellingswerken.

De prijsoffertes met correspondentie berusten in het parochiearchief te Zele.

⁽⁵³⁾ B.R.T. brochure, nr. 21, 1964, p. 124 + afbeelding blz. 125.

⁽⁵⁴⁾ nr. 27 van 18.7.1954.

dezes enkele beschouwingen geweid in het nummer 129 van het tijdschrift „Vlaanderen” (55). Te midden van de echte gedeelde orgeltypes van Van Peteghem, neemt het orgel der St. Ludgeruskerk te Zele de belangrijkste plaats in, omdat het inwendig het best bewaard bleef. Samen met het jongere broertje te Lebbeke (1791), getuigt het Zeelse instrument niet alleen van de meer dan gewone technische vakvaardigheid der Van Peteghem's, maar ook van hun bijna virtuoze veelzijdigheid, vindingrijkheid en beheersing van vormen.

We hopen dat een gewetensvolle restauratie de klankrijkdom van dit instrument ten volle in 't licht moge stellen.

Ant. Fauconnier

Organist der St. Ludgeruskerk

---

(55) Ant. Fauconnier: „De Van Peteghems, bekroning van het Vlaamse Rococo” in „Vlaanderen” nr. 129, jg. 21, nov.-dec. 1972, pag. 342.

Geraadpleegde Literatuur

- „Zeles en zyn geschiedenis” door Frans Michem
Uitgeversmij Standaard-Boekhandel : Antwerpen - Brussel -
Amsterdam 1957.
- Honoré Staes : „Schets ener Geschiedenis van de Gemeente
Zeles” (Gent. Vander Schelden, 1883)
- De Potter-Broeckaert : „Geschiedenis van de Gemeenten der
Provincie Oost-Vlaanderen, vierde reeks, derde deel, Hamme,
Wichelen, Wieze, Zeles” (Gent, Annot - Braeckman 1893)
- Kan. Jozef De Keyzer : „De Sint-Ludgeruskerk en de kapel van
O. L. Vrouw van VII Weeën te Zeles”. (Verhandelingen van de
Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren
en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, jg.
V, n° 1, 1943).
- „Oudt Zeles” in weekblad „De Klok van Zeles” van Frans
Michem ; sinds 1954.
- Daniël Waterschoot : „Beschrijving van de princelike en ijver-
rijcke prochie van Zeles”. Tot Dendermonde bij Jacobus Ducaju,
1774.
- Tijdschrift : 'De Schalmei' : 1946, blz. 16-17
Jos Loncke, broeder pieter en zonen Frans en Gerard : „Het
orgel te Zeles”.
- „Oude orgels in Vlaanderen” : door Gaby Moortgat ; B.R.T.
1964, brochure n° 21, uitgave van de dienst pers en publicaties ;
blz. 124.
- Tijdschrift : „Vlaanderen” : N° 129 : jg. 21 - november-december
1972
Ant. Fauconnier : „De Van Peteghems, bekroning van het
Vlaams Rococo” pag. 333-345.
Gh. Potvlieghe : „Levensschets der Van Peteghems” pag. 346-
351
„Orgelmeubeltypes en hun ontwikkeling in het
oeuvre der Van Peteghems” pag. 352-361
„Experts en het werk der Van Peteghems”
pag. 371-373
„De Van Peteghems en hun tijdgenoten” pag.
374-376
„Werklijsten der Van Peteghems” pag. 377-
380

INHOUD

	blz.
Dag 1976	6
Europees jaar voor het bouwkundig erfgoed	7
Verslag over de werking van de Kring 1975	8
De laatste zomer van de veerman	11
Over het veer van Berlare	15
Het zevende jaar van de Franse Republiek te Zele	17
Expo Touwslagerij en Touwenhandel, openingstoespraak door de heer M. Jacobs	23
Oude beroepen : de touwslagerij en de verkoop ervan in onze gemeente	28
De touwslagerij in familieverband	45
Uit het guldenboek van de expo	48
Vlasbewerking bij de boer en in het kleine vlassersbedrijf in vroegere tijden te Zele	49
De landbouwevolutie te Zele tijdens de laatste 15 jaar	59
Expo : Leven en werk van de Zeelse boer rond 1900	68
Wandelpad nr. 22 - het Scheldemeersepad	74
Wandelpad nr. 23 - het Pieter Goruspad	75
Zele in 1975	77
Historische schets van het L.B. Van Peteghemorgel in de St.-Ludgeruskerk te Zele	82
Inhoudstafel	104